

A MAGÁNSZEKTOR ÉS A REJTETT GAZDASÁG SÚLYA MAGYARORSZÁGON

DR. ÁRVAY JÁNOS—DR. VÉRTES ANDRÁS

A központi tervgazdálkodásból a piacgazdaságra való átmenet időszakában nagy jelentősége van annak, hogy megbízható és valós információk álljanak rendelkezésre a nemzetgazdaság s azon belül az egyes tulajdonosi szektorok teljesítményéről. Megkülönböztetett figyelem kíséri nemcsak belföldön, hanem külföldön is a magánszektor térhódításának módját, formáját és ütemét. A legérdekeltebb hazai államigazgatási szervek mellett a nemzetközi szervezetek, így az ENSZ, az Európai Unió, a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Cooperation and Development — OECD), a Nemzetközi Valuta Alap (International Monetary Fund — IMF), a Világbank, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (European Bank for Reconstruction and Development — EBRD), továbbá a potenciális külföldi befektetők is folyamatosan tájékozódnak a termelés, a foglalkoztatottság, a beruházás, az állóeszköz-állomány és más makroökonómiai mutatók alakulásáról és szektorok közötti megoszlásáról. Számos, itt részletesen nem tárgyalható ok miatt az erre hivatott szervek, elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) csak korlátozott pontossággal tudnak ezekre a kérdésekre választ adni. Nincs kellő támpont a nagy számban létesült vagy átalakult, vegyes tulajdonban levő vállalkozások osztályozásához, és súlyos problémát jelent az adózás elől eltitkolt jövedelmek becslése. Ezek miatt nagyon eltérő vélekedések, gyakran megalapozatlan nyilatkozatok látnak napvilágot arról, hogy mekkora jelenleg Magyarországon a gazdaság valós teljesítménye, a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) változásának üteme, a magánszektor aránya.

E viszonylag régóta fennálló információs problémák többsége — e jelenség természetéből eredően — hagyományos statisztikai eszközökkel nem oldható meg. Ezért a Kék Szalag Bizottság (KSZB) 1991 őszén egy átfogó kutatási program végrehajtását kezdeményezte, amely a tudományos kutatás módszereinek alkalmazásával közelíti meg ezeket a kérdéseket. Mivel jellegéből fakadóan a kutatás nemcsak munka- és idő-, hanem költségigényes is volt, ezért — a szerény hazai forrásokat kiegészítve — az OECD és a kanadai kormány vállalkozott a költségek jelentős részének fedezésére. A KSH az alapinformációkkal, a GKI Gazdaságkutató Rt. (egyben a kutatás bázisintézménye) a kutatás szervezésével és általános költségeinek vállalásával járult hozzá a program végrehajtásához.

Több kutatási részprogram párhuzamosan valósult meg. A részeredményeket a kutatási program vezetői egymással szembesítették, kiegészítették és összegezték. A kutatásról szóló beszámoló és a háttéranyagok 1993 októberében elkészültek.

A beszámolókat előbb (1993. november 26-án) egy 17 tagú magyar tudományos zsűri, majd egy 26 tagú nemzetközi zsűri az OECD székhelyén, Párizsban (1993. december 2. és 4. között) megvitatta, értékelte. Mindkét zsűri nagyra becsülte az elvégzett kutatási munkát, tudományosan megalapozottnak tartotta az alkalmazott módszereket, és reálisnak, más idevágó kutatási részeredményekkel összehangban levőnek minősítette az elért számszerű eredményeket. Különösen a rejtett gazdaság méretére vonatkozó egyes kutatások újszerűségét emelte ki, s mind annak globális nagyságát, mind a fő keletkezési formák szerint becsült összegeket elfogadhatóknak ítélte. A nemzetközi zsűri a kutatásnak elsősorban azt a vonását értékelte nagyra, hogy a Magyarországon kikísérletezett módszerek a többi átalakuló országban is hasznosíthatók. Mindkét zsűri néhány kritikai megjegyzést tett egyes fogalmak világosabb megfogalmazása, egyes problémák egyértelműbb kifejtése érdekében, és több javaslatot fogalmazott meg az eddig elért eredmények jövőbeni hasznosítására.

Végül a KSZB 1994. január 7. és 9. között Münchenben tartott ülésén áttekintette a kutatásról és a két zsűri értékeléséről készített összefoglalót, s ezek alapján állást foglalt a tárgyalt problémák megoldása érdekében szükséges további munkákról.

A TULAJDONFORMÁK SZERINTI OSZTÁLYOZÁS

A kutatás kezdetén nem volt (és jelenleg sincs) Magyarországon egységesen kialakított és elfogadott osztályozási szabvány a tulajdonosi szektorok megkülönböztetésére. Első feladatként ezért olyan osztályozási rendszer kialakítását tűztük ki célul, amely a jelenlegi átmeneti időszakban jól alkalmazható a tulajdonosi szerkezet változásának nyomon követésére. A kutatásban figyelembe vettük az ENSZ idevágó nemzetközi ajánlásait. Végül is a következő 3 tulajdonosi főcsoportot és azon belül a következő 10 alcsoportot képeztük:

Köztulajdon

- Állami tulajdonban levő gazdasági egységek
- Önkormányzati tulajdonban levő gazdasági egységek
- Társadalombiztosítás tulajdonában levő gazdasági egységek
- Hagyományos szövetkezetek (1992-ig)

Magántulajdon (hazai)

- Társas magánvállalkozások — jogi személyiséggel
- Társas magánvállalkozások — jogi személyiség nélkül
- Egyéni vállalkozók
 - Regisztrált egyéni vállalkozók
 - Nem regisztrált magánszemélyek
- A lakosság kiegészítő gazdasági tevékenysége
- Nonprofit intézmények (háztartásokat szolgálók)

Külföldi tulajdon

- Külföldi ellenőrzés alatt álló vállalkozások

Ebben az osztályozásban — mint minden más osztályozásban — nagyon jelentős szerepe van a konvencióknak és kompromisszumoknak, ezért számos minősítés és

határeset vitatható. Ennek ellenére ez az osztályozás jól szolgálta a kutatásban kitűzött célok elérését. A fontosabb elvi jellegű kérdések közül kiemeljük a következőket.

A *tulajdonosi dominancia* volt egyedi szinten a besorolás fő kritériuma, amelynek alapján egy-egy vállalkozás teljes termelését (GDP-jét) abba a szektorba soroltuk, ahová a jegyzett tőkében többségi hányaddal rendelkező tulajdonos tartozott. A vagyoni túlsúly ugyanis — nagyon kevés kivételtől eltekintve — jogot biztosít a tulajdonosnak arra, hogy irányítása és ellenőrzése alatt tartsa a vállalkozás egész működését. (Elvben, kivételesen kisebbségi vagyoni hányaddal is megszerezhető az irányítási túlsúly, erre a megkülönböztetésre azonban a rendelkezésre álló információk nem nyújtottak lehetőséget.)

Az áttételes és kereszttulajdonlás esetén a végső tulajdonos, azaz az anyavállalat tulajdonosi hovatartozását tekintettük irányadónak. E tekintetben lényeges egyszerűsítéssel kellett élni, mert ezt az elvet csak ott lehetett alkalmazni, ahol a „felmenő” tulajdonosok kiléte legalább első fokon kideríthető volt.

A *szövetkezetek* 1992 végéig közbenső helyet foglaltak el a köztulajdoni és a magánszektor között. Ezek besorolása nemzetközi szinten is viták tárgya. E kutatásban azt az elvet követtük, hogy a hagyományos szövetkezeteket az átalakulásuk előtti szakaszban a köztulajdoni szektorba, de azon belül külön alszektorba soroltuk, míg az átalakult szövetkezeteket a „jogi személyiséggel rendelkező társas magánvállalkozásokkal” vontuk egy csoportba.

A *teljes nemzetgazdasági tevékenységre* való kiterjesztés a szektorális osztályozásban azt jelenti, hogy akár a magán-, akár a köztulajdonosi szektor meghatározásáról volt szó a kutatásban, azt a GDP egészét alapul véve s nem valamely részlegesen kiválasztott körre, például a vállalkozási típusú gazdasági szervezetekre értelmeztük. Az eltérő alapsokaság megválasztása ugyanis gyakori forrása a magánszektor arányáról alkotott véleménykülönbségeknek. Ezt az elvet tartjuk követendőnek más makrostatisztikai kategóriák, például a nemzeti vagyon, a foglalkoztatottság stb. osztályozásában is.

A kutatás a tulajdonosi főszektorok és alszektorok arányát a GDP előállításában való közreműködésük alapján mutatja be.

1. tábla

A tulajdonosi főszektorok hozzájárulása a hivatalos GDP-hez

Tulajdonosi főszektor	1980.	1985.	1989.	1990.	1991.	1992.
	évben (százalék)					
Köztulajdon	90	85	80	76	70	56
Belföldi magántulajdon	10	15	20	23	27	36
Külföldi tulajdon	0	0	0	1	3	8
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Az osztályozáshoz szükséges *adatforrások* az 1980 és 1989 közötti időszakra a korabeli nemzetgazdasági számlákban és mérlegekben alkalmazott tényleges csoportosításokból származnak. Az akkori homogén tulajdonviszonyok mellett egyszerűen

és egyértelműen lehetett a fő tulajdonosokat a jelen kutatásban alkalmazott csoportosítással megfeleltetni. A szövetkezeti tagok háztáji gazdaságait a szövetkezeti szektorból, az egyéb rétegek kiegészítő gazdaságait és egyéb tevékenységeit (például lakásépítés) az ún. „egyéb” szocialista szektorból a magánszektorba soroltuk át. 1990-re és 1991-re vonatkozóan a különböző típusú és méretű vállalkozásokra előírt eltérő könyvvezetési formák adtak némi támpontot a tulajdonosi dominancia elbírálásához. Az 1992-re vonatkozó osztályozás legfontosabb pillérét az APEH által az 1992. évi társasági adóbevallás keretében bekért adatok képezték: ott a jegyzett tőke tulajdonosi típusok szerinti megoszlását kérdezték.

Az 1. tábla adataiból néhány lényeges következtetés vonható le:

- Magyarországon a magánszektor — az itthon és külföldön elég általános véleményekkel szemben — már az 1980-as évek elején eléggé számottevő volt, elérte a 10 százalékot;
- a magánszektor növekedése már az 1980-as évtizedben eléggé erőteljes volt, de rohamos térnyerése 1989 után következett be;
- a külföldi ellenőrzés alatt álló tulajdon hazánkban gyakorlatilag csak az utóbbi 3 évben jutott érdemi szerephez;
- 1992-ben a belföldi magántulajdon és a külföldi tulajdon együttesen meghaladta a 44 százalékot a hivatalos GDP létrehozásában;
- a köztulajdon aránya gyorsan csökkent, de 1991-ben még mindig túlsúlyban volt a GDP termelésében.

A REJTETT GAZDASÁG BECSLÉSI MÓDSZEREI, MÉRETE ÉS SZERKEZETE

A kutatás a rejtett gazdaság fogalmát a nyílt gazdaságra általánosan elfogadott termelési definícióból vezette le: csak azok a tevékenységek tartoznak bele, amelyek valós társadalmi igényeket kielégítő termékeket és szolgáltatásokat hoznak létre vagy azok értékét növelik. Annyiban bizonyulnak rejtettnek, hogy az azokból származó jövedelmeket valamilyen oknál fogva nem vallják be az adóhatóságnak vagy a Központi Statisztikai Hivatalnak. Nem soroljuk a rejtett gazdaság fogalmába a korrupciót és a börtönnel büntetendő más illegális cselekmények útján megszerzett jövedelmeket. Kétségtelen, hogy egyfelől a borraivaló és a hálapénz (amely az ENSZ ajánlása szerint része a GDP-nek), másfelől a vizsgálatból kirekesztett korrupció és vesztegetéses fizetések között gyakran elmosódik a határ. Ennek ellenére a becslések eléggé világos elhatároláson alapultak, mert a fő jövedelmi típusok elég határozottan elkülöníthetők.

A rejtett gazdaság méretére vonatkozó becslés a dolog természetéből következően nagyon bizonytalan. Ennek mérséklésére azt a stratégiát alakítottuk ki, hogy párhuzamosan több kutatócsoportot hoztunk létre a különböző típusú rejtett jövedelmek felmérésére. Ezek egybevetése, a különbségek elemzése és felderítése, a szélsőséges eredmények figyelmen kívül hagyása nagyban szűkítette a becslések szélső határait.

Saját kutatásunkban hét külön kutatócsoportot hoztunk létre; számukra körülhatároltuk az alapvető módszertani és tartalmi feladatokat. Ezen kívül a végső eredmények kialakításához felhasználtuk idevágó hat más kutatásnak az eredményeit is. Ahol két-három független kutatócsoport egymáshoz viszonylag közel álló összeget becsült egy bizonyos fajta rejtett jövedelem nagyságára, azt elfogadhatónak minősítettük, és beépítettük az összefoglaló becslésbe.

A hét párhuzamos programot röviden a következők jellemezték.

a) A kutatás legfontosabb és legtöbb erőforrást igénylő részprogramját egy olyan reprezentatív felvétel képezte, amely a magánvállalkozók körében vette számításba a vállalkozásból származó valóságos jövedelmeket. A minta közel 2000 magánvállalkozóra terjedt ki, és a felvételt az interjúkészítésben nagy tapasztalatokkal rendelkező Szonda Ipsos Média-, Vélemény- és Piackutató Intézet (francia—magyar közös vállalkozás) kérdőbiztosai hajtották végre. Ebben az ún. életmódvizsgálatban sikeresen közelítettük meg a vállalkozásból származó jövedelmek nagyságát néhány érzékeny kiadási tételre épített regressziós függvényvel. Úgy véljük, hogy ez a kísérlet nagyon lényeges új módszertani eredménynek is tekinthető. Egyrészt a lakosság bármely csoportjánál alkalmazható. Másrészt a követett módszerek jelentősége a jövőben erősen nő, ugyanis a jövedelmek közvetlen megkérdezése egyre nagyobb ellenállásba ütközik a lakosság körében. (E kutatás vezetője *Hunyadi Zsuzsa* szociológus volt.)

b) Az előző felvételhez kapcsolódóan a kérdezőbiztosok egy utólagos kérdőívet töltöttek ki a 2000-es mintába bevont háztartásokról, amelyben a kapott válaszok megbízhatóságát értékelték. (A kutatás vezetője *Sterk Péter* szociológus volt.)

c) Egy 1000 háztartásra kiterjedő, viszonylag szűk programú felvétel arra keresett választ, hogy milyen arányú a számla nélküli vásárlás, és mekkora lehet az összes vásárlásban a magánszektortól vásárolt javak aránya. Ez a program nem hozott a kitűzött célnak megfelelő, értékelhető eredményeket, de több értékes módszertani tapasztalattal gazdagította az ilyen típusú kutatások tárházát. (A kutatás vezetője *Ékes Ildikó* közgazdász volt.)

d) Az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatalon belül külön kutatócsoport alakult, amely saját szakértőinek bevonásával azt vizsgálta, hogy milyen mértékű lehet a különböző típusú vállalkozók (egyéni vállalkozók, korlátolt felelősségű társaságok stb.) bevallott és reális vállalkozói jövedelme közti különbség. Tekintettel arra, hogy Magyarországon mindenkre érvényes szigorú szabály az egyedi adatok védelme, az APEH-en belüli kutatási csoport és a Gazdaságkutató Rt. megbízásából működő kutatók csak az aggregált adatokat és a kutatási becslések eredményeit tették egymás számára hozzáférhetővé. Így a kutatási program nem használt titkosnak minősülő adózási adatokat, és az adóhatóság sem jutott titkosnak minősülő egyedi kutatási adatok birtokába. E kutatásban különösen a szakértők által megszerzett helyszíni ismereteket és tapasztalatokat lehetett hasznosítani. Kétségtelen, hogy az ilyen jellegű becslésekben jelentős a szubjektív értékítélet szerepe, de a vizsgálat tárgya eleve megkövetelte ilyen fajta megközelítések alkalmazását is. (A kutatás vezetője *Nagy János* közgazdász volt.)

e) Mintegy 50 adótanácsadó, könyvelő és cégnyilvántartó céggel készített interjúk alapján arra kerestünk közvetlen és közvetett úton választ, hogy a hozzájuk forduló ügyfelek (több ezer magánvállalkozásról van szó) az előző évben a bevételek elrejtésére vagy a költségek túlértékelésére milyen módszereket alkalmaztak. Ahol erre lehetőség nyílt, ott a jövedelmek elrejtésének számszerű hatását is meghatároztuk. E megközelítés is nagyon jól hasznosítható eredményeket hozott, sőt úgy látjuk, hogy az e körben végzett információszerzés módszereinek javításával még jobb eredmények érhetők el. (A kutatás vezetője *Nyitrai Ferencné* közgazdász és *Molnár László* közgazdász voltak.)

f) Konzultációk és felmérések formájában tájékozódunk a magánvállalkozások helyzetéről olyan bankoknál, amelyek vállalkozói hitelek folyósításával foglalkoznak. Ez a program — a banktitok túl szigorú értelmezése miatt — az eredetileg tervezettnél lényegesen szűkebb információs kört ölelt fel. (A kutatás vezetője *Barta Judit* közgazdász volt.)

g) A KSH adatbázisában az 1991. évről tárolt vállalati mérlegbeszámolókból kigyűjtött 3597 elemű mintasokaságnál termelési függvények segítségével megkísérelték a termelési érték és a bérköltségek elrejtésének becslését. Főként a gazdasági valóságban tapasztalt ellentmondások és torzítások miatt a kapott eredmények csak közvetetten értelmezhetők. Ennek ellenére ezt a módszert nagyon ígéretesnek tartjuk, mert költséges külön adatgyűjtés nélkül teszi lehetővé a már tárolt adatokban előforduló szándékos torzítások feltárását. (E kutatás vezetője *Galasi Péter* közgazdász volt.)

A felsorolt rész kutatások eleve nem terjedtek ki a rejtett jövedelmek minden fontos típusára. Ezért e hiányok pótlására a kutatás vezetői egyrészt átvették más hazai kutatások eredményeit, másrészt gyakran éltek empirikus adatokkal és információkkal közvetlenül alá nem támasztott feltételezésekkel és arányosításokkal.

Itt csak utalásszerűen említjük meg azt a hat kutatást, illetve vizsgálatot, amelyeket más kutatók vagy az államigazgatás egyes szervei hajtottak végre, s amelyeknek eredményei közvetlenül vagy közvetve hasznosíthatók voltak ebben az átfogó programban. E vizsgálatok:

- az APEH ellenőrzései a nyugta- és számlaadási kötelezettség teljesítéséről;
- az Országos Munkaerőpiaci Központ ellenőrzései a „fekete” munkavállalás, illetve foglalkoztatás területén;
- a Pénzügyminisztérium és a szakminisztériumok pénzügyi ellenőrzései a vállalatok, szövetkezetek és költségvetési szervek 1988. és 1989. évi gazdálkodásáról;
- Ékes Ildikó felmérése az 1992. évi láthatatlan jövedelmekről egy 2000 háztartást felölelő mintán;
- Lackó Mária becslése az illegális gazdaság méretére egy monetáris modell segítségével;
- a Kopint-Datorg Konjunktúra-, Piackutató és Informatikai Intézet 1992. évi 3. számú konjunktúra-jelentése, amelyben többek között a „fekete” munkavállalásra és az illegális gazdaság nagyságára található becslés.

Ezek a kutatási eredmények az esetek túlnyomó részében jól kiegészítették vagy alátámasztották saját vizsgálatainkat.

A nemzetközi statisztikai és közgazdasági irodalomban a rejtett gazdaságot a legtöbb esetben (de nem mindig) a statisztikai hivatalok által publikált GDP-hez viszonyítva értelmezik és mérik, azaz olyan tevékenységek eredményének tekintik, amely nincs számba véve a hivatalos GDP-ben. A jelenlegi kutatásban ettől lényegesen eltérő következtetésre jutottunk: Magyarországon (és valószínűleg más országokban is) a rejtett gazdaságnak számottevő részét a KSH beszámítja a hivatalos GDP-be. Feltehetően azért, mert a nemzetgazdasági mérlegek különböző oldalai között csak így tud egyensúlyt teremteni. Így a „rejtett” gazdaság fogalmát nem tekinthetjük azonosnak a „nem mért” gazdaság fogalmával. E kutatásban megkülönböztettük:

- a hivatalos GDP-ben számba vett rejtett gazdaságot,
- a hivatalos GDP-ben számba nem vett rejtett gazdaságot,
- az összes rejtett gazdaságot.

Ebből következően a gazdaság egészére nézve is szükségesnek látszott az alábbi három fogalom párhuzamos alkalmazása:

- dokumentált (egyedi bizonylatokkal vagy felmérésekkel alátámasztott) gazdaság,
- hivatalosan mért (statisztikailag publikált) gazdaság,
- teljes (egyedileg alátámasztott + összes rejtett) gazdaság.

A rejtett gazdaság nagyságára vonatkozó becslések a legrészletesebben és a legtöbb megközelítésben 1992-re vonatkoztak, ahogy azt a módszertani rész érdemben ismertette. Ezt követően az 1980. évben elért rejtett jövedelmek nagyságát becsültük meg az 1992. évre kialakított fogalmi meghatározások szerint. Minthogy régebben a rejtett jövedelmeknek csak három tipikus és általános formája volt (a borra való és hálapénz, a fusizás, a fogyasztók megkárosítása), ezek alapján véve meghatározták a rejtett gazdaság lehetséges nagyságát. E jövedelmeket az 1980-as évek elején több kutatás is vizsgálta és elemezte.

Az 1980 és 1992 közötti időszakban a becsléseknek két fő támpontja volt. Az egyik támpontot az ún. „nem regisztrált magánszemélyek láthatatlan (be nem vallott) jövedelmére” vonatkozóan egymást követő korabeli felmérések és becslések képezték, míg a másik támpontot a regisztrált egyéni vállalkozók által az adóhatóság számára bevallott és a KSH által külön becsült teljesítmények egybevetése adta. Viszonylag kevés megalapozott forrás állt rendelkezésre a köztulajdonban levő vállalatok és intézmények kiáramló rejtett jövedelmeiről, de létezésüket és időbeni növekedésüket számos jel félreérthetetlenül igazolta. Ezért az 1980-ra az e szféra GDP-jéhez viszonyítva szerényen 3 százalékra becsült összeg és az 1992-re 5 százalékra becsült összeg lényegében meghatározta a közbenső évek ilyen típusú jövedelmeit.

2. tábla

A nyílt és a rejtett gazdaság aránya

Megnevezés	1980.	1985.	1989.	1990.	1991.	1992.
	évben (százalék)					
Nyílt gazdaság (hivatalos GDP folyó áron, milliárd forint)						
piaci áron	721	1034	1722	2089	2308	2805
alapáron	645	931	1498	1787	2039	2451
Rejtett gazdaság (becslés, milliárd forint)	83	130	233	335	465	650
A rejtett gazdaság aránya (százalék)						
a piaci áron értékelt GDP-hez	12	13	14	16	20	23
az alapáron értékelt GDP-hez	13	14	16	19	23	27

Az ilyen módon elvégzett becslések azt mutatják, hogy a rejtett gazdaságban keletkezett jövedelem (GDP) összege 1992-ben kereken 650 milliárd forint volt, amely az adott évben hivatalosan kimutatott GDP alapáron számított, 2451 milliárd forintot kitevő értékéhez viszonyítva kereken 27 százalékot tesz ki. (A beszerzési, azaz a piaci áron számított GDP 1992-ben 2805 milliárd forint volt; ehhez képest a rejtett gazdaság aránya 23 százalék, de e vizsgálat szakértői az alapáron értékelt GDP-t

tartják közgazdasági értelemben helyesebb viszonyítási alapnak.) A 2. tábla az 1980 és 1992 közötti időszakra bemutatja a hivatalos GDP és a rejtett gazdaság nagyságát. A növekedés mind a hivatalos, mind a rejtett gazdaság esetében rendkívül nagy, de ezekben a folyó árakon kifejezett adatokban nemcsak a tevékenységek fizikai értelemben vett növekedése, hanem a gyors infláció hatása is tükröződik.

A rejtett gazdaságban létrehozott GDP összegének aránya Magyarországon lényegesen magasabb, mint a nyugat-európai fejlett piacgazdaságokban. Abszolút értéke is, relatív aránya is különösen az utóbbi 3 évben gyorsan nőtt. Aránya a gazdaság hivatalosan publikált adatához viszonyítva már 1980-ban is elérte a 13 százalékot, 1992-ben már közel volt a 27 százalékhoz.

Ezeknek az arányszámoknak a reális megítéléséhez ki kell térni egy technikainak tűnő, valójában azonban rendkívül fontos és érdemi közgazdasági értelmezési és statisztikai mérési problémára.

Előzőleg már említettük, hogy a KSH a rejtett gazdaságnak kezdetben egy kisebb, az utóbbi években azonban már jelentős részét becslés útján beépítette a hivatalos GDP-be. Ezért tehát a korrekt eljárás az, ha egyfelől a rejtett gazdaság teljes egészét egy olyan összeghez viszonyítjuk, amelyben még nem tükröződik a KSH pótlólagos becslése, azaz amely csak egyedi dokumentációkon (bevallásokon és felméréseken) alapul. Ezt a fogalmat nevezzük „dokumentált GDP”-nek. Ehhez viszonyítva a teljes rejtett gazdaság aránya 1992-ben kerekén 30 százalék.

Emellett viszont annak is nagy az információs értéke, hogy a rejtett gazdaságra vonatkozó becslések korlátozottsága milyen fokú torzítást idéz elő a statisztikai információkban, azaz milyen mértékben kellene a hivatalos GDP-t növelni annak érdekében, hogy az ország gazdasági teljesítményeit teljes mértékben tükröző mutatókhoz jussunk. E második szemléletben a hivatalos GDP értékét 1992-ben a most elvégzett kutatás szerint 16 százalékkal kellene növelni, hogy az általunk „teljes GDP”-nek nevezett fogalomhoz jussunk. A szóban forgó összefüggéseket az 1992-re vonatkozó adatokkal érzékeltetjük a 3. táblában.

3. tábla

A dokumentált, a hivatalos és a teljes GDP összege és aránya 1992-ben

Megnevezés	Összeg, alapján (milliárd forint)	A dokumentált GDP százalékában
Dokumentált GDP	2194	100
Rejtett gazdaság	650	30
Ebből:		
a hivatalos GDP-ben számba véve	257	12
a hivatalos GDP-ben nincs számba véve	393	18
Hivatalos GDP*	2451	112
Teljes GDP**	2844	130

* A dokumentált GDP és a hivatalos GDP-ben számba vett rejtett gazdaság.

** A dokumentált GDP és az összes rejtett gazdaság.

A rejtett gazdaság e két részének megoszlása távolról sem volt azonos az 1980-ig visszatekintő időszak minden évében. A hivatalos GDP-ben számba vett rész mindvé-

gig lényegesen kisebb volt, mint a számba nem vett rész, de az utóbbi években a KSH a rejtett gazdaságnak egyre nagyobb részét építette be a hivatalos GDP-be. Ennek mértékét a 4. tábla érzékelteti.

4. tábla

A rejtett és a teljes gazdaság aránya a dokumentált gazdasághoz viszonyítva

Megnevezés	1980.	1985.	1989.	1990.	1991.	1992.
	évben (százalék)					
Dokumentált gazdaság	100	100	100	100	100	100
Rejtett gazdaság	13	14	16	20	25	30
Ebből:						
a hivatalos GDP-ben számba véve .	2	3	4	7	9	12
a hivatalos GDP-ben nincs számba véve	11	11	12	13	16	18
Hivatalos GDP	102	103	104	107	109	112
Teljes GDP	113	114	116	120	125	130
Teljes GDP a hivatalos GDP százalékában	111	111	112	113	115	116

Megjegyzés: lásd a 3. tábla jegyzetét.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel a tábla utolsó sora, mert annak ellenére, hogy csak folyó árakon számított értékeket hasonlít össze, a hányadosból mégis következtethetünk a gazdasági növekedés ütemében előforduló statisztikai mérési hiba és torzítás mértékére.

Megállapítható, hogy a KSH a gazdasági növekedés ütemét mind a rendszerváltás előtti, mind az azt követő évekre alapján véve reálisan, a változások trendjét és mértékét nagyságrendjében helyesen közölte hivatalos jelentéseiben.

Az 1980 és 1989 közötti időszakban a KSH által közölt növekedési ütemek a kutatás eredményei alapján (a rejtett gazdaság miatt) gyakorlatilag nem szorulnak korrekcióra. Legfeljebb az 1989-es évben, amikor a magánvállalkozás számára tágabb fejlődési lehetőség nyílt, a hivatalos GDP-ben számba nem vett rejtett gazdaság egy százalékponton belüli mértékű módosítást tenne indokoltá. (A hivatalos 0,7 százalék helyett körülbelül 1,3—1,6 százalék között lehetett a teljes GDP 1989. évi növekedése.)

A KSH az 1990., 1991. és 1992. évekre együttesen 19 százalékos, az egyes években 3,5, 11,9 és 4,5 százalékos csökkenést mutatott ki a hivatalos GDP alapján. Ez a csökkenés a rejtett gazdaság számba nem vett részét is figyelembe véve 15—16 százalékra, az egyes években 3, 10 és 3,5 százalékra mérséklődne. Érdeemes ennek a három évnek a gazdasági teljesítményeit évenként is elemezni a kutatás eredményeinek tükrében. Kitűnik, hogy a csökkenés trendje még 1992-ben sem váltott volna át növekedésre.

Mindezek mellett azonban arra is rá kell mutatni, hogy a korábban többek által hangoztatottnál végül is kisebb mérési hiányosság, torzítás azért távolról sem elhanyagolható gondok forrása volt. Az egyes években tapasztalt évi 1—2 százalékpontos különbségnek a gazdaságpolitika több fontos területén, mindenekelőtt a monetáris

politikában és a megtakarítási magatartás megítélésében érdemi jelentősége volt. A kutatás által igazolt mérsékeltebb csökkenési ütemek reálisabb megítélést, egyes fontos gazdasági összefüggések jobb megértését teszik lehetővé.

A kutatás kezdetén az volt a feltételezésünk, hogy a rejtett gazdaság kizárólag a magánszektorban vagy az annak minősíthető gazdasági szférában található meg, s így teljesítménye kizárólag a magánszektor súlyát növeli a gazdaságban. A kutatás során ezt a hipotézist módosítani kellett. Mint az 5. tábla adatai jelzik, a rejtett gazdaság szerepe valóban a magánszektorban a legjelentősebb, de tulajdonképpen a gazdaság valamennyi szektora, idevéve a köztulajdoni és a külföldi szektort is, eléggé jelentős mértékben közreműködik a rejtett jövedelmek keletkezésében.

5. tábla

A rejtett gazdaságban előállított GDP tulajdonosi főszektorok szerint

Tulajdonosi főszektor	1980.	1985.	1989.	1990.	1991.	1992.
	évben					
	Milliárd forint					
Köztulajdon	18	24	43	56	67	64
Magántulajdon (hazai)	65	106	190	278	395	574
Külföldi tulajdon	0	0	0	1	3	12
<i>Együtt</i>	83	130	233	335	465	650
	Megoszlás (százalék)					
Köztulajdon	21	18	18	17	14	10
Magántulajdon (hazai)	79	82	82	83	85	88
Külföldi tulajdon	0	0	0	0	1	2
<i>Együtt</i>	100	100	100	100	100	100

Az egyik leglényegesebb következtetése ennek a kutatásnak az, hogy a teljes rejtett gazdaságot is figyelembe véve, a magánszektor aránya a hivatalos GDP-ben elfoglalt arányhoz képest 6—7 százalékponttal magasabb, a köztulajdoni szektoré pedig ugyanilyen arányban alacsonyabb. Ezek az aránybeli különbségek a vizsgált 12 év alatt érdemben nem változtak.

6. tábla

A tulajdonosi főszektorok hozzájárulása a teljes GDP-hez

Tulajdonosi főszektor	1980.	1985.	1989.	1990.	1991.	1992.
	évben (százalék)					
Köztulajdon	83	79	74	70	63	50
Magántulajdon (hazai)	17	21	26	29	34	42
Külföldi tulajdon	0	0	0	1	3	8
<i>Együtt</i>	100	100	100	100	100	100
A hazai magánszektor aránya a hivatalos GDP-ben	10	15	20	23	27	36

Figyelemre méltó, hogy a „teljes GDP”-ben a magánszektor súlya már 1980-ban is elérte a 17 százalékot (a hivatalos 10 százalékkal szemben), és az 1989. évi 26 százalék (20%) után 1992-ben — a külföldi tulajdonban levő vállalkozásokkal együtt — elérte az 50 százalékot, szemben a hivatalos GDP-ben adódó 44 százalékos aránnyal.

Figyelembe véve a hazai magánszektor és a külföldi ellenőrzés alatt álló gazdasági szervezetek elmúlt 3 év alatti térhódításának ütemét, továbbá a privatizáció és az új alapítások 1993. évi hatását, végül, de nem utolsósorban a külföldi tőke 1993. évi beáramlását, megalapozottnak látszik az, hogy 1993-ban a hazai magánszektor a hivatalos GDP 45—50 százalékát hozta létre. A külföldi szektorral és a rejtett gazdasággal együtt a magánszektor aránya a „teljes GDP”-ben meghaladja a 60 százalékot.

A magánszektor hozzájárulása a teljes GDP-hez

A magánszektor eltérő típusú gazdasági szervezetekből és különböző gazdasági tevékenységekből tevődik össze. Ezek szerepe, viszonylagos súlya az elmúlt 12 év s főleg az utóbbi 3 év alatt nagymértékben megváltozott. Leggyorsabban a magántulajdonban levő társasvállalkozások, továbbá a regisztrált egyéni vállalkozók termelése növekedett. Ezzel szemben jelentősen csökkent a „lakosság kiegészítő gazdasági tevékenységének” az aránya, amelynek abszolút súlya azonban még ma is jelentős mind az ország termelésében, mind a lakossági személyes igények kielégítésében.

7. tábla

A magánszektor egyes csoportjainak hozzájárulása a teljes GDP-hez

Alszektor	1980.	1985.	1989.	1990.	1991.	1992.
	évben (folyó áron)					
	Milliárd forint					
Társas magánvállalkozók	0	14	117	194	295	580
Regisztrált egyéni vállalkozók	19	50	87	129	205	290
Nem regisztrált magánszemélyek	54	78	112	131	155	175
Lakosság kiegészítő tevékenysége	45	77	102	117	132	140
Nonprofit intézmények	1	2	5	7	9	13
<i>Együtt</i>	<i>119</i>	<i>221</i>	<i>423</i>	<i>578</i>	<i>796</i>	<i>1198</i>
	A teljes GDP százalékában					
Társas magánvállalkozók	0	1	7	10	12	21
Regisztrált egyéni vállalkozók	3	5	6	6	9	10
Nem regisztrált magánszemélyek	8	8	7	7	7	6
Lakosság kiegészítő tevékenysége	6	7	6	6	6	5
Nonprofit intézmények	0	0	0	0	0	0
<i>Együtt</i>	<i>17</i>	<i>21</i>	<i>26</i>	<i>29</i>	<i>34</i>	<i>42</i>

Az utóbbi 2—3 évben erőteljes csökkenést idézett elő a lakosság kiegészítő tevékenységében a házilagos lakásépítkezés zuhanásszerű visszaesése.

A köztulajdoni szektor hozzájárulása a teljes GDP-hez

A köztulajdon súlya a „teljes GDP”-n belül 1980 és 1992 között 33 százalékponttal csökkent. Az arányvesztés mögött három különböző tulajdonosi alszektornak egymástól nagyon eltérő fejlődése, illetve visszafejlődése érdemel figyelmet.

A köztulajdon legjellemzőbb szervezetei, az ún. *költségvetési intézmények* a vizsgált 12 év alatt relatív gazdasági jelentőségükben lényegesen növekedtek, hiszen míg 1980-ban az országos GDP-ben elfoglalt arányuk kerekén 10 százalék volt, addig 1992-ben már elérték a 15 százalékot. Ez a térnyerés távolról sem jelenti az idetartozó intézmények ilyen méretű valós fejlődését, különösen nem 1989 után, hanem ebben a gazdaság más szektorainak visszaesése játszik döntő szerepet.

Az *állami vállalatoknak* és az állami tulajdonban levő vállalkozásoknak (társaságoknak) a „teljes GDP”-ben elfoglalt együttes súlya az 1980. évi 58-ról 32 százalékra csökkent 1992-ben, de ezen belül a hagyományos állami vállalatoké 57-ről 12 százalékra esett, az állami tulajdonban levő társaságoké viszont 1 százalékról 20 százalékra emelkedett.

A *szövetkezeti szektor* az 1980-as évek kezdetén nagyon jelentős szerepet játszott, idevéve az ipari, kereskedelmi és más típusú szövetkezeteket is. A szövetkezeti szektor aránya (a háztáji gazdaságok nélkül) az ország teljes GDP-jében még kerekén 15 százalék volt 1980-ban, de 1989-ben — nagyrészt a korábban itt működő melléküzemágak leválása és önállósodása miatt — súlya 10 százalékra csökkent. 1992-ben valójában már csak olyan mértékben (3%) találunk hagyományos szövetkezeteket e szektorban, ami a még folyamatban levő, de be nem fejezett átalakulások maradványa.

8. tábla

A köztulajdon egyes formáinak hozzájárulása a teljes GDP-hez

Tulajdonforma	1980.	1985.	1989.	1990.	1991.	1992.
	évben (folyó alapon)					
	Milliárd forint					
Állami vállalatok	413	548	792	813	751	357
Állami rt.-k és más állami vállalkozások	5	10	70	142	238	568
Költségvetési intézmények	69	105	216	279	356	435
Hagyományos szövetkezetek	111	150	168	180	140	77
<i>Együtt</i>	<i>598</i>	<i>813</i>	<i>1246</i>	<i>1414</i>	<i>1485</i>	<i>1437</i>
	A teljes GDP százalékában					
Állami vállalatok	57	53	47	40	32	12
Állami rt.-k és más állami vállalkozások	1	1	4	7	10	20
Költségvetési intézmények	10	10	13	14	15	15
Hagyományos szövetkezetek	15	15	10	9	6	3
<i>Együtt</i>	<i>83</i>	<i>79</i>	<i>74</i>	<i>70</i>	<i>63</i>	<i>50</i>

A külföldi ellenőrzés alatt álló vállalkozások összetétele ugyancsak rendkívül nagy érdeklődésre tart számot, de erre a területre ez a kutatás érdemben nem terjedt ki.

A kutatás figyelemreméltó eredményeket hozott, de a program szakértői arra is felhívták a figyelmet, hogy az elvégzett kutatás kizárólag a közgazdasági tudományos vizsgálatokat szolgálja, s eredményei nem alkalmazhatók napi pénzügypolitikai, adózási, költségvetési problémák operatív megoldásához, nem használhatók ilyen célú intézkedésekhez.

TÁRGYSZÓ: Gazdaságstatisztika.

РЕЗЮМЕ

Авторы подытоживают результаты исследований, целью которых являлось то, чтобы в период перехода от планового хозяйства к рыночной экономике имелись все более достоверные и реальные информации о выработке национальной экономики в целом и, в том числе ее отдельных секторов по формам собственности.

Важнейшие выводы исследования охватывают следующие темы: 1. классификация согласно формам собственности; 2. изменение структуры собственности в Венгрии в 1980—1992 годы; 3. методы оценки теневой экономики; 4. размер и структура теневой экономики в 1980—1992 годы; 5. реальные темпы экономического роста; 6. роль отдельных секторов в теневой экономике; 7. реальная роль частного сектора в венгерской экономике; 8. структура частного сектора и его вклад в валовой внутренний продукт; 9. структура общественного сектора и его вклад в весь валовой внутренний продукт.

SUMMARY

The study summarizes the results of researches aimed at providing more reliable and realistic information on the performance of the national economy and within this of ownership sectors in the transition period from planned to market economy.

The main results of research cover the subject fields as follows: 1. classification by ownership form; 2. change in ownership structure in Hungary between 1980 and 1992; 3. methods for estimating hidden economy; 4. the size and structure of hidden economy between 1980 and 1992; 5. the real growth rate of the economy; 6. the role of certain sectors in hidden economy; 7. the real role of private sector in the Hungarian economy; 8. the structure of private sector and its contribution to GDP; 9. the structure of public sector and its contribution to total GDP.

A HÁZTARTÁSI SEKTOR ELSZÁMOLÁSÁNAK ÚJ MÓDSZERTANA*

BEDEKOVICS ISTVÁN

A magyar nemzeti számlákban a lakosság jövedelmére és fogyasztására vonatkozó részletező számítások a múltban nem illeszkedtek tökéletesen a számlarendszer egészébe.

A publikációkban végighúzódik az a kettősség, hogy egyfelől a háztartások (az eddigi szóhasználatban a lakosság) — mint a nemzetgazdaság egyik jövedelemtulajdonos szektora — részei a nemzetgazdaság teljes körű elszámolásának, másfelől viszont a háztartások — mint elkülönült szektor — jövedelem- és fogyasztási adatai közvetlenül kapcsolódtak az életszínvonal-statisztikához. E kettősség okozza, hogy az egyes táblákban ugyanazok az adatok más formában — esetenként eltérő tartalommal — szerepelnek.

1992 előtt a háztartások kizárólag fogyasztói egységeket jelentettek. Ennek megfelelően a nem jogi személyiségű vállalkozások termelőtevékenységét, a jövedelem keletkezését és felhasználását a „Kis társas- és egyéni vállalkozások és a háztartások vállalkozó tevékenysége” termelési alszektorban számoltuk el, így ezen vállalkozások működési eredménye a háztartási számlákon jövedelemként nincs kimutatva. Egyetlen kivétel a saját tulajdonú lakások lakásszolgáltatása, az ebből származó jövedelem — az értékelés módjából következően — csak a magánlakások értékcsökkenési leírását fedezte. Ez a tétel is csak akkor jelent meg lakossági jövedelemként, amikor a bruttó megtakarítást mutattuk ki, de a jövedelem keletkezése nem jelent meg működési eredményként.

A háztartási számlák tartalmazták azokat a költségvetésbe fizetett és onnan kapott jövedelemtranszfereket is, amelyeket azonban a költségvetési és egyéb nonprofit intézmények termelési alszektorban nem vettünk számba.

Az 1992-től alkalmazott új módszertan jelentős változást idéz elő a lakossági makrostatisztikák tartalmában. A továbbiakban a lakossági makrostatisztikák tartalmának legfontosabb változásait mutatom be, először röviden összefoglalva az érvényes nemzetközi statisztikai szabályokat, majd kiemelve a magyar statisztika által közölt mutatók megváltozott jelentését.

* A magyar nemzeti számlákkal foglalkozó sorozat második tanulmánya. A sorozat első tanulmányát lásd: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 6. sz. 469—480. old.

AZ 1993-AS SNA AJÁNLÁSAI

Az SNA (System of National Accounts — Nemzeti Számlák Rendszere) a nemzeti számlák teljes rendszerét a szervezeti egységekre értelmezi. Ez azt is jelenti, hogy a szervezeti egységekre vonatkozó, a nemzeti számlákhoz szükséges összes információ — elméletileg — külön megfigyelhető. Általában nem igaz ez a feltevés a kisvállalkozás és a vállalkozás tulajdonosának saját háztartása esetén, ezért ezeket a kisvállalkozásokat az SNA a háztartási szektorban termelői és fogyasztói minőségében együtt mutatja be. A kisvállalkozásokon kívül a háztartási szektorban számoljuk el a háztartásokon belül végzett nem piaci termelést: ilyen a saját tulajdonú lakások esetén az imputált lakásszolgáltatás vagy a termékek saját felhasználásra történő előállítás.

Az SNA elsősorban a piaci műveletek statisztikai leírására alkalmas szabályokat fogalmaz meg, a háztartások által végzett tevékenységek és egyéb műveletek nagy része viszont a háztartás saját szükségleteinek kielégítését szolgálja, piaci cserére nem kerül. Mivel a nem piaci folyamatok értékét külön kell megbecsülni, imputálni, és a becslések minősége szükségképpen bizonytalanabb, ezért a nemzeti számlák az adatok megbízhatósága érdekében viszonylag szűken határozza meg a figyelembe veendő nem piaci folyamatok körét.

Az SNA külön alfejezetben foglalkozik a háztartások különböző tevékenységeinek elhatárolásával, tehát hogy melyek tartoznak a termelés körébe s melyek nem. A lakás vagy a háztartási gépek házilag javítását, az ezekkel kapcsolatos fenntartási munkákat (az ún. do-it-yourself tevékenységeket) mint saját számlás szolgáltatások nyújtását nem termelésként veszik számba. Ezekhez a tevékenységekhez felhasznált anyagok vásárlása a végső fogyasztási kiadásnak a része. A lakástulajdonos által végzett nagyobb javítások esetén azonban ezeket a tevékenységeket a lakásszolgáltatás termeléséhez igénybe vett termelőfelhasználásként kell kezelni. Kivételként, még hozzá jelentős kivételként kell említeni a saját lakásszolgáltatásnak (a tulajdonos által lakott lakás lakásszolgáltatásának) kezelését, amely annak ellenére, hogy szintén saját fogyasztású szolgáltatás nyújtását jelenti, mégis része (eddig is része volt) a termelésnek. Ennek a kivételes kezelésnek a magyarázata, hogy a magánlakás és a bérlakás aránya országoként is és adott országon belül időben is számottevően változhat, ami viszont nagyon megnehezítené, sőt torzíthatná a lakásszolgáltatás térbeli és időbeli összehasonlíthatóságát. Az előzőekben felsorolt tevékenységek kibocsátása, termelőfelhasználása és hozzáadott értéke a háztartási szektor termelési számláján jelenik meg.

A jövedelemkeletkezési számla mutatja a termelésből keletkezett munkavállalói jövedelmeket, a vegyes jövedelmet és az egyéb termelési adókat. A kisvállalkozások tulajdonosainak jövedelme és a háztartások nem piaci termeléséből származó jövedelme az ún. vegyes jövedelem, mert együtt, egymástól nem elkülöníthető módon tartalmazza a végzett munka ellenértékét jelentő munkavállalói jövedelmet és a tőkehozáradékot kifejező működési többletet.

A továbbiakban — a néhány általános megjegyzés után — az ajánlásoknak a fontosabb jövedelemtételéhez kapcsolódó elemeit ismertetem.¹

¹ A könnyebb azonosíthatóság érdekében az ajánlásoknál az SNA-ben alkalmazott csoportosítások (lásd a függelékben) eredeti hivatkozását használjuk. D (Distribution) a jövedelemelosztással kapcsolatos tranzakciókat jelöli. Mivel nem térünk ki minden tranzakcióra, csak a témánk szempontjából fontosabbakat említjük, ezért a számozás nem folyamatos.

Munkavállalói jövedelem (D.1)

A munkavállalói jövedelem a munkaadó által adott összes pénzbeli és természetbeni javadalmazás, amelyet a gazdálkodó egység a végzett munka fejében fizet a munkavállalónak az elszámolási időszakban, függetlenül attól, hogy azt előre, a munkavégzéssel párhuzamosan vagy azt követően fizették-e ki. Az SNA nem tekinti munkavállalói jövedelemnek az önkéntes, nem fizetett munkát, és — amint arról már szó volt — a háztartás tagjai által a saját tulajdonú (jogi személyiség nélküli) vállalkozásban végzett és egyéb háztartási tevékenységből származó jövedelmet.² Nem része a munkavállalói jövedelemnek a munkaadó által a bérek és keresetek után fizetett adó, azaz a béradó sem. Ezeket az adókat egyéb termelési adónak tekintjük ugyanúgy, mint az épületek, a föld és a termelési folyamatban használt más eszközök adóját.

A munkavállalói jövedelem jórészt megegyezik a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (International Labour Office — ILO) által definiált munkaerőköltség fogalmával. Az eltérések közé tartozik a már említett béradó, amely a munkaerőköltségbe tartozik, valamint néhány olyan tétel, amelyeket a nemzeti számlák nem jövedelemnek, hanem a termelő felhasználás részének tekintenek. Ellenkező irányban viszont a munkaerőköltség nem tartalmazza a nem alapszerű társadalombiztosítás imputált értékét.

A munkavállalói jövedelemnek két fő összetevője van, nevezetesen:

bérek és keresetek,
a munkaadók társadalombiztosítási hozzájárulásai.

A bérek és keresetek tételnek része a munkavállaló által fizetett összes jövedelemadó, társadalombiztosítási hozzájárulás, munkavállalói járulék stb. még akkor is, ha ezek egy részét a munkaadó adminisztratív okokból visszatartja és közvetlenül fizeti be a munkavállaló nevében. A béreket és kereseteket különböző formában fizethetik, beleértve a munkaadó által termék és szolgáltatás formájában nyújtott természetbeni javadalmazást is.

A társadalombiztosítási hozzájárulások lehetnek:

vagy tényleges, a munkaadó által a társadalombiztosítási rendszerekhez vagy más biztosítási rendszerekhez fizetett hozzájárulások:

vagy imputált hozzájárulások, a munkaadó által nem alapszerűen nyújtott juttatások fedezetei.

A *Pénzbeli bérek és keresetek (D.111)* a következő fajta javadalmazásokat foglalják magukba:

a rendszeresen — hetente, havonta vagy más időközönként — fizetett béreket és kereseteket beleértve a teljesítmény- és darabbért is, a túlmunkára vonatkozó fizetést, az éjszakai, hétvégi vagy más rendkívüli időszakra vonatkozó pótlékokat, az otthontól távol vagy veszélyes körülmények közötti munkáért fizetett összegeket, a külföldön végzett munkáért adott kiegészítéseket stb.;

a rendszeres kiegészítő juttatásokat, mint például a lakbértámogatást, a munkabajlás költségeinek megtérítését;

² A továbbiakban a háztartásoktól el nem különíthető gazdálkodó egységeket a háztartások termelőegységének nevezzük. A háztartások termelőegységeiben folytatott tevékenységbe beleértjük az egyéni vállalkozók és segítő családtagjaik, a mezőgazdasági kistermelők által végzett munkát, valamint a nem regisztrált tevékenységet vállalkozóként végzett önálló tevékenységet (például szerzői munka).

a nem munkában töltött időre járó bért például a munkaszüneti napokra járó bért, a termelés ideiglenes szüneteltetése alatt folyósított bért, kivéve a betegség miatti hiányzást;

az alkalmanként fizetett összegeket vagy egyéb kivételes fizetéseket, amelyeket a gazdálkodó egység teljesítményétől függő ösztönző rendszerek alapján fizetnek;

a munkavállaló által kapott jutalékot, ajándékot, borraivalót (ezeket úgy kell kezelni, mintha a gazdálkodó egység által nyújtott szolgáltatás ellenértékét képeznék, így még abban az esetben is bele kell érteni a gazdálkodó egység kibocsátásába és hozzáadott értékébe, ha azt egy harmadik fél közvetlenül a munkavállalónak fizeti).

A pénzbérek és keresetek nem foglalják magukban a munkaadó által a munkavállalónak fizetett olyan visszatérítéseket, amelyeket a munkába állás vagy a munkavégzés feltételeit biztosítják, például:

az utazással, költözéssel kapcsolatos kiadások megtérítése, amelyek akkor merülnek fel, ha a munkavállaló új állást foglal el vagy a munkaadó az ország más részébe vagy más országba teszi át a munkavállaló munkahelyét;

a szerszámok, speciális munkaruha vagy egyéb a munkavégzéshez szükséges eszközök költségeinek megtérítése.

Ezeket a költségeket a munkaadó által fedezett folyó termelőfelhasználásként kezeli a rendszer.

Hasonlóképpen nem tartalmazzák a pénzbérek és keresetek a munkaadó által viselt alábbi kiadásokat:

a családi és oktatási pótlékok, a gyermekeket, házastársat és az eltartottakat figyelembe vevő más juttatások;

a betegség, baleset, szülés vagy egyéb okból a munkából való távolmaradás idejére a munkaadó által teljes vagy csökkentett bértarifa alapján fizetett összegek;

munkaképtelenség vagy baleseti elhalálozás okozta állás elvesztés miatt a munkavállalóknak vagy hozzátartozóiknak kifizetett összegek.

Ezeket a kifizetéseket nem alapszerű juttatásként kezeljük, így nem részei a béreknek és kereseteknek, mert csak meghatározott események, körülmények bekövetkeztekor járnak egyes munkavállalóknak, és függetlenek a munkavállaló által végzett munkától.

Természetbeni bérek és keresetek (D.112). A munkaadó különböző okokból természetben is honorálhatja a munkavállalót, például:

adózási szempontból előnyösebb lehet mind a munkaadónak, mind a munkavállalónak a pénzbérek fizetés elkerülése;

a munkaadó meg akar szabadulni a saját kibocsátásának piaci keresletet meghaladó részétől;

a munka természete megkívánja az otthontól való gyakori vagy huzamosabb távollétet, és a munkaadó lakást, közlekedési lehetőséget biztosít a munkavállaló számára.

Azokat a munkavégzéshez szükséges termékeket és szolgáltatásokat, amelyeket a munkaadó nyújt alkalmazottainak, folyó termelőfelhasználásnak tekintjük: ilyen például a speciális védőruha. A természetbeni javadalmazás viszont olyan árukból és szolgáltatásokból áll, amelyek nem feltétlenül szükségesek a munkavégzéshez, és a munkavállaló dönti el, hogy mikor, milyen formában, a saját vagy a háztartása más tagjainak szükségleteire használja-e fel őket.

A következő lista azokat a termék- és szolgáltatásféléseket tartalmazza, amelyeket a munkaadók gyakran térítésmentesen vagy csökkentett áron nyújtanak alkalmazottaiknak:

- ételek és italok, beleértve azokat is, amelyeket hivatalos kiküldetésben fogyasztanak;
- lakásslolgáltatás vagy olyanfajta elszállásolás, amelyet a háztartás minden tagja használhat;
- olyan egyenruha vagy más fajta speciális ruházat, amelyet a munkavállaló munkavégzés közben és azon kívül is viselhet;
- a járművek és egyéb tartós cikkek formájában nyújtott, a munkavállaló személyes szükségleteit szolgáló juttatás;
- a munkaadó által a munkavállaló érdekében fizetett betegség- és más biztosítás (kivéve a kötelező társadalombiztosítás keretében nyújtott biztosításokat);
- a munkaadó által nyújtott termékek és szolgáltatások, amelyeket a munkaadó termel, például a vasút- és légitársaságok által biztosított ingyenes utazási lehetőség, ingyen szén a bányászoknak;
- a sport és egyéb pihenési lehetőségek biztosítása a dolgozóknak és családjuknak;
- a munkába szállítás, autóparkolás költsége;
- óvodai ellátás a munkavállalók gyermekeinek.

A természetbeni javadalmazás úgyszintén magában foglalja a munkaadó által a lakás, bútor vagy egyéb áru vásárlására nyújtott kölcsönök kamatkedvezményét. Ennek értékét a kedvezményes és az átlagos jelzálog- vagy áruvásárlási feltételekkel felvett kölcsön kamata közötti különbség alapján lehet becsülni.

A munkaadó által nyújtott szolgáltatások egy részének, például a munkába szállítás, az autóparkolás, az óvodai ellátás költségének folyó termelőfelhasználás jellege is van. Mindazonáltal sok dolgozó fizet a munkahelyre való eljutásért, parkolásért és óvodai elhelyezésért, és ezek a kiadások lakossági fogyasztásnak minősülnek.

Lehet, hogy a munkavállaló a természetbeni jövedelmeknek kisebb hasznosságot tulajdonít, mint a pénzbeni béreknek, mert ezeket nem szabadon költheti el. Mindezek ellenére más termékekkel és szolgáltatásokkal azonos módon kell ezeket is értékelni. Ha a munkaadó vásárolta, akkor beszerzési áron, ha a munkaadó termelte, akkor alapáron történik az értékelés. Ha a munkaadó térítésmentesen nyújtja azokat, akkor is a teljes (alapáras) értéküket kell figyelembe venni a bérek számításánál, ha pedig kedvezményes áron nyújtja, akkor a teljes és a kedvezményes ár különbségét kell bérként kimutatni.

A *Munkaadók társadalombiztosítási hozzájárulásait* (D.12), amelyek arra szolgálnak, hogy a munkavállaló társadalombiztosítási juttatásban részesülhessen, munkavállalói jövedelemként kell számításba venni. A munkaadói hozzájárulás lehet tényleges vagy imputált. A célja az, hogy a munkavállalónak biztosítsa a juttatást arra az esetre, ha bizonyos események vagy körülmények bekövetkeznek (betegség, baleset, rokkantság, nyugdíjba vonulás), amelyek csökkentik a munkavállaló jövedelmét.

A *Munkaadók tényleges társadalombiztosítási hozzájárulásai* (D.121). A munkaadó által ténylegesen fizetett tb-hozzájárulások, amelyeket egy harmadik félnek — például külső társadalombiztosítási alapoknak, biztosító társaságoknak vagy társadalmi juttatások nyújtásával foglalkozó egyéb független szervezeteknek — fizet abból a célból, hogy az a juttatásokat munkavállalói részére biztosítsa.

Bár ezeket a munkaadók közvetlenül a kötelező társadalombiztosítási alapnak vagy más biztosítóintézeteknek fizetik, a fizetés a munkavállaló érdekében történik.

Ennek megfelelően a hozzájárulást úgy kell tekinteni, mintha a munkavállalókat javadalmaznák. Az imputált javadalmazást a Jövedelem keletkezése számlán a munkavállalói jövedelem részeként kezeljük. Ezután a fizetett hozzájárulásnak megfelelő összeget a munkavállalók fizetik be folyó transzferként a társadalombiztosítási és más alapokba a Másodlagos jövedelemelosztási számlán.

A munkaadók imputált társadalombiztosítási hozzájárulásai (D.122). A munkaadók maguk is nyújthatnak társadalmi juttatásokat munkavállalóiknak, azok családjának harmadik fél, például a biztosítók bekapcsolása nélkül, a saját forrásaikból, ún. nem alapszerű biztosítási rendszer keretében. A munkavállalók ebben az esetben is biztosítva vannak annak ellenére, hogy harmadik fél részére nem fizettek a juttatások fedezetéül. Ilyen esetben a hozzájárulást olyan összegben kell beszámítani, amely egyenlő azzal, amely ténylegesen szükséges volna a juttatás biztosításához.

Bizonyos társadalmi juttatásokhoz — táppénz, temetési és egyéb szociális segély — a munkaadók tipikusan nem képeznek külön alapokat. Ezek értékét a nemzeti számlákban külön kell beszámítani.

Pénzbeni társadalmi juttatások (D.62)

A társadalmi juttatások társadalombiztosítási juttatásokból és más társadalombiztosítási jellegű juttatásokból állnak. A társadalombiztosítási juttatások olyan folyó jövedelemátutalások (transzferek), amelyeket kötelező társadalombiztosítási alapok, biztosítóintézetek, munkaadók vagy más intézményi egységek a háztartásoknak fizetnek a társadalombiztosítás keretében. Az egyéb társadalombiztosítási jellegű juttatások olyan folyó jövedelemátutalások, amelyeket a kormány és a nonprofit intézmények fizetnek a háztartásoknak ugyanolyan célból, mint a társadalombiztosítási juttatásokat, de olyan esetekben, amelyekre a társadalombiztosítás nem terjed ki.

A társadalmi juttatásokat aszerint csoportosítjuk, hogy milyen típusú rendszeren keresztül történik az átutalás. Ez lehet a kötelező társadalombiztosítási alap, alapszerű magánbiztosítási rendszerek, nem alapszerűen működő biztosítási rendszerek.

Társadalombiztosítási juttatások. Háromfajta társadalombiztosítási rendszert különböztethetünk meg:

az első az, amelyet a kormányzat, illetve annak egy alszektora működtet és finanszíroz, és a lakosság egészére vagy nagy részére kiterjed (ezt nevezzük *kötelező társadalombiztosítási rendszernek*);

a második fajta a *magánbiztosítási rendszerekből* áll, ahol a hozzájárulások és a juttatások a biztosító társaságok, nyugdíjalapok által kezelt, külön erre a célra létrehozott alapokba, illetve alapokból történnek;

a harmadik fajta a *nem alapszerű társadalombiztosítási rendszerek*, amelynél a munkaadó fizet juttatásokat alkalmazottainak, volt alkalmazottainak és azok eltartottjainak a saját forrásaiból (általában nem különít el alapot erre a célra, de ha mégis — mint egy nyugdíjalapot — azt külön szervezeti egységként nem lehet kezelni).

A munkaadó által fizetett nem alapszerű juttatásokat nehéz megkülönböztetni a pénzben fizetett bérektől. Például a munkából — betegség, baleset, szülés miatti — hiányzás ideje alatt folyamatosan fizetett bér társadalmi juttatás, de nehéz megkülönböztetni a normál bérektől, kivéve, ha a hiányzás folyamatosan, több hónapig tart.

A *Kötelező társadalombiztosítás pénzbeli juttatásai* (D.621) a kötelező társadalombiztosítási alapok által a háztartásoknak fizetett pénzbeli juttatások. A következő formáik lehetnek:

betegségi vagy rokkantsági juttatás,	öregségi és özvegyi nyugdíj,
anyasági segély,	temetési segély,
gyermek- vagy családi pótlék, egyéb eltartotti pótlék,	egyéb pótlék és segély.
munkanélküli segély,	

A *Magánbiztosítási alapok juttatásai* (D.622) a társadalombiztosítással foglalkozó magán biztosító társaságok és egyéb magánintézményi egységek által a háztartásoknak nyújtott társadalombiztosítási juttatások. Ezek a juttatások hasonlóak a kötelező társadalombiztosítás által nyújtott, előbb felsorolt juttatásokhoz. De a kötelező társadalombiztosítás által nyújtott juttatásoktól eltérően itt nem teszünk különbséget pénzbeli és természetbeni juttatások között, hanem minden juttatást a Másodlagos jövedelemelosztási számlán könyvelünk.

A *Munkavállalóknak nyújtott nem alapszerű társadalombiztosítási juttatások* (D.623) olyan társadalombiztosítási juttatások, amelyeket a munkaadók fizetnek az általuk kezelt nem alapszerű társadalombiztosítási rendszerben a munkavállalóknak, hozzátartozóiknak és özvegyeiknek. Ezek a juttatások hasonlóak a kötelező társadalombiztosítási alapok által nyújtottaknál felsoroltakhoz. A kötelező társadalombiztosítás által nyújtott juttatásoktól eltérően itt sem teszünk különbséget pénzbeli és természetbeni juttatások között, hanem minden juttatást a Másodlagos jövedelemelosztási számlán könyvelünk. Ezek jellemzően a következőket tartalmazzák:

- a teljes vagy csökkentett bérek folyamatos fizetését a munkából való olyan hiányzás esetében, mint betegség, baleset, szülés;
- a gyermek- és családi pótlék fizetését;
- az öregségi vagy özvegyi nyugdíj fizetését a volt munkavállalónak vagy özvegyének;
- az alkalmazott munkájához nem kapcsolódó általános orvosi ellátást;
- a nyugdíjas- és rekreációs otthonok költségeit.

A *Társadalombiztosítási jellegű pénzbeli társadalmi juttatások* (D.624) olyan, a kormány vagy nonprofit szervezetek által a háztartásoknak nyújtott juttatások, amelyek ugyanazokat a célokat szolgálják, mint a társadalombiztosítási juttatások, de olyan esetekben, amelyre a társadalombiztosítás nem terjed ki. Ezeket a juttatásokat a következő körülmények esetén fizethetik:

- a társadalombiztosítási rendszer nem fedezi a kérdéses eseményeket, bár más országokban és/vagy más körülmények között a kötelező társadalombiztosítási rendszer kiterjed ezekre;
- bár léteznek társadalombiztosítási rendszer(ek), de nem terjednek ki minden háztartásra, és/vagy nem jogosultak a társadalombiztosítás által fizetett juttatásra;
- a szokásos társadalombiztosítási juttatások nem elegendők a háztartások szükségleteinek fedezésére, így ezeket a juttatásokat kiegészítésként fizetik.

Egyéb folyó jövedelemátutalások (D.7)

Minden folyó jövedelemátutalás ide tartozik, amelyek a rezidens szervezeti egységek, illetve a rezidens és a nem rezidens egységek között zajlanak, kivéve a jövedelem

és a vagyon után fizetett folyó adókat, társadalombiztosítási hozzájárulásokat és társadalmi juttatásokat. Az egyéb folyó jövedelemátutalásokba sokféle célt szolgáló, különféle jellegű viszonzatlan átutalások tartoznak. A következők a legfontosabbak.

A Nem életbiztosítási díjak (D.71). A nem életbiztosítási díjakat két különböző elemre bontjuk. Az első összetevő a biztosítóintézetnek a szolgáltatás nyújtásáért fizetett szolgáltatási díj (érték). A szolgáltatás díja lehet akár folyó termelőfelhasználás vagy végső fogyasztás, attól függően, hogy a biztosítást vállalatok vagy háztartások kötötték. A második alkotórész folyó átutalásnak minősül. A biztosítási díjnak a szolgáltatás értékével csökkentett része egyenlő azzal az összeggel, amely ahhoz szükséges, hogy különböző kockázatok ellen védelmet biztosítson. Ilyen kockázatok lehetnek: a biztosított vagy harmadik fél tüzeset, árvíz, baleset, betegség, lopás, erőszakos bűncselekmény stb. következtében előforduló vagyoni kára; betegség, baleset, munkanélküliség stb. miatti jövedelemkiesés.

A Nem életbiztosítási kártérítések (D.72) azok a kártérítési igények alapján kifizetett összegek, amelyek kifizetése az adott elszámolási időszakban vált esedékessé. Nem tartalmazzák a háztartásoknak társadalmi juttatás formájában kifizetett összegeket. A kártérítés akkor válik esedékessé, ha a biztosítóintézet által jogosnak elismert esemény bekövetkezik.

A nem életbiztosítási kártérítést mindig folyó jövedelemátutalásként kezeljük, még akkor is, ha a tőkejavakban történt nagy pusztulás vagy súlyos személyi sérülések miatt a kifizetett összeg igen tetemes lehet. Az ügyfél által kapott összeget nem tekintjük úgy, mintha az meghatározott célhoz, megrongálódott termékhez vagy eszközhöz kötődne, mert lehet, hogy azt nem kell (nem lehet) kicserélni vagy megjavítani. Ebből következően a kártérítést nem közvetlenül a vagyonmérleghez kötődő egyéb volumenváltozások között számoljuk el, mint a vagyontárgy értékvesztésének ellentételét.

Egyéb, máshová nem sorolt folyó jövedelemátutalások (D.75) tartalmazzák az összes egyéb viszonzatlan átutalást, amely rezidens, illetve rezidens és nem rezidens szervezeti egységek között zajlik. Néhány fontosabbat az alábbiakban részletezünk.

Külfölddel kapcsolatos jövedelemátutalások (D.751). A háztartási szektor számla konszolidáltan kezeli a háztartások egymás közti gazdasági műveleteit. Amennyiben a háztartási szektort alszektorokra bontjuk, akkor természetesen megjelennek az alszektorok közti műveletek. Kivételt képez az az eset, amikor a háztartás egyes tagjai hosszabb ideig külföldön tartózkodnak, és ezért nem rezidenssé válnak. Ebben a tételben mutatunk ki minden olyan rendszeres átutalást, amit egy család tagjai egymás között teljesítenek, ha azok más országban élnek, például valamelyik családtag hosszabb ideig külföldön dolgozik, és onnan utalja át a keresetének egy részét. A szezonális munkát végzők átutalásai nem külföldi átutalások, mert azok rezidensek maradnak, ha egy évnél rövidebb ideig dolgoznak külföldön.

Bírságok és büntetések (D.752). A bíróságok vagy más igazságügyi szervek által kirótt bírságok és büntetések kötelező folyó jövedelemátutalásnak minősülnek. Az adóhivatalok által késedelmes fizetésért vagy adócsalásért kirótt büntetéseket általában nem lehet elkülöníteni a ténylegesen fizetett adóktól, és ezért ezeket az utóbbival együtt könyveljük. Az illetékeket vagy adóként, vagy kormányzati intézmények által nyújtott szolgáltatások díjaként kezeljük.

Lottó és más szerencsejátékok (D.753). A lottószelvényekért vagy fogadásokért fizetett összegek két részből állnak: a szerencsejátékot szervező szervezetnek fizetett szolgáltatási díjból és a nyerteseknek kifizetett összegből. A szolgáltatási ár gyakran aránytalanul magas, mivel a szerencsejáték-szolgáltatás termelési adóit is fedezi. A szerencsejátékkal kapcsolatos átutalásokat a rendszerben úgy kezeljük, mintha az közvetlenül történne a játékban részt vevők, azaz a háztartások között. Amennyiben nem rezidens háztartások is részt vesznek a játékban, jelentős nettó transzfer keletkezhet a háztartási szektor és a külföld között.

MÓDSZERTANI VÁLTOZÁSOK A MAGYAR SZÁMLÁKBAN

A nemzetgazdasági számlákban — ahogy azt már említettük — eddig a háztartásokra vonatkozó mutatókat elsősorban mint életszínvonal-statisztikai fogalmakat tekintettük, ebből következően a háztartásokat csak mint fogyasztói egységeket vettük számításba. A háztartásokon belül folyó termelőtevékenységet a többi szektor termelésével együtt az ún. gazdasági szervezetek szektorában számoltuk el.

Az 1993-as SNA szerint a háztartási szektor fogalma ennél tágabb. Tartalmazza azt a termelőtevékenységet is, amely a háztartásoktól nem elkülönült szervezeti keretek között megy végbe, és így a termelőtevékenység pénzügyi elszámolása nem választható el a háztartás mint fogyasztóegység tranzakcióitól. Ezt a felosztást a múltban külön megbecsültük, legalábbis a nemzeti számlákban közölt mutatók esetében.

Az új magyar elszámolási rendszerben a vállalatok és a háztartások között — az adatforrások ismeretében — a társasági, illetve a személyi jövedelemadót fizető vállalkozások mentén húztuk meg a határt. Ez azt jelenti, hogy a vállalkozásból származó jövedelmek után személyi jövedelemadót fizető kisvállalkozások termelése és az abból származó jövedelmek és beruházások a háztartások számláin, a munkavállalói és fogyasztói háztartások adataival együtt jelennek meg. Úgy ítéljük meg, hogy ez az elhatárolás összhangban van az SNA ajánlásával, amely szerint csak azt a termelést célszerű a háztartáson belül elszámolni amelynél a szétválasztás következetesen nem oldható meg.

Így a *kibocsátás* tartalmazza az egyéni vállalkozók (ún. 7-es adóbevallást kitöltők) termelését, a mezőgazdasági termelés értékét (mind a piacra történő termelését, mind a saját fogyasztást szolgáló termelését), a sajátlakás-építés és a sajátlakás-szolgáltatás értékét, valamint a háztartások nem vállalkozói formában végzett (azaz 7. adóbevallást nem készítő) vállalkozási tevékenységének (például szobakiadás, magánoktatás stb.) termelési értékét.

Az egyszeres könyvelést folytató, de társasági adót fizető kisvállalkozások termelése ezentúl nem itt, hanem a vállalati szektorban szerepel, a nemzeti számlák szóhasználatában ezek az ún. kvázi-vállalatok. Ugyanis a rendelkezésre álló adóbevallásokból a termelő- és a fogyasztóegység adatai különválaszthatók. Korábban az összes egyszeres könyvelést folytató kisvállalkozás termelése a gazdasági szervezetek egyik alszektorában került elszámolásra és publikálásra.

A *Jövedelem keletkezése számla* a termelésből keletkező jövedelmeket mutatja ki. A háztartások által létrehozott hozzáadott értékből az ezekben a vállalkozásokban foglalkoztatott munkavállalók jövedelmét, valamint az egyéb termelési adókat levon-

va, az egyéb termelési támogatásokat pedig hozzáadva kapjuk meg a vállalkozók vegyes jövedelmét. Ez a tétel együttesen tartalmazza az 1992 előtt a lakosság pénzforgalmi mérlegében megjelenő, a munkavégzés ellenértékét jelentő kisvállalkozói munkajövedelmet és a lakossági elszámolásokban eddig ki nem mutatott tőkehozadékat, a működési eredményt.

Az *Elsődleges jövedelmek elosztása számlán* jelenik meg — mint ahogy a neve is jelzi — a háztartások elsődleges jövedelme, amely a vegyes jövedelmen kívül a munkavállalói jövedelmet és a tulajdonosi jövedelmeket tartalmazza.

A munkavállalói jövedelem két fő része: a bérek és keresetek, valamint a társadalombiztosítási hozzájárulás.

A bérek és keresetek tartalmazzák mindazokat a jövedelmeket, javadalmazásokat, amelyekben a munkavállalók a munkavégzésükkel kapcsolatban részesülnek függetlenül attól, hogy a vállalatok saját elszámolásaikban milyen jogcímen mutatják ki azokat. Annak, hogy valamilyen összeget bérként vagy más címen fizettek ki, sok esetben csak az volt az oka, hogy a munkaadó és/vagy a munkavállaló számára az adózás, a társadalombiztosítási járulék fizetése szempontjából melyik volt előnyösebb. Nyilvánvalóan ez is magyarázza, hogy a bérjellegű jövedelmek aránya az utóbbi időben nagymértékben növekedett. E tétel részének tekintjük az ún. részesedési alap terhére történő kifizetést is.

Az egyes jövedelemelemek hatása a háztartások jövedelemszintjére

Jövedelelem	Az elsődleges	A rendelkezésre álló	A korrigált rendelkezésre álló
	jövedelmekre gyakorolt hatás		
A munkaadó által fizetett nyugdíj- és egészségbiztosítási járulék	növeli	nincs hatása	nincs hatása
Munkaadói járulék	növeli	nincs hatása	nincs hatása
A munkaadó által nyújtott jóléti szolgáltatások	növeli	növeli	nincs hatása
A munkaadó által fizetett táppénz	növeli	nincs hatása	nincs hatása
Vállalkozók vegyes jövedelme	növeli	növeli	növeli
Vállalati lakásvásárlási támogatás kamatkedvezménye	nincs hatása	nincs hatása	nincs hatása
Az állami lakásvásárlási támogatás kamatkedvezménye	csökkenti	nincs hatása	nincs hatása
A biztosítás újfajta elszámolása	növeli	növeli	növeli
A közlekedés normatív és a gyógyszer-támogatás elszámolása	nincs hatása	nincs hatása	növeli
A kommunális beruházásokhoz való lakossági hozzájárulás	nincs hatása	növeli	növeli
A földvásárlás tőke-transzferként való elszámolása	növeli	növeli	növeli

A természetbeni béreket az utóbbi években a nemzeti számlákban nem becsültük. Tapasztalatok szerint a régebben hagyományos természetbeni javadalmazások — például a saját előállítású termékek ingyenes átadása az alkalmazottaknak — fokozatosan átalakultak pénzbeni bérekké. Új módon számoljuk el viszont a munkaadók által nyújtott üdülést, étkezést, lakásszolgáltatást, óvodai ellátást stb. Ezeket eddig

természetbeni társadalmi juttatásként kezeltük, most átkerülnek a munkavállalói jövedelmekbe természetbeni bérek formájában. Ugyancsak természetbeni bérként számolják el a munkaadók által nyújtott kedvezményes hitelek kamattámogatását.

A másik fő alkotórésze a munkavállalói jövedelemnek a társadalombiztosítási hozzájárulás. Ezt eddig elkülönítve — 1988 előtt a termelési adók között — mutattuk ki. A jövőben ezeket is a munkavállalói jövedelem részének tekintjük. Ezenkívül — mint már említettük — nemcsak a tényleges társadalombiztosítási befizetéseket számoljuk el, hanem a nem alapszerű juttatások fedezetéül is imputálunk járadékot. Így számoljuk el a munkaadó által fizetett táppénzt, amely összeg 1992-ben 7—8 milliárd forint volt.

A társadalombiztosítási járulékkal megegyező a munkaadói járulék kezelése, ezek az elszámolásokban együtt szerepelnek.

A háztartások jövedelmének szerkezete a régi és az új módszertan szerint

RÉGI MÓDSZERTAN

Munkajövedelem

1. pénzbeni

- munkabér
- részesedés
- bérjellegű jövedelem
- vállalkozói jövedelem

2. természetbeni

- saját termelésű fogyasztás
- házilagos lakásépítés saját munka értéke

Társadalmi juttatás

1. pénzbeni

2. természetbeni

- költségvetési juttatás
- vállalati jóléti juttatás

Egyéb jövedelmek

- tulajdonosi jövedelmek
- egyéb jövedelmek

ÚJ MÓDSZERTAN

Munkavállalói jövedelem

- munkabér
- minden a munkavállalónak a munkaadó által a munkavégzéssel kapcsolatban pénzből és természetben fizetett juttatás
- a munkaadó által fizetett társadalombiztosítási és egyéb járulékok

Vegyes jövedelem

- a kisvállalkozás tulajdonosának a vállalkozásban keletkezett teljes működési eredménye

Tulajdonosi jövedelem

Társadalmi juttatások

1. pénzbeni

- a kötelező társadalombiztosítási rendszerek, a magánbiztosítási rendszerek és a nem alapszerűen működő társadalombiztosítási rendszerek által fizetett juttatások
- a költségvetés és más nonprofit intézmények által fizetett társadalombiztosítási jellegű társadalmi juttatások

2. természetbeni

- a társadalombiztosítási rendszerek, a költségvetés, a nonprofit intézmények és a munkaadók természetbeni juttatásai

Egyéb jövedelemtranszferek

A módszertani váltás következtében jelentős mértékben megnő a nemzeti számlákban kimutatott munkavállalói jövedelem összege az eddig hasonló értelemben használt munkajövedelemhez képest. 1991-re vonatkozóan az eltérés egyenlege mintegy 170 milliárd forinttal növeli e tételt. Közgazdasági elemzésekben a munkavállalói jövedelem igen jól használható fogalom. Gazdaságpolitikai értékelések során azonban ügyelni kell arra, hogy jelentősen magasabb értéket mutat, mint a mikrostatisztikákban, például a háztartási felvételekben a háztartások jövedelemszintje.

Az elsődleges jövedelmek között a másik nagy tétel a tulajdonosi jövedelem. Ezeket korábban az ún. egyéb jövedelmek között számoltuk el a lakosság pénzforgalmi mérlegében. Nagysága az utóbbi években jelentősen nőtt részben a diverzifikált megtakarítási lehetőségek, részben a kamatokat is emelő infláció hatására. Új elem a tulajdonosi jövedelmek között a *biztosításból származó tulajdonosi jövedelem*. A biztosítási szolgáltatások és jövedelemkapcsolatok elszámolása 1992-től gyökeresen megváltozott a magyar nemzeti számlákban, ennek részletes leírását a pénzügyintézetek elszámolásával foglalkozó tanulmány fogja összefoglalni, itt csak röviden jelezzük a változásokat.

A biztosítási díjak és kártérítések elszámolása korábban teljes egészében folyó jövedelemátutalásként jelent meg a lakossági elszámolásokban. Mostantól a biztosítási díjakból leválasztjuk a biztosítási szolgáltatás díját, és ezt a háztartások fogyasztásában számoljuk el. A biztosítási díjakat két részletben kezeljük, külön az életbiztosítást és külön a nem életbiztosítást. A nem életbiztosítási díjak szolgáltatási díjon felüli részét és a nem életbiztosítási kártérítéseket transzferként számoljuk el a Másodlagos jövedelemelosztási számlán. Az életbiztosítási díjak nettó (fennmaradó) részét viszont nem a jövedelmi számlákon könyveljük, hanem közvetlenül a háztartások megtakarításának tekintjük. A biztosító az általa beszedett díjakat befekteti, amelyből tulajdonosi jövedelem keletkezik. Ez a jövedelem azonban a biztosítottakat illeti, hiszen az ő pénzüik befektetéséből származik. Ezt a jövedelmet a biztosítottak ténylegesen nem kapják meg, de a nemzeti számlákban mint a biztosítási díjak imputált forrását számoljuk el, hiszen ha nem keletkezne ilyen jövedelem, akkor a ténylegesen fizetett biztosítási díjak magasabbak lennének. Magyarországon egyelőre nem jelentősek a biztosítási megtakarítások, és ebből következően a befektetések hozadéka sem. 1991-ben a biztosítások a megtakarításoknak mintegy 3 százalékát tették ki. A magángazdaságokban szokásos életbiztosítási formák elterjedésével várhatóan nőni fog a biztosításból származó imputált tulajdonosi jövedelmek aránya.

A háztartások által fizetett tulajdonosi jövedelmet is az Elsődleges jövedelmek elosztása számlán a felhasználás tételei között könyveljük. Itt jelenik meg néhány kisebb tétel — például a magánszemélyek által más szektoroknak fizetett földbérleti díj — mellett a háztartások hitelei után fizetett kamat. A háztartásoknál a nemzeti számlákban elszámolt kamat a háztartások által ténylegesen fizetett kamatokat és a kamattámogatást is tartalmazza, hiszen ez szintén a pénzügyintézetek, illetve a vállalatok tulajdonosi jövedelme. Az elszámolás logikája az állami kamattámogatást torzítja, mivel a háztartások a másodlagos elosztás során a társadalombiztosítási jellegű juttatások között mint imputált pénzbéli juttatást kapják csak meg, de már itt az elsődleges elosztásban kifizetik. A rendelkezésre álló jövedelemben a két tétel már kiegyenlítődik.

A munkaadók által adott kamattámogatást a számlákban természetbeni bérként kezeljük. A folyósított hitel összegét a pénzügyintézeti elszámolásokból ismerjük 1, esetleg 2 százalékos kamatot feltételezve, a mindenkori lakásvásárlási hitel kamata és a minimális kamat közötti különbséget adjuk hozzá a természetbeni bérekhez és a fizetett kamatokhoz egyaránt.

A *Másodlagos jövedelemelosztási számla* az elsődleges jövedelmek újraelosztását mutatja be. A háztartások szektorában a másodlagos elosztás legnagyobb tétele a

pénzbeni társadalmi juttatások. Ezen belül az SNA négy típust különít el, nevezetesen a kötelező társadalombiztosítási juttatásokat, a magánbiztosítási juttatásokat, a munkaadók által kezelt nem alapszerű rendszerek juttatásait, valamint a társadalombiztosítási jellegű (de nem a társadalombiztosítási alapból fedezett) pénzbeni társadalmi juttatásokat. Ezek közül a magyar nemzeti számlák egyelőre három tétellel foglalozik. A magánbiztosítási rendszerek kezelését csak néhány év múlva, ha szélesebb körben elterjednek, fogjuk beépíteni a nemzeti számlákba. A juttatások részletezésétől eltekintve, az adatokat érintő egyetlen újdonság a már korábban említett állami lakáshitel kamattámogatása, amelyet a társadalombiztosítás jellegű tételek között mutatunk ki.

A kötelező társadalombiztosítási juttatások közé a biztosítási alapon működő társadalombiztosítási alapokból fedezett juttatások kerülnek. A nem alapszerű juttatások a vállalatok által nyújtott olyan juttatásokat tartalmazzák, amelyeket a vállalatok fizetnek a jelenlegi, volt és leendő dolgozóiknak, de e célból külön (tartalék-) alapot nem képeznek. A társadalombiztosítási jellegű juttatások közé azok a juttatások kerültek, amelyeket általában közvetlenül a központi költségvetés vagy az önkormányzatok finanszíroznak hasonló célból, mint a társadalombiztosítási juttatások esetében, de olyan események bekövetkeztek, amelyekre a társadalombiztosítás nem terjed ki.

A kapott egyéb folyó transzferek tartalmazzák a biztosítási kártérítéseket, a külföldről származó valutajövedelmeket. Itt kell(ene) elszámolni a szerencsejátékokra fordított kiadásokat is. A rendszer logikája szerint azonban a fogadás háztartások közötti jövedelemtranszfer, tehát nem lépi át a háztartási szektor határait, ezért csak akkor könyveljük, ha a háztartási alszektorok számláit állítjuk össze, illetve ha külföldiek is nagy számban részt vesznek a játékban, és a külfölddel szemben jelentős követelés keletkezik. Az egyéb bevételek közé tartozik minden, a korábbiakban tételesen fel nem sorolt bevétel.

A másodlagos elosztás kiadási oldalán számoljuk el a háztartások által fizetett adókat, illetékeket, társadalombiztosítási járulékokat, illetve az egyéb transzferkiadásokat. A biztosítási kiadás a szolgáltatási díjjal csökkentett biztosítási díjfizetés. A valutakiadások a belföldiek devizaszámlájának kiadási forgalmát, illetve az egyéb címen történt kiutalásokat tartalmazzák. A devizaszabályok liberalizálása óta a belföldiek devizaszámlájának forgalma mind a bevételi, mind pedig a kiadási oldalon jelentősen megnőtt. Ez nyilvánvalóan sok halmozódást tartalmaz, mert a betéttulajdonos ugyanazt az összeget többször berakhatja és kiveheti, így igazából csak az egyenleg értelmezhető. Ezenkívül valószínű, hogy a valutabevételek egy része nem rezidenseknek értékesített termelőtevékenység ellenértékét fejezi ki, tehát exportot és nem viszonzatlan átutalásokat jelent. Hasonlóképpen a kiadási oldalon a devizaszámlákról felvett pénz a háztartások külföldön történő fogyasztását fedezi, tehát importot ellentételez.

Eddig az egyéb transzferek között számoltuk el a háztartások által a kommunális beruházásokhoz — út, csatorna, telefon stb. — fizetett hozzájárulást. 1992-től ezt tőke-transzferként kezeljük, és a tőkeszámlán mutatjuk ki. Ez azt jelenti, hogy ez az összeg megjelenik a háztartások rendelkezésre álló jövedelmében és megtakarításában. A tőkeszámlán számoljuk el a háztartások földvásárlását is más szektoroktól.

A Másodlagos jövedelemelosztási számla egyenlege, a rendelkezésre álló jövedelem kiemelt fontosságú jövedelemmutató. Ez fedezi a háztartások fogyasztási kiadásait, a fennmaradó rész pedig a háztartások megtakarítása. Ez a jövedelemfogalom viszonylag közel áll az eddig használt személyes rendelkezésű jövedelem fogalmához. Az eltéréseket az eddig bemutatott számlákon már kiemeltük, de összefoglalóan mégegyszer felsoroljuk őket. Tartalmilag bővült a személyes rendelkezésű jövedelem köre a munkaadók által természetben nyújtott juttatások értékével és a kisvállalkozások vegyes jövedelméből nem leválasztható működési eredmény értékével. A biztosítás elszámolásának változása is növelte a korábbi személyes rendelkezésű jövedelmet, továbbá hasonló a hatása a kommunális beruházásokhoz fizetett lakossági hozzájárulás és a földvásárlás megváltozott elszámolásának is.

A *Rendelkezésre álló jövedelem felhasználása számlán* könyveljük a háztartások jövedelmének végső fogyasztási kiadásra felhasznált részét. A végső fogyasztási kiadás az eddig használt személyes rendelkezésű jövedelemből történő fogyasztás fogalmához nagyon közel álló kategória, korábbi értékét a vállalatok által nyújtott természetbeni bérként elszámolt juttatások és az elszámolt biztosítási szolgáltatások növelik, az ezentúl beruházásként kezelt lakásfelújítási kiadások pedig csökkentik. A számla egyenlege — azaz a fogyasztásra el nem költött rész — a háztartások *megtakarítása*.

A *Természetbeni jövedelmek újraelosztása számla* a természetbeni társadalmi juttatásokat is hozzáadja a rendelkezésre álló jövedelmekhez. A természetbeni társadalmi juttatások háztartási jövedelemként és fogyasztásként való elszámolása az SNA-ben újdonság, a magyar nemzeti számlák viszont eddig is tartalmazták ezeket. Módosult azonban a természetbeni társadalmi juttatásként elszámolt tételek köre. Csökkent azáltal, hogy az új módszertan szerint a vállalati jóléti juttatásokat természetbeni bérként számoljuk el. Nőtt viszont a gyógyszer támogatások és a közlekedés normatív támogatásának összegével.

A számla egyenlege az összes (korrigált rendelkezésre álló) jövedelem, amely tehát a korábban használt lakossági összes jövedelemtől abban különbözik, hogy tartalmazza az ezentúl természetbeni társadalmi juttatásként elszámolt közlekedési és gyógyszer támogatások összegét, a korábban már említett kisvállalkozások működési eredményét, a biztosítás újfajta elszámolásából adódó jövedelemtöbbletet, valamint a kommunális beruházások lakossági hozzájárulásának és a földvásárlás megváltozott elszámolásainak hatását is. Így 1991-ben, a háztartások új jövedelemfogalom szerinti összes jövedelme mintegy 100 milliárd forinttal nagyobb volt az eddig publikáltnál.

Az *Összes (Korrigált rendelkezésre álló) jövedelem felhasználása számla* szerkezetében analóg a másik jövedelemfelhasználási számlával. A háztartások összes (tényleges végső) fogyasztásában a Rendelkezésre álló jövedelem felhasználása számlánál elmondott — a korábban használt kategóriákat érintő — különbségek közül a munkaadók által adott természetbeni juttatások már nem jelentenek különbséget, hiszen ezeket eddig is elszámoltuk természetbeni juttatásként a lakosság összes fogyasztásában. Az ott említett többi tétel viszont az összes fogyasztást is módosítja. Szintén megváltoztatja az összes fogyasztás szintjét a természetbeni társadalmi juttatások elszámolásánál történt változás, ugyanis ezek a tételek a jövedelem és a fogyasztás számbavételénél azonos összeggel szerepelnek.

A most közölt számlák sorában jelenleg az utolsó a *Tőkeszámla*. Ezen számoljuk el a háztartások állóeszköz-beruházásait és az ezek forrásául szolgáló tőke-transzferek egyenlegét. A háztartási szektorba sorolt kisvállalkozások készleteinek változását — adat híján — nem becsüljük. Az állóeszköz-beruházások között nyilvánvalóan a legnagyobb tétel a lakásfelújítások értékével megnövelt lakásberuházások és az önkormányzati lakások értékesítése, de itt mutatjuk ki a kisvállalkozók termelő célú beruházásait is. Az adott tőke-transzfereket a már említett kommunális hozzájárulások jelentik, a kapott tőke-transzferek között mutatjuk ki a lakásépítéshez adott egyösszegű szociálpolitikai támogatást (és 1993-tól a kárptólási jegyeket és egyéb ingyenesen vagy névleges értéken kapott értékpapírokat).

A Tőkeszámla egyenlege a háztartások nettó hitelnyújtása. A lakossági elszámolásokban eddig a hitelfelvételt és a törlesztéssel megnövelt hitelnyújtást bruttó módon könyveltük. 1992-től ezen műveletek egyenlege adja a tőkeszámla egyenlegét. A részletező tételeket valójában a pénzügyi számlán kellene bemutatni. Ennek hiányában — átmenetileg — itt közöljük a háztartások betét-, hitel- és értékpapír-állománya változásának néhány kiemelt adatát is.

A háztartási szektor számláinak főbb adatforrásait tekintve 1992-ben jelentős változások nem történtek. Továbbra is a vállalkozások adóbevallása, a munkaügyi statisztika, a költségvetési beszámolók, a Magyar Nemzeti Bank statisztikái és a társadalombiztosítási statisztikák képezik a jövedelemszámlák legfontosabb információforrását, míg a jövedelemfelhasználási számláknál a kiskereskedelmi statisztika, a háztartásstatisztika, a mezőgazdasági statisztika és a beruházási statisztika jelentik a főbb adatforrásokat.

FÜGGELÉK

AZ 1993-AS SNA-BEN ALKALMAZOTT OSZTÁLYOZÁSOK ÉS GAZDASÁGI MŰVELETEK

2.	<i>Az elosztás gazdasági műveletei</i>
D.1	Munkavállalói jövedelem
D.11	Bérek és keresetek (pénzbeni és természetbeni)
D.12	Munkaadók társadalombiztosítási hozzájárulásai
D.121	Munkaadók tényleges társadalombiztosítási hozzájárulásai
D.122	Munkaadók imputált társadalombiztosítási hozzájárulásai
D.2	Termelési és importadók
D.21	Termékadók
D.211	Hozzáadott érték típusú adók (ÁFA)
D.212	Importadók és illetékek, ÁFA nélkül
D.2121	Import illetékek
D.2122	Importadók, ÁFA nélkül
D.213	Exportadók
D.214	Belföldi termékadók, ÁFA nélkül
D.29	Egyéb termelési adók
D.3	Támogatások
D.31	Terméktámogatások
D.311	Importtámogatások
D.312	Exporttámogatások
D.319	Egyéb terméktámogatások
D.39	Egyéb termelési támogatások
D.4	Tulajdonból származó jövedelem
D.41	Kamat
D.42	Vállalatok felosztott jövedelme
D.421	Osztalékok
D.422	Vállalathoz hasonló szervezetek jövedelmének kivonása

D.43	Közvetlen külföldi befektetések újrabefektetett jövedelme
D.44	Biztosítottak tulajdonból származó jövedelme
D.45	Bérleti díj
D.5	Jövedelem- és vagyoadók
D.51	Jövedelemadók
D.52	Egyéb adók
D.6	Társadalombiztosítási hozzájárulások és társadalmi juttatások
D.61	Társadalombiztosítási hozzájárulások
D.611	Tényleges társadalombiztosítási hozzájárulások
D.6111	Munkaadók tényleges társadalombiztosítási hozzájárulásai
D.61111	Kötelező hozzájárulások
D.61112	Önkéntes hozzájárulások
D.6112	Munkavállalók társadalombiztosítási hozzájárulásai
D.61121	Kötelező hozzájárulások
D.61122	Önkéntes hozzájárulások
D.6113	Önálló és alkalmazásban nem állók társadalombiztosítási hozzájárulásai
D.61131	Kötelező hozzájárulások
D.61132	Önkéntes hozzájárulások
D.612	Imputált társadalombiztosítási hozzájárulások
D.62	Pénzbeni társadalmi juttatások
D.621	Kötelező társadalombiztosítás pénzbeni juttatásai
D.622	Magánbiztosítási alapok juttatásai
D.623	Munkavállalóknak nyújtott nem alapszerű társadalombiztosítási juttatások
D.624	Társadalombiztosítási jellegű pénzbeni társadalmi juttatások
D.63	Természetbeni társadalmi transzferek
D.631	Természetbeni társadalmi juttatások
D.6311	Kötelező társadalombiztosítás juttatásai, visszatérítések
D.6312	Kötelező társadalombiztosítás egyéb természetbeni juttatásai
D.6313	Társadalombiztosítási jellegű természetbeni társadalmi juttatások
D.7	Egyéb folyó jövedelemátutalások
D.71	Nem életbiztosítási díjak
D.72	Nem életbiztosítási kártérítések
D.73	Kormányzaton belüli folyó jövedelemátutalások
D.74	Külfölddel kapcsolatos folyó átutalások
D.75	Egyéb máshová nem sorolt folyó jövedelemátutalások
D.8	A nyugdíjalapok nettó vagyonsértései miatti korrekciók
D.9	Tőkeátadások
D.91	Tőkeadók
D.92	Beruházási juttatások
D.93	Egyéb tőkeátadások

TÁRGYSZÓ: Nemzetgazdasági mérleg.

РЕЗЮМЕ

В прошлом расчеты относительно доходов и потребления населения не полностью подключались к системе национальных счетов. До 1992 года домашние хозяйства учитывались лишь в качестве единицы потребления и таким образом они означали непосредственную точку связи к статистике жизненного уровня, и опубликованные о домашних хозяйствах данные отражались в полном учете национальной экономики от случая к случаю в иной форме и содержании. Начиная с 1992 года вводились существенные методологические изменения в расчеты национальных счетов, которые основаны на рекомендациях системы национальных счетов 1993 года. Это в большой мере влияет и на учет домашних хозяйств. В очерке рассматриваются важнейшие рекомендации этой системы относительно учета домашних хозяйств, а затем автор излагает проведенные методологические изменения, основанные на этих рекомендациях.

Учет домашнего сектора дополняется учетом мелкого предпринимательства, не отделеного от домашнего хозяйства, которое раньше учитывалось отдельным сектором, а также учетом рыночной продукции домашних хозяйств. Составляются важнейшие счета и относительно домашних хозяйств начиная с учета продукции до счета капитала. Важнейшие категории доходов и потребления относительно домашних хозяйств изменились как по названию, так и по содержанию, велись

новые понятия: трудовые доходы дополняются оплаченными работодателями взносами по соцстраху, в различных доходах мелких предпринимательств помимо трудовых доходов появляются результаты от предпринимательской деятельности, на новых основах происходит учет страхования, дотация на медицинских препаратах, а также нормативные транспортные субвенции учитываются в качестве натуральных выплат, полученные домашними хозяйствами поддержки по процентам также учитываются, а суммы, расходуемые на реконструкцию квартир вместо расходов потребления будут учтены в будущем в качестве капиталовложений.

SUMMARY

Until 1992 households were treated as consumer units, closely connected to living standard statistics therefore this sector did not fit in National Accounts properly, which revealed in the published data on household income and consumption in different publications. In 1992 new methods have been introduced in National Accounts based on SNA 1993, which heavily influenced Household Accounts as well. The study gives a broad overview of the most relevant recommendations of SNA concerning households, and on the basis of that the most important features of the new theoretical considerations applied in Household Accounts.

The output of household production and small partnerships became part of the Household Accounts. The most important accounts are prepared for households from production accounts to capital accounts. The major categories of household income and consumption have changed both by name and content: compensation of employees includes employer's social contributions, entrepreneur's mixed income includes both wages and operating surplus, new method is introduced in treatment of insurance, subsidies of pharmaceutical products and public transport are treated as social transfers in kind, subsidies on interest are treated as household income, major housing renovation is treated as capital formation instead of household consumption.

INFORMÁCIÓSZABADSÁG — ADATVÉDELEM — STATISZTIKA (I.)

DR. LAKATOS MIKLÓS

A magyar jogalkotás szempontjából mérföldkőnek tekinthető, hogy az Országgyűlés 1992 őszén elfogadta az alkotmányos alapjogokat szabályozó a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvényt. Ezt követően sor került a Polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló törvény elfogadására is, melynek adatvédelmi rendelkezései az előbbi általános kerettörvény sajátos alkalmazásának tekinthetők.

A magyar statisztika történetében meghatározó jelentőséggel bír, hogy az Országgyűlés 1993 tavaszán elfogadta — sorrendben a hatodik — statisztikai törvényt, mely szoros kölcsönhatásban van az említett két törvénnyel. A jogállamiság követelményének megfelelően tehát adottak azok az alapvető jogszabályok, melyek hatással vannak a statisztikai információ-rendszer működésére.

A statisztika művelői számára — a korábbi időszakhoz képest — még fontosabb, hogy tisztában legyenek azzal a jogi környezettel, melyben munkájukat végzik. A jelen tanulmánnyal induló sorozat szerzője arra vállalkozik, hogy röviden, közérthető formában — különböző szakirodalmi háttéranyagok segítségével — bemutassa a statisztikai információs rendszerre ható legfontosabb jogszabályokat, és rámutasson azokra az összefüggésekre, amelyek alapvetően befolyásolják a statisztikai munkát. (A statisztikai törvényt a téma szakértőjével, *dr. Bánszegi Katalinnal* együtt ismer-tjük.)

AZ ADATVÉDELMI TÖRVÉNY

A magyar Alkotmány két olyan állampolgári jogot határoz meg, amely alapját képezte a Személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvénynek (továbbiakban: Adatvédelmi törvény¹). Az Alkotmány 59. § szerint a „Magyar Köztársaságban mindenkit megillet . . . a személyes adatok védelméhez való jog”, míg a 61. § (1) szerint a „Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van . . . arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze”.

¹ 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról. A törvényt az Országgyűlés az 1992. október 27-i ülésnapján fogadta el. Megjelent: *Magyar Közlöny*. 1992. évi 116. sz. 3962—3967. old.

E két állampolgári jog jelentőségét a vezető politikai erők is felismerték. Tárnya volt e jogok törvényes szabályozása az új kormány megalakulását követő pártközi tárgyalásoknak is. A legerősebb kormányzati párt, a Magyar Demokrata Fórum és a legerősebb ellenzéki párt, a Szabad Demokraták Szövetsége 1990. április 29-én megállapodást írt alá. Ennek II. számú melléklete — „A kétharmados többséggel elfogadandó törvények listájáról” — 13. tétele tartalmazza „Az adatvédelem és a nyilvánosság szabályozásának szükségességét”. A meghatározó politikai erők — némi tétovázás után — eleget tettek alkotmányos kötelezettségüknek, és színvonalasnak mondható képviselőházi viták után nagy többséggel fogadták el az Adatvédelmi törvényt.

Az információs szabadság és az adatvédelem nemzetközi jogi szabályozásában különböző megoldások vannak a tekintetben, hogy a két alapvető állampolgári jogot elkülönítetten szabályozzák-e, vagy pedig egy jogszabály keretein belül történjék meg a jogok és kötelezettségek egybefoglalása. Az e témával kapcsolatos korszerű jogi szabályozás az utóbbit követi — a magyar megoldás is ezt fogadta el —, mégpedig azért, hogy a két állampolgári jogot ne lehessen egymás ellen kijátszani, az egyik jog gyakorlását a másik kivételeire való hivatkozással ne lehessen megtagadni, ha ez ellentétes a szabályozás céljával és szellemével. [1] Az Adatvédelmi törvény ezen jogi megoldása a jogalkalmazókat rákényszeríti, hogy a jogi problémák megoldásakor állandóan vizsgálják e két állampolgári jog egymásra utaltságát és igyekezzenek megtalálni a kielégítő megoldást.

Már a legelső tervezetek elkészítésekor, a szakértői és képviselőházi viták során is viszonylagos egyetértés mutatkozott abban, hogy — figyelemmel a magyar társadalom és gazdaság átalakuló jellegére — általános, ún. kerettörvényt célszerű alkotni, amely mintegy „adatvédelmi alkotmányként” funkcionálna. [2] Egyes pártok — például a Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ) — csökkenteni kívánták az Adatvédelmi törvény keretjelleget és számos helyen pontosabb szabályozást javasoltak, vitathatónak tartották azt, hogy több helyen utalás történik később meghozandó törvényekre.

Az Adatvédelmi törvény első fejezete megfogalmazza a törvény célját, amelyet annak indoklása [3] a következőképpen magyaráz: „A törvény a demokratikus jogállamiság alapján szavatolja az emberi méltóság védelmét, és a személyiség szabad kibontakozásának szabadsága érdekében megszabja az információs önrendelkezési jog korlátozásának törvényes kereteit, támpontot nyújt a személyes információkkal kapcsolatos egyéni és közösségi érdekek ütközése esetén az elsőbbség eldöntéséhez, továbbá az információs szabadság, a közérdekű adatok nyilvánosságának szabályozásával hozzájárul olyan társadalmi környezet kialakulásához, melyben mindenki azonos tájékozódási feltételek mellett vehet részt a közügyek intézésében.”

Ugyancsak az első fejezet tartalmazza az Adatvédelmi törvény legfontosabb fogalmainak meghatározását. Erre azért is szükség van, mert egy viszonylag fiatal jogágról van szó, melynek szaknyelvre még nem alakult ki teljesen, a bírói gyakorlatnak még nem volt módja a fogalmak magyarázatára. (Természetesen e fogalmak törvényi értelmezése még nem teszi feleslegessé a leendő bírói gyakorlat ez irányú feladatait.)

A törvény készítőinek alapos szakmai felkészültségét jelzi, hogy az e kérdéssel kapcsolatos fogalmak jelentős része illeszkedik a nemzetközi ajánlások által alkalma-

zott meghatározásokhoz (például: az Európa Tanács Adatvédelmi Egyezményében szereplő fogalmakhoz). [4]

Az Adatvédelmi törvény előkészítése és vitái során előtérbe került az a kérdés, hogy a törvény hatálya kiterjedjen-e a természetes személyeken kívül a jogi személyekre is? Az Európa Tanács adatvédelmi egyezményeinek indoklása például ezt tartalmazza: „A legtöbb országban az adatvédelmi törvény széles területet fed le vagy fog lefedni, és egyaránt vonatkozik az állami és magánszektor adatkezelésére. A természetes személyekre vonatkozó adatok minden országban a törvény hatálya alá esnek, egyes országokban pedig a jogi személyekre vonatkozó adatok is.”

Az adatvédelemmel kapcsolatos jogszabálytervezetek a jogi személyekre is megpróbálták kiterjeszteni a törvény hatályát, de a képviselői módosító indítványok hatására a jogszabályalkotók elálltak ettől a tervüktől. (Például ezt a javaslatot tette *dr. Fekete Gyula* képviselői módosító indítványában. Indoklásul azt hozta fel, hogy a jogi személyek és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek adatait a törvényileg megfogalmazott banktitok és az üzleti titok kezelése megfelelően védi, és ha a törvénytervezet hatálya ezen körre is kiterjedne, akkor minden információhoz csak törvényi elrendelés útján lehetne jutni. Ez pedig igen megnehezítené mind a jogalkotók, mind a jogalkalmazók munkáját.) Később majd — a Statisztikai törvény tárgyalása kapcsán — látni fogjuk, hogy milyen problémákat vet fel a nem természetes (jogi) személyek adatvédelme. A hatályos Adatvédelmi törvény tehát a következőképpen határozza meg a személyes adat fogalmát:

„1. személyes adat: a meghatározott természetes személlyel (a továbbiakban: érintett) kapcsolatba hozható adat, az adatból levonható, az érintettre vonatkozó következtetés. A személyes adat az adatkezelés során mindaddig megőrzi e minőségét, amíg kapcsolata az érintettel helyreállítható.”

A statisztikai információ-rendszer szempontjából alapvető jelentőségű ez a meghatározás. Az Adatvédelmi törvény indoklásának azon fontos megállapítására, miszerint „Személyes adat az érintettre vonatkozó vélemény, minősítés, továbbá az adatokból levonható következtetés is, hiszen számos adatkezelésnek éppen az a célja, hogy a felvett adatokból az érintettre vonatkozó következtetéseket vonjon le, amelyek az érintettel kapcsolatos döntések alapját képezik (hitelképesség, jogosultság szolgáltatásokra és kedvezményekre, munkahelyi előmenetel vagy alkalmasság adott munkakör betöltésére stb.). A meghatározás értelmezése szerint azok az adatok is személyes adatnak tekintendők, amelyek önmagukban ugyan nem, de az adatkezelő birtokában levő egyéb személyes adatokkal összevetve az érintettel kapcsolatba hozhatók”.

Felmerül a kérdés — és ez a statisztikai információ-rendszer esetében elég gyakori —, hogy az érintettre vonatkozó következtetésen mi értendő, mikor lehet azt mondani, hogy bizonyos adatokból következtethetünk az érintettre? Bizonyos támpontot adhat az Európa Tanács Adatvédelmi Egyezményének indoklása, amely kimondja: „Az azonosítható személy olyan személyt jelent, aki könnyen azonosítható, nem foglalja magába azokat, akiket csak nagyon bonyolult módszerrel lehet azonosítani.”

Megjósolható, hogy ezen értelmező rendelkezés még sok vitát fog kiváltani és nagy szükség lesz az adatvédelmi biztos iránymutatására.

A jelen tanulmány tejedelmi korlátaiból adódik, hogy az Adatvédelmi törvény minden részletének bemutatására nincs lehetőség, ezért az értelmező rendelkezések közül is csak azokról szólunk, amelyeket — a statisztikai információ-rendszer szempontjából — a legfontosabbnak vélünk. Az Adatvédelmi törvény egyes paragrafusainak szó szerinti idézetét csak a legszükségesebb esetben — megkülönböztetett módon — tudjuk közölni. (A téma iránti alaposabb tájékozódást segítheti a szakirodalmi felsorolás.)

A témával kapcsolatos nemzetközi szakirodalom viszonylag egyöntetűen állást foglal abban a kérdésben, hogy a természetes személyeknek vannak olyan adatai, amelyek különleges védelmet igényelnek. A különleges adatok fajtáiban elég nagy az egyetértés, úgy hogy a magyar Adatvédelmi törvénynek ez a paragrafusa lényegét tekintve kapcsolódik az Európa Tanács Adatvédelmi Egyezményéhez.

Az Adatvédelmi törvény a következőképpen határozza meg a különleges adatok fajtáit:

„2. különleges adat:

a) a faji eredetre, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra, a politikai véleményre vagy pártállásra, a vallásos vagy más meggyőződésre,

b) az egészségi állapotra, a kóros szenvedélyre, a szexuális életre, valamint a büntetett előéletre vonatkozó személyes adatok”.

Azért fontos ez a meghatározás, mert a különleges adatok fokozottabb védelemben részesülnek, az Adatvédelmi törvény több szakasza is visszautal e témakörre. A statisztikai adatgyűjtések szempontjából új helyzetet teremt ez a szakasz, mert például az Adatvédelmi törvény 3. § (2) a) pontja kimondja, hogy „Különleges adat akkor kezelhető, ha a) az adatkezeléshez az érintett írásban hozzájárul”. (Kivételes esetben törvényi felhatalmazás által — például nemzetbiztonság, bűnüldözés érdekében — nem kell írásbeli hozzájárulás.) A statisztikai adatgyűjtéseknek a különleges adatok szempontjából adódó szabályait a Statisztikai törvény külön tartalmazza (8. § (4)). A statisztikai adatszolgáltatási készséget jelentősen befolyásolja, hogy a beleegyezést írásban kell kérni. Külön propagandakampányra lehet szükség e jogi helyzet megmagyarázásra. A különleges adatok köre tágan értelmezendő, tehát ha az egyéb adatokból a különleges adatokra lehet következtetni, akkor ezen egyéb adatok is a különleges adatok státusát kapják.

A statisztikai adatszolgáltatás szempontjából kiemelt jelentőségű az értelmező rendelkezés közérdekű adattal kapcsolatos meghatározása:

„3. közérdekű adat: az állami vagy helyi önkormányzati feladatot ellátó szerv kezelésében lévő, a személyes adat fogalma alá nem eső és a törvényben meghatározott kivételek körébe nem tartozó adat”.

A képviselőházi vita során több felszólaló kifogásolta, hogy nincs pontosabb meghatározása a közérdekű adat fogalmának, illetve a kivételek taxatív felsorolását javasolták. Több képviselői nekirugaszkodás után, végül belátható volt, hogy részletes felsorolást nem lehet adni, és főleg a jogértelmezőkre, a bírói gyakorlatra vár e fogalom pontosítása. A jelen meghatározásból annyi kiderül, hogy minden adat közérdekűnek tekinthető — már amelyeket állami vagy helyi önkormányzati feladatot ellátó szerv kezel —, amely nem személyes adat.

A Statisztikai törvény is több ponton találkozunk ezzel a problémával, ezért nem véletlen, hogy az Országos Statisztikai Tanács olyan munkabizottságot alakított, amely feladatul kapta a közérdekű adatok körének meghatározását. Ennek megfelelően a bizottságnak át kell tekinteni a statisztika tájékoztatási rendszerét és felülvizsgálni az adatfészeségeket abból a szempontból, hogy azok nyilvánosságra hozatalánál az egyedi adatok védelme és a közérdekű adatok nyilvánossága egyaránt megvalósítható legyen. (E témakör további tárgyalását majd a Statisztikai törvény ismertetésénél célszerű folytatni.)

A törvény értelmezi az adatkezelés fogalmát, melybe az adatokra alkalmazható minden elképzelhető művelet (tevékenység) beletartozik (adatfelvétel, -tárolás, -hasznosítás stb.).

Az Adatvédelmi törvény értelmezésében az adattovábbítás lényege, hogy az adatkezelő az adatot meghatározott harmadik személy számára hozzáférhetővé teszi. (Néhány esetben nem lesz könnyű elhatárolni az érintett személyt, illetve az adatkezelőt a harmadik személytől. A szervezeti rendszerek igen bonyolultak lehetnek: például a MÁV minden szervezete egységesen egy adatkezelőnek tekinthető-e, vagy van olyan szervezete, amely harmadik személynek fogható fel? Ezen kérdések eldöntése információkereskedelmi szempontból sem mindegy.)

A statisztika szempontjából szintén fontos fogalom a nyilvánosságra hozatal, melynek látszólag egyszerű meghatározását az Adatvédelmi törvény a következőkben adja meg:

„6. nyilvánosságra hozatal: ha az adatot bárki számára hozzáférhetővé teszik.”

Itt a „bárki”, illetve a „hozzáférhetővé” fogalmi meghatározása fog néhány esetben magyarázatra szorulni.

Az értelmező rendelkezések után az Adatvédelmi törvény II. fejezete a személyes adatok védelmének tárgykörével foglalkozik:

„3. § (1) Személyes adat akkor kezelhető, ha

a) ahhoz az érintett hozzájárul, vagy

b) azt törvény vagy — törvény felhatalmazása alapján, az abban meghatározott körben — helyi önkormányzat rendelete elrendeli.”

Az Adatvédelmi törvény tárgyalása kapcsán jelentős vita bontakozott ki a kormány, illetve az ellenzéki pártok között a tekintetben, hogy az önkormányzatoknak megadják-e a jogot a személyes adat érintett beleegyezése nélküli kezelésére. (Alkotmányossági aggályok merültek fel amiatt, hogy alkotmányos alapjogot szabályozhat-e önkormányzati rendelet.) *Dr. Balsai István* igazságügyi miniszter expozéjában a következő indoklást adta: „Az önkormányzati rendeletre való utalás azért került bele a javaslatba, mert a helyi önkormányzatok feladatkörének bővülése folytán az önállóságuk által megkívánt mértékben szükségessé válhat a területükön a lakosság vagy az ott működő szervezetek olyan adatainak a kezelése, amelyről úgynevezett központi jogszabály nem rendelkezik”.

A képviselőházi viták során végül az ellenzéki pártok is elfogadták ezt az érvelést, és a hatályos törvényben így maradt meg ez a szabályozás.

A különleges adat kezeléséről már az értelmező rendelkezés kapcsán volt szó. A statisztikai információ-rendszer szempontjából jelentősége van az Adatvédelmi törvény 3. § (3) szakaszának is:

„(3) Törvény közérdekből — az adatok körének kifejezett megjelölésével — elrendelheti a személyes adat nyilvánosságra hozatalát. Minden egyéb esetben a nyilvánosságra hozatalhoz az érintett hozzájárulása, különleges adat esetében írásbeli hozzájárulása szükséges. Kétség esetén azt kell vélelmezni, hogy az érintett a hozzájárulását nem adta meg.”

A személyes adat nyilvánosságra hozatalát — mint látható — csak törvény (helyi önkormányzati rendelet nem) rendelheti el. (E bekezdés is a közérdekre hivatkozik, és többek között ez a szakasz ad felhatalmazást a személyes adatnak közérdekűvé nyilvánítására és közlésére.) Az utolsó mondat a polgár gyengébb pozícióját veszi figyelembe, és feltételezi: kétség esetén az érintett a hozzájárulást nem adta meg.

A személyes adatok védelmének kiemelt jelentőségű kérdését — a célhoz kötöttséget — szabályozza az Adatvédelmi törvény 5. és 6. paragrafusa.

A személyes adatok védelmének egyik fő szempontja az adatkezelés célhoz kötöttsége, amelyet jelez, hogy a nevezetes alkotmánybírói határozatnak — 15/1991. (IV. 13.) — is ez volt a kulcsgondolata.

Az Adatvédelmi törvény 5. § (1) szakasza kimondja:

„Személyes adatot kezelni csak meghatározott célból, jog gyakorlása és kötelezettség teljesítése érdekében lehet. Az adatkezelésnek minden szakaszában meg kell felelnie e célnak.”

Fontos szabály, hogy az adatkezelés minden szakaszának — a felvételtől a nyilvánosságra hozásig — meg kell felelnie az adatkezelés céljának. Ez azt jelenti, hogy az adatok gyűjtését megelőzően, de legkésőbb megkezdésével egyidőben meg kell határozni az adatkezelés célját, mert később már új célokat nem lehet önkényesen bevezetni. Ebből a megfontolásból mondja ki az Adatvédelmi törvény 7. § (2) szakasza, hogy

„Korlátozás nélkül használható, általános és egységes személyazonosító jel alkalmazása tilos.”

Így az Adatvédelmi törvény alkotói eleget tettek az Alkotmánybíróság személyi számot érintő határozatának.

Az Adatvédelmi törvény kimondja, hogy az adatfelvétel előtt az érintettel közölni kell, hogy önkéntes vagy kötelező adatfelvételtől van-e szó. Ez utóbbi esetben meg kell jelölni az adatkezelést elrendelő jogszabályt is. Tájékoztatási kötelezettség terheli az adatgyűjtőt az adatkezelés célja, illetve kezelése tekintetében. (Ezek a rendelkezések azért fontosak a statisztikusok számára, mert jelzik, hogy milyen alapos előkészítésre van szükség egy-egy adatgyűjtés megszervezésekor.)

A statisztikai célú adatgyűjtések esetében fontos rendelkezést tartalmaz az Adatvédelmi törvény 5. § (3) szakasza:

„Kötelező adatszolgáltatáson alapuló adatkezelést közérdekből lehet elrendelni.”

Az adatszolgáltatási kötelezettség elrendelését a társadalmi cél indokolja, és így a közérdek korlátozó elemként lép fel az érintett információs önrendelkezési joggal

szemben. (Természetesen a személyes adatok védelmét ilyen esetben is biztosítani kell.) E rendelkezés alapján elrendelhetők tipikusnak tekinthető adatgyűjtések, például a népszámlálások.

Az Adatvédelmi törvény 7. § rendelkezik a kezelt személyes adatok minőségéről. E paragrafus szinte teljes egészében átveszi az Európa Tanács Adatvédelmi Egyezményének vonatkozó rendelkezéseit. Különösen fontosnak tartjuk, hogy olyan, jogilag nehezen definiálható, de a jogalkotó akaratát jól tükröző fogalom is bekerült a szabályozásba, mint az, hogy az adatkezelés „tisztes” és „törvényes” legyen. A tisztességre utalás nem előzmény nélküli a magyar jogalkotásban, gondoljunk csak az ún. versenytörvényre.

A már említett alkotmánybírósági határozat kiemelt fontosságot tulajdonított az adatok összekapcsolhatóságának. Az Adatvédelmi törvény ebben az esetben is eleget tett az alkotmánybírósági határozatnak azzal, hogy az érintett beleegyezéséhez, illetve a törvény által lehetővé tett kivételhez köti a személyes adatok összekapcsolásának kérdését:

„8. § (1) Az adatok akkor továbbíthatók, valamint a különböző adatkezelések akkor kapcsolhatók össze, ha az érintett ahhoz hozzájárult, vagy törvény azt megengedi, és ha az adatkezelés feltételei minden egyes személyes adatra nézve teljesülnek.”

A továbbított adatok fajtáját és az érintettek körét a címzett adatkezelési céljai korlátozzák, vagyis csak azoknak és csak olyan adatait szabad továbbítani, akiknek és amilyen adatcserére a címzett adatkezelésének céljaira feltétlenül szükség van. Az Adatvédelmi törvény 8. § (2) szakasza az adatkezelések összekapcsolását egyetlen szervezeten — így a közigazgatási szervezeteken — belül is korlátozza.

A statisztikai információ-rendszer működőképességének biztosítása érdekében különleges szabályokat kellett alkotni az adatok összekapcsolására. A statisztikai munka természetéből adódik, hogy az adatok nagy része — a gazdaság- és társadalomstatisztikában egyaránt — önmagában nem áll meg. A költségek is jelentősek lennének, ha nem használnánk ki a meglevő adatvagyon, továbbá hatalmas információvesztés keletkezne, ha eltekintenénk az adatok összekapcsolásától. Ezért figyelembe véve, hogy ha az adatkezelés célja statisztikai célként definiálható, amelyet jellegénél fogva nem az egyedi (személyes) adat érdekel, hanem annak egybefoglalt (anoním) értéke számít, akkor az általánostól eltérő szabályokat lehet alkotni. [5] Az eltérő szabályozás azonban nem az Adatvédelmi törvény, hanem e törvény 8. § (1) szakasz felhatalmazása alapján a Statisztikai törvényben található. A szabályozás részleteit majd a Statisztikai törvény ismertetésénél elemezzük, de már most megjegyezzük, hogy a jogalkotók különös gondot fordítottak az ellenőrzésre, és figyelembe kell venni az adatvédelmi biztos véleményét is. (Erről a kérdéstről a Statisztikai törvény kapcsán a képviselőházban jelentős vita bontakozott ki, amelynek lényegét szintén ismertetni fogjuk.)

Az Adatvédelmi törvény 9. paragrafusa az adattovábbítás külföldre történő kérdését szabályozza. Ebben az esetben is az érintett beleegyezéséhez, illetve a törvényi szintű kivételhez köti az adattovábbítást azzal a belföldi szituációtól eltérő további megkötéssel, hogy ez csak akkor lehetséges, ha az adatkezelés feltételei a külföldi

adatkezelőnél minden egyes adatra nézve teljesülnek. Azokkal az országokkal, amelyek ratifikálták az Európa Tanács Adatvédelmi Egyezményét, nincs különösebb probléma, inkább azokban az országokban lehet gond, ahol még nincs kimunkált, kodifikált adatvédelmi jogszabályrendszer. A második évezred végén ez a kérdés egyre fontosabbá válik, ugyanis az információrobbanás, az adatátviteli eszközök szédületes fejlődése következtében az információ átlépi az országhatárokat, és így ebben a kérdésben különösen szükség van nemzetközi együttműködésre. (Nem lehet azt mondani, hogy a nemzetközi szervezetek nem foglalkoznak ezzel a problémával, mivel jelentős mennyiségű dokumentum gyűlt össze azzal a céllal, hogy irányt mutassanak az egyes országok jogalkotóinak és jogalkalmazóinak.)

Az Adatvédelmi törvény 10. paragrafusa meglehetősen szűkszavúan tér ki az adatbiztonság kérdésére. E keretszabály jelzi, hogy az adatkezelő feladata az adatok biztonságáról gondoskodni. Kimondja, hogy az adatkezelő köteles kialakítani azokat az eljárási szabályokat, amelyek kellő biztonságot nyújtanak az adatok védelméhez. Minden szervezetnek — a legkisebbtől a legnagyobbig — különös gondot kell fordítania e kérdés szabályozására, tekintettel arra, hogy ha az alkalmazott védelem nem bizonyul elegendőnek, akkor az adatkezelő polgári és büntetőjogi felelősségrevonással is számolhat. A jelentős mennyiségű adatokkal dolgozó szervezeteknél — így a Központi Statisztikai Hivatalnál (KSH) is — különös felelősség hárul azokra a munkatársakra, akiknek az adatbiztonsággal kapcsolatos belső szabályzatok betartása a fő feladatuk, ezért elengedhetetlen az adatvédelemmel kapcsolatos joganyag átfogó ismerete.

Az Adatvédelmi törvény hat paragrafusban (11—16.) szabályozza az érintettek jogait és a jogok érvényesítését. Ez azt jelenti, hogy a jogalkotók kiemelt jelentőséget tulajdonítottak ennek a kérdésnek. Az Adatvédelmi törvény elveivel összhangban a törvény alkotói abból indultak ki, hogy az érintett jogainak érvényesítésével — általában — ő van gyengébb pozícióban az állam hatalmával szemben, ezért olyan szabályozás szükséges, amely figyelembe veszi ezt a körülményt. (A garanciális jogokat tehát célszerűbb az adatkezelő kötelelességeként szabályozni.)

Az érintett joga, hogy tájékoztatást kérhessen személyes adatainak kezeléséről, helyesbítéséről, illetve törléséről (11. §). A törlést illetően a jogszabály kivételt tehet. Az adatok felvételére ésszerű okból — például költségkímélés, az érintett tehermentesítése — nem mindig magától az érintettől kerül sor. Azt a jogát azonban meg kell hagyni, hogy tudomást szerezzen arról, adatait hol, milyen célból kezelik, azokhoz milyen forrásból jutottak hozzá, továbbá hogy meggyőződhesen kezelt adatai helyességéről, az adatkezelés jogszerűségéről. Fontos garanciális szabály, hogy ugyan a törvény az érintett jogait kivételesen korlátozhatja, de ez a korlátozás arra nem terjedhet ki, hogy az adatvédelmi nyilvántartásba — erről a fontos jogintézményről majd a későbbiekben lesz szó — ne tekinthessen be, illetve ne tájékozódhasson.

Az Adatvédelmi törvény 12. és 13. paragrafusa bizonyos, az érintett kérelmének elintézésével kapcsolatos eljárási szabályokat tartalmaz. (Például az érintett kérelmének benyújtásától számított 30 napon belül az adatkezelőnek meg kell adni a tájékoztatást (12. § (2)). Az érintett érdekeit szolgálja az a rendelkezés is, hogy a személyes adatok kezelőjének évente értesítenie kell az adatvédelmi biztost az elutasított kérelmekről (13. § (3)).

Azoknak, akiknek valahol személyes adatát kezelik, általában érdekük, hogy ezek az adatok a valóságnak megfeleljenek, ezért meg kell adni a jogot, hogy a valóságnak nem megfelelő adatok helyesbítését kérni lehessen. Ezt szabályozza az Adatvédelmi törvény 14. § (1) szakasza.

Nyilvánvaló, ha egy személyes adat kezeléséről bebizonyosodik, hogy az jogellenes, akkor azt az adatot törölni kell (14. § (2) *a.* pont). Ugyenez vonatkozik arra az esetre, amikor az adatkezelés célja teljesült, és már értelmetlen a további adatkezelés. (Az adatkezelés céljának megszűnése utáni adatkezelés tulajdonképpen jogellenes.) A történészek — így a történeti demográfusok — érdekét is szolgálja az a szabály, amely kimondja, hogy a levéltári anyag védelmére vonatkozó jogszabály rendelkezhet arról, hogy az adatkezelés során gyűjtött adatok közül azokat a személyes adatokat, amelyek a majdani tudományos kutatás számára értékkel bírnak, levéltári őrizetbe lehet venni (14. § (3)).

Az Európa Tanács Adatvédelmi Egyezménye is utal arra, hogy az államnak (illetve a demokratikus társadalomnak) vannak olyan érdekei, melyek az érintett jogait korlátozhatják. (Érdekes, hogy az Egyezmény indoklása visszautal az Emberi Jogok Európai Egyezményének egyes szakaszaira, mondván, hogy a korlátozás jogosultsága már ebből az alapegyezményből származik.) A képviselőházi vita során a képviselők megpróbálták konkrétabban megfogalmazni a kivételeket abból a megfontolásból, hogy ezek a kivételek ténylegesen csak a leginkább indokolt állami (közösségi), illetve más egyéni érdeket védjék. Végül az Adatvédelmi törvény 16. paragrafusa a következőképpen szabályozza ezt a fontos kérdést:

„Az érintett jogait (11—15. §) a törvény az állam külső és belső biztonsága, így a honvédelem, a nemzetbiztonság, a bűnmegelőzés vagy bűnüldözés érdekében, továbbá állami vagy helyi önkormányzati pénzügyi érdekből, valamint az érintett vagy mások jogainak védelme érdekében korlátozhatja.”

Meg kell jegyezni, hogy az érintett jogainak korlátozhatóságára az Adatvédelmi törvény néhány más szakasza is utal, például amikor a közérdekre hivatkozva az adatkezelő nyilvánosságra hozhatja a személyes adatot (3. § (3)).

Az érintett szempontjából az igazi garanciát az jelenti, hogy jogsértés esetén bírósághoz fordulhat, és károkozás miatt kártérítést követelhet. Ezt szabályozza az Adatvédelmi törvény 17. és 18. paragrafusa. Nagyon fontos garanciális szabály — és az érintett gyengébb pozíciójának figyelembevételét jelenti, hogy az adatkezelőnek kell bizonyítani a jogszabálynak megfelelő eljárását, jogi nyelven megfogalmazva: a bizonyítási kényszer az adatkezelő oldalán van. Az Adatvédelmi törvény indoklása ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy perindítás előtt — az alaptalan perlés megelőzésére — célszerű az adatközlő szervezetén belül lehetséges egyéb eljárást kezdeményezni. Szintén az érintettet kedvezőbb helyzetbe hozó szabály, hogy az adatkezelő csak akkor mentesül a károkozás felelőssége alól, ha „a kárt az adatkezelés körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő (18. § (1))”. Ez tehát azt jelenti, hogy az adatkezelésből eredő károkért az adatkezelő ún. objektív felelősséggel tartozik. (A kártérítési jognak ez az alap jogintézménye az általánosnál magasabb szinten szabja meg a károkozásért történő felelősséget, így az adatkezelés tulajdonképpen ún. veszélyes üzemhez hasonlítható, tehát kimentő ok csak az érintett szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartása lehet.) Az olyan jelentős mennyiségű adattal dolgozó szervezetnél, mint a

KSH, különösen ügyelni kell a gondos adatkezelésre, mert súlyos következményei lehetnek a jogellenes adatkezelésnek. (Például, ha egyes gazdasági szervezetek adatainak kezelése nem a jogszabályok szerint történik, és emiatt egyes adatszolgáltatóknak üzleti kára keletkezik, a KSH-nak kártérítést kell fizetnie. Ezért kell körültekintően eljárni az egyedi adatok nyilvánosságra hozását illetően.)

Az Adatvédelmi törvény III. fejezete tartalmazza az információszabadságra, a közérdekű adatok nyilvánosságára vonatkozó részt. A képviselőházi vita során egyes, főleg ellenzéki képviselők felvetették, hogy ez a fejezet a szabályozandó téma fontosságához képest rendkívül rövid. (Az adatvédelmi törvény 37 paragrafusból áll, ebből 4 paragrafus foglalkozik a közérdekű adatok nyilvánosságával.) Túl általánosan fogalmazzák meg e témakört, és így felbillen az egyensúly a személyes adatok védelmével kapcsolatos rész és a közérdekű adatok nyilvánosságával foglalkozó rész között. A vita során a módosító indítványok elfogadása révén pontosabbá és egyértelműbbé sikerült tenni ezt a fejezetet is.

Az állami vagy helyi önkormányzati feladatot ellátó szerv birtokában levő információkat hozzáférhetővé kell tenni. Ennek érdekében egyfelől betekintési jogot kell biztosítani az állampolgárnak, másfelől közzé vagy más módon hozzáférhetővé kell tenni az állami (önkormányzati) szervek tevékenységével kapcsolatos legfontosabb adatokat. (19. §) Különösen vonatkozik ez az adott szerv hatáskörére, illetékességére, szervezeti felépítésére, a birtokában levő adatfajtákra és a működésükkel kapcsolatos jogszabályokra. Erre pedig azért van szükség, mert ha az állampolgár nem tud arról, hogy egyáltalán milyen állami (önkormányzati) szervek, milyen információk, milyen működési mechanizmusok lehetnek, akkor nem is tud érdemben betekintést kérni. (Azt is közölni kell, hogy az állampolgár a hivatalosan közölt tájékoztatáson kívül részletesebb felvilágosítást hol, mikor és milyen feltételekkel kaphat.) Fontos tudni, hogy a közérdekű adat kiadását bárki kérheti anélkül, hogy abban közvetlenül érintett lenne. (Ez azt jelenti, hogy ha valaki kíváncsi a helyi önkormányzat ülésének jegyzőkönyvére, azt az érdekeltség bizonyítása nélkül kikérheti.)

Szükséges megjegyezni, hogy az állampolgár betekintési joga minden fajtájú és formájú információra kiterjed, legyen az irat, nyomtatvány, fénykép, videofelvétel, számítógépes vagy egyéb módon rendelkezésre álló információ. (Sajnos, az Adatvédelmi törvény nem definiálja az adat, illetve az információ fogalmát, így csak következtethetünk a jogalkotó akaratára, ugyanis az adat és az információ a dolognak a statikus, illetve dinamikus állapotát egyaránt jelenti. Az Adatvédelmi törvény általában az „adat” megjelölést használja, a törvény indoklása inkább az „információ”-ra mint az adat szinoním fogalmára tér ki.)

Nyilvánvaló, hogy vannak olyan információk, amelyeknek bizalmas kezelése az állami funkciók normális ellátásának feltétele. Az Adatvédelmi törvény alkotóinak körültekintően kellett eljárniuk a kivételek szabatos és pontos megfogalmazásában. Az Adatvédelmi törvény e szakaszával kapcsolatban (19. § (3)) is viták voltak a képviselők között, főleg a megfogalmazás formáját illetően. (Például abban, hogy a kivételek felsorolása mennyire legyen részletes.) Fontos szabály, hogy a kivételek mindig az információfajtára és nem az adatfeldolgozó személyre vonatkoznak. Így a közérdekű adatok nyilvánosságához való jogot a törvény honvédelmi, nemzetbiztonsági, bűnüldözési és bűnmegelőzési, központi pénzügyi vagy devizapolitikai érdekből,

külső kapcsolatokra, nemzetközi szervezetekkel való kapcsolatokra és bírósági eljárásra tekintettel korlátozza. (Ez azt jelenti, hogy a Honvédelmi Minisztérium mint szervezet csak a honvédelemmel kapcsolatba hozható adatfajták tekintetében korlátozhatja a közérdekű adatok nyilvánosságát, egyéb tevékenységére ez a korlátozás nem terjedhet ki. Természetesen a majdani bírói gyakorlatnak nem kis szerepe lesz a határesetek eldöntésében.)

Ezenkívül az Adatvédelmi törvény kimondja, hogy ha a törvény alapján az arra jogosult szerv állam- vagy szolgálati titokká minősíti az egyébként közérdekű adatot, akkor ez az adat sem adható ki. Természetesen már az előbbiek esetében szó volt arról, hogy a személyes adatra milyen szabályok vonatkoznak. A statisztikai információ-rendszer szempontjából oly fontos jogi személyek (például gazdasági társaságok) problémáira már utaltunk, illetve a Statisztikai törvény tárgyalásánál majd részletesebben elemezzük ezt a kérdést.[7] Az Adatvédelmi törvény — valószínűleg a meghatározhatóság nehézsége miatt — tételesen nem közli, hogy az igazgatási szféra belső ügyei (például munkadokumentumai, döntés-előkészítő anyagai, állásfoglalásai, ajánlásai) mikortól minősíthetők közérdekű adatnak. (A nemzetközi gyakorlatban attól az időponttól adhatók ki a belső igazgatás dokumentumai, amikortól az adott ügy befejezettnek minősíthető. Könnyen belátható, hogy lesznek viták arról, hogy egy ügy mikor befejezett.)

Az Adatvédelmi törvény 20. paragrafusa a közérdekű adat kiadásával kapcsolatos eljárási kérdéseket szabályozza. (Például az adatkezelő szerveknek a kérelem tudomására jutásától 15 napon belül válaszolniuk kell (20. § (1)). A közérdekű adat iránti kérelem teljesítésére vonatkozó szabályok figyelembe veszik, hogy ezek a kérelmek — tartalmuktól függően — eltérő munkaigényű feladatot jelentenek, ugyanakkor szükséges a sürgős válasz (például a sajtó részére). Az adatok reprodukálása, összeállítása külön költségterhet róhat az adatközlésre kötelezettre, aminek megtérítése indokolt. (Meg kell jegyezni — akárcsak a statisztikai adat kiadásánál —, hogy itt csak arról a költségről lehet szó, amely az információ közlésére vonatkozik és nem arról, amely az adat összegyűjtésével és más egyéb szükséges tevékenységgel kapcsolatos.)

Akárcsak az érintett tájékoztatásának megtagadásánál (13. § (2)), a közérdekű adat kiadásának elutasítása esetében is az állami, illetve helyi önkormányzati szerveknek is évente értesíteni kell az adatvédelmi biztost az elutasított kérelmekről és az elutasítás indokairól (20. § (4)).

Az adatközlés nem teljesítése esetén a bírósághoz fordulás az információs szabadság garanciája (21. §). Az ún. bizonyítási kényszer ebben az esetben is az adatkezelő oldalán van (21. § (2)). A kért közérdekű adathoz fűződő érdek gyors elévülése indokolja a soronkívülség elvének elfogadását — 30 napon belüli perindítás kötelezettsége (21. § (3)) — és a bíróság soron kívüli eljárását (21. § (6)).

Az Adatvédelmi törvény IV. fejezete az egész témakör szabályozásának fontos garanciáját jelentő adatvédelmi biztosról és az adatvédelmi nyilvántartásról szól. Az Adatvédelmi törvénynek az adatvédelmi biztos helyzetét és feladatait szabályozó részét célszerű az Országgyűlési biztos jogállásáról szóló törvényt ismertető részben tárgyalni, ugyanis az adatvédelmi biztos intézményét csak az általános ombudsman helyzetének és szerepének tárgyalásán keresztül lehet jól megérteni. E tanulmányban csak az adatvédelmi nyilvántartás néhány főbb jellegzetességét ismertettem.

A képviselőházi vita során felmerült, hogy az adatvédelmi nyilvántartás — a törvénytervezettel szemben — legyen konstitutív (jogot keletkeztető) hatályú, az adatvédelmi biztos rendelkezzen döntési jogosítványokkal a bejegyzés és törlés tekintetében. A vitát követően mégis az eredeti javaslatot fogadták el, mely azt jelenti, hogy az adatvédelmi nyilvántartás deklaratív jellegű, és az adatvédelmi biztos — bár a nyilvántartásba vételt nem tagadhatja meg — már a bejelentéssel egyidőben felléphet, ha a bejelentett adatkezelés nem felel meg a törvényes előírásoknak. (28. §) Az adatvédelmi törvény 28. § (1) szakasza pontosan körülírja, hogy az adatkezelőnek mit kell az adatnyilvántartásnak bejelentenie (például az adatkezelés célját, jogalapját, az adatok fajtáját, forrását).

Az adatvédelmi nyilvántartásnak tulajdonképpen az a célja, hogy szolgálja az adatkezelés jogszerűségének ellenőrzését, és lehetőséget adjon az érintettnek arra, hogy adatai kezeléséről tudomást szerezzen. (Mint látható az adatvédelmi nyilvántartás összeállításáért az adatvédelmi biztos felel. Érdekességképpen megjegyezzük, hogy a viták során még az is felmerült, hogy e nyilvántartás kezelője a KSH legyen, ugyanis a nemzetközi gyakorlatban sokféle megoldás létezik a nyilvántartásért felelős szervezetet illetően.)

Felmerül a kérdés, hogy az adatvédelmi nyilvántartásba minden adatkezelést be kell-e jelenteni, vagy vannak kivételek. Könnyen belátható, hogy lehetnek olyan adatközlések, amelyek esetében nem szükséges a nyilvántartásba vétel. Ezeket a kivételeket sorolja fel az Adatvédelmi törvény 30. paragrafusa. A jogalkotó — az egyértelműség biztosítása érdekében — igyekezett taxatíván felsorolni a kivételeket. Érdemes a felsorolásból azokat a pontokat a törvényből idézni, melyek közvetlenül érintik a statisztikai szolgálatot:

„30. § Nem kell bejelenteni az adatvédelmi nyilvántartásba azt az adatkezelést, amely . . .

f) a hivatalos statisztika célját szolgáló személyes adatokat tartalmaz, feltéve hogy — külön törvényben meghatározottak szerint — az adatok személyvel való kapcsolatának megállapítását véglegesen lehetetlenné teszik;

h) a tudományos kutatás céljait szolgálja, ha az adatokat nem hozzák nyilvánosságra.”

A 30. § (j) pontja rendelkezik arról, hogy — érthető módon — azokat az adatkezeléseket sem kell bejelenteni, amelyek ki sem kerülnek a személyes szférából (például határidőnapló).

Az adatvédelemmel kapcsolatos nemzetközi szabályozás is kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a személyes adatok védelme során a társadalom érdekei (például a személyes adatok kutatási célú hasznosítása) is képviselve legyenek. A képviselők a viták során erre a problémára is felhívták a figyelmet, és így került az V. fejezetbe sorolva az a különleges rendelkezés, amely a személyes adatoknak a kutatóintézetekbe történő feldolgozását és felhasználását szabályozza (32. §).

Természetesen a tudományos kutatást végző szerv is a személyes adatot csak akkor hozhatja nyilvánosságra, ha az érintett beleegyezett (32. § (3) a)), vagy „az a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges” (32. § (3) b)). Ez utóbbi kitétel értelmezése még vitákat válthat ki, egyébként is egyes képviselők felhívták a figyelmet, hogy mivel a kutatási célt nehéz definiálni, ezért ügyelni kell — főleg az adatvédelmi biztos segítségével — arra, nehogy a jogalkotó

szándékaival ellentétes módon kezeljék ezt a kérdést (például a kutatási cél csak ürügy, és más, esetleg kereskedelmi cél van a háttérben).

Az Adatvédelmi törvény VI. fejezete a szokásos záró rendelkezéseket tartalmazza, melyben rendelkezik a törvény hatályba léptetéséről. Fontos rendelkezés a 35. § (2), amely kimondja hogy „(2) Az adatkezelésekkel összefüggő jogi iránymutatások e törvény kihirdetése után nem alkalmazhatók.” (Jogi iránymutatásnak tekinthetők a különböző szintű állásfoglalások, döntések.)

IRODALOM

[1] Információs szabadság. (Nemzetközi szakirodalmi áttekintés. Összeállította: Székely Iván.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 91 old.

[2] Dr. Sólyom László: Adatvédelem és személyiségi jog. *Világosság*. 1988. évi 1. sz. 53—60. old.

[3] Indoklás a személyes adatok kezeléséről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvényjavaslatához. Megjelent: Informatika—Jog—Közigazgatás. Nemzetközi dokumentumok. V. köt. INFOFILIA — Magyar Adatvédelem és Információs szabadság Alapítvány. Budapest. 1993. 28. 19—28. 20. old.

[4] Egyezmény a személyiségnek a személyes adatok automatikus kezelésével kapcsolatos védelméről. Informatika—Jog—Közigazgatás. Nemzetközi dokumentumok. I. köt. INFOFILIA — Magyar Adatvédelem és Információs szabadság Alapítvány. Budapest. 1993. 3.2—3.55. old.

[5] Dr. Lakatos Miklós: A személyi szám és a statisztikai információ-rendszer. *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 10. sz. 815—827. old.

[6] Egyezmény a személyiségnek a személyes adatok automatikus kezelésével kapcsolatos védelméről. Informatika—Jog—Közigazgatás. Nemzetközi Dokumentumok V. köt. INFOFILIA — Magyar Adatvédelem és Információs szabadság Alapítvány. Budapest. 1993. 3.45—3.46. old.

[7] Dr. Bánszegi Katalin: Beszámoló a hatodik statisztikai törvény megalkotásáról. *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 8—9. sz. 741—745. old.

TÁRGYSZÓ: Információ. Adatok titkossága.

A SERDÜLŐKORBAN SZÜLŐ NŐK CSALÁDIÁLLAPOT-VÁLTOZÁSAI, 1983—1993*

S. MOLNÁR EDIT

A serdülőkorban bekövetkezett terhességek és elveszülések átfogó vizsgálatához kapcsolódva 1983-ban egy kérdőíves vizsgálatot hajtottunk végre. Ennek keretében az ország valamennyi kórházi szülészeti osztályán és szülőotthonában sikerült teljes körű adatfelvételt készíteni mindazokkal a 17 éves és fiatalabb nőkkel, akik 1983 egy adott fél évén belül ezen intézményekben hozták világra gyermeküket. A kutatás eredményei alapján képet alkothattunk e fiatal női népesség társadalmi összetételéről, családi hátteréről, a fiatalkori párkapcsolatok jellegéről. (A tapasztalatok összefoglalását lásd: [1], [2], [3].)

Tíz évvel később újra felkerestük a fiatal anyákat, hogy a gyermekszülés óta eltelt időszakban bekövetkezett változásokat rögzítsük. Az 1983 és 1993 közötti név- és lakcímváltozások, valamint az érintettek válaszadási hajlandósága következtében az eredetileg teljeskörűen vizsgált népességcsoport 66 százalékával (összesen 1546 fiatal anyával) sikerült kérdőívet kitölteni. Ebből adódóan a minta összetétele nem torzult számottevő mértékben, nagysága pedig alkalmas olyan elemzések elvégzésére, amelyek alapján az 1983. és 1993. évi körülményeket több szempontból is összehasonlíthatjuk. E tanulmány a szerteágazó kutatásból egyetlen kérdéskört tárgyal: miként változott tíz esztendő alatt a serdülőkorban szült nők családi állapota.¹

Ez azért is érdekes kérdés, mert a szakirodalomban gyakori utalások vannak arra, hogy a serdülőkori gyermekszülés negatív következményei nemcsak rövid távon mutatkoznak meg, hanem legalább olyan jelentősek az anyák életét, demográfiai magatartását (beleértve házassági magatartását is) és társadalmi helyzetét hosszú távon meghatározó hatások is. Ám ezek a megállapítások általában hipotetikusak, empirikus igazolásukat — ismereteink szerint — ez idáig nem kísérelték meg.

Előre kell bocsátani, hogy az ún. serdülőkori teherbe esési és termékenységi magatartás Magyarországon számos nyugat-európai országétól eltér. Ez elsősorban a korai házasságra vezethető vissza. Magyarországon a 18—19 éves nők termékenysége már

* A kutatás, melynek részleges eredményeit e tanulmányban összefoglaltuk, az OTKA támogatásával, *Pongrácz Tiborné dr.* témavezető irányításával folyik a KSH Népeségstudományi Kutató Intézetben.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani *Csernák Józsefné dr.-nak*, a KSH Népeségstudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársának, aki értékes kritikai megjegyzéseivel és tanácsaival segítette munkámat.

a felnőtt női népesség termékenységére, a nyugat-európai országokban inkább a serdülőkori magatartáshoz hasonlít. Ezért is látszott célszerűnek 1983-ban a serdülőkor felső határát a 18. életév betöltésénél megszabni. 1983-ban a 17 éves és fiatalabb, gyermeket szülő nőknek 60 százaléka már házas családi állapotban hozta világra gyermekét.

1993-ban azt vizsgáltuk, hogy e házasságok vajon kellően felelősségteljesek voltak-e, vagy a teherbe esés kényszere miatt jöttek-e csak létre, s mint megalapozatlan kapcsolatok nem voltak-e kevésbé tartósak. Hasonlóképpen fontos kérdés az is, hogy a házasságon kívüli szülés esetében az anyának sikerült-e később törvényesíteni kapcsolatát a gyermek apjával vagy más úton rendezte saját és gyermeke életét. Végül választ kerestünk arra a kérdésre, hogy a vizsgált női népesség házasodási magatartása eltér-e, s ha igen, mennyire tér el saját korosztályuk házasodási magatartásától annak következtében, hogy első gyermeküket igen fiatalon hozták világra.

Az 1993-ban vizsgált 66 százalékos minta összetételét a 10 évvel korábbi családi állapot szerint az 1. tábla mutatja.

1. tábla

A megkérdezettek családi állapota az első gyermekszülés idején

Családi állapot	Az 1983-ban teljeskörűen megfigyelt népesség	Az 1993. évi újranelkeresés szerinti minta
	megoszlása (százalék)	
Házas	59,4	61,7
Élettársi kapcsolatban élő hajadon*	28,8	29,2
Egyedül álló hajadon**	11,8	7,2
Nem állapítható meg	—	1,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A gyermek apjával élt életközösségben.

** A gyermek apjával soha nem élt életközösségben.

Mint a táblából látható, az újranelkeresés azoknál volt legkevésbé sikeres, akiknek első gyermekszülése „véletlenszerűen”, felületen, futó kapcsolatból létrejött terhességből származott. Feltehető, hogy a „nem állapítható meg” kategória is az e csoportba tartozók számát gyarapítja, mivel körükben legmagasabb azok aránya, akik első gyermekszülésük körülményeiről nem kívántak részletesen beszámolni.

Mínt hogy az 1983-tól házas családi állapotú anyák megtalálása volt a legsikeresebb, s közöttük volt legmagasabb a 17 éves anyák száma és aránya, mintánk „korstruktúrája” is kissé eltolódott. Míg az 1983-ban megfigyelt anyák átlagos életkora 16,3 év volt, addig az 1993-ban újra felkeresettek mintájában ez kissé magasabb, 26,6 év. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az eredetileg is házas anyák csoportjának átlagos életkora magasabb volt, és a későbbi felkeresés elsősorban ebben a csoportban volt sikeres. A legfiatalabbak (a 15 évesek vagy fiatalabbak) 1983. évi 18 százalékos aránya 1993-ban 10,1 százalékosra módosult.

A családiállapot-változások sorozata azzal kezdődött, hogy a házasságon kívül szült hajadonok helyzetük legalizálására, kapcsolatuk törvényesítésére törekedtek. Ez

az összességében 36,4 százalékot képviselő hajadonok háromötödénél sikerrel járt. Természetesen itt eltekintünk e házasságok tartósságának vizsgálatától. Az élettársi kapcsolat fenntartása (két esetben „létesítése”) mellett döntött a megkérdezettek 9,6 százaléka. Nem minden életközösség maradt fenn 1993-ig; ugyanis volt, aki megszüntette azt s mással kötötte meg első házasságát, vagy új élettársi kapcsolatot létesített. A serdülőkorban szült anyáknak nem egészen 5 százaléka 1993-ig bezárólag sohasem élt családi életközösségben a gyermek apjával.

A szülő nő kapcsolata gyermeke apjával

Kapcsolat	Százalék
Házassággal legalizált	83,8
Ezen belül:	
— házasok voltak már a gyermekszülés előtt	61,7
— élettársak voltak, de később házasságot kötöttek	19,8
— előzőleg nem éltek életközösségben, de később házasságot kötöttek	2,3
Házassággal nem legalizált	14,3
Ezen belül:	
— fenntartották a korábbi élettársi kapcsolatot	9,5
— élettársi kapcsolatot létesítettek	0,1
— az apával nem volt, és később sem jött létre semmiféle életközösség	4,7
Nem állapítható meg	1,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

A kapcsolat legalizálása csak az első lépés az anyák családiállapot-életútjában. 1983 és 1993 között a kapcsolatok egy része megszakadt, ugyanakkor új házassági/élettársi kapcsolatok is kialakultak, s ha kevesen is, de voltak, akik az összeírás időpontjában hajadonok, elváltak vagy csekély számban özvegyek voltak.

Először —az 1993. évi családi állapot pontos meghatározása nélkül — azt tekintjük át: hogyan és milyen formában maradt fenn, illetve szakadt meg 1993-ra a megkérdezettek kapcsolata első gyermekük apjával.

2. tábla

*A megkérdezettek kapcsolata első gyermekük apjával
(százalék)*

A kapcsolat legalizálása	<i>Összesen</i>	1993-ban fennált	1993-ig megszűnt
A gyermekszülés idején már házasok voltak	<i>100,0</i>	78,4	21,6
A gyermekszülés után házasságot kötöttek	<i>100,0</i>	80,1	19,9
Fenntartották az élettársi kapcsolatot	<i>100,0</i>	36,5	63,5

Mint a 2. táblából látható, az élettársi kapcsolatból gyermeket szülő anyák, ha később házasságra léptek az apával, ugyanolyan mértékben tudták stabilizálni az apával való családi életközösséget, mint azok, akik már a gyermek megszületésekor házasságban éltek. Ha azonban továbbra sem legalizálták kapcsolatukat, nagyobb volt az esély arra, hogy ez az életközösség előbb-utóbb megszakadjon.

Ha figyelembe vesszük azokat az anyákat is, akik az apával semmilyen formában nem tudtak — vagy nem kívántak — életközösséget kialakítani (arányuk 4,7 százalék), akkor megállapítható, hogy a serdülőkorban gyermeket szült anyák mintegy 8 százalékának 10 év alatt — hosszabb-rövidebb együttélés után — megszűnt, kisebb részüknél pedig az apával ki sem alakult tartós családi életközösség. Ezen anyák gyermekei alig vagy egyáltalán nem élvezhették családjukban az apa jelenlétét.

Az eredetileg is házas, serdülőkorban szült anyák 21—22 százalékának házassága felbomlott 10 éves házasságtartamon belül. Ez az adat összevethető országos adatokkal is. Az 1989-es adatok szerint a nő 15—19 éves korában kötött házasságának 22 százaléka bomlik fel 10 éves házasságtartamon belül. A serdülőkorban szült házas nők tehát válási magatartásuk tekintetében nem különböznek a közel hasonló korban házasodott összes nőtől. (A más korban kötött házasságok felbomlási arányával összehasonlítva, az adatok azt bizonyítják, hogy a legbomlékonyabbak a 20 évesnél fiatalabb korban kötött házasságok.)

A kapcsolatok szinte kizárólag válással, illetve az élettársi közösség megszakadásával szűnnek meg. Az egész mintában mindössze 12 személy volt 1993-ban özvegy családi állapotú, közülük négyen élettársi kapcsolatban éltek, egy anya pedig nem az első gyermek apja után maradt özvegyen. Mindebből azonban semmiféle következtetés nem vonható le.

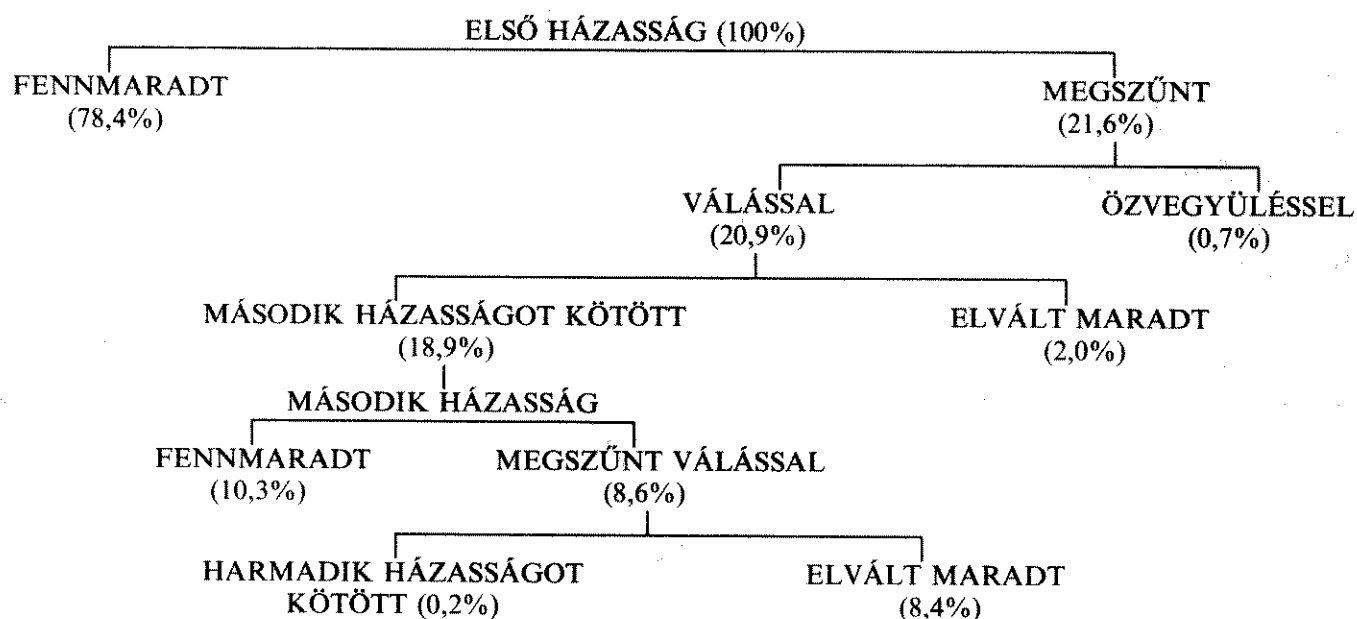
Vizsgáltuk azt is, vajon mennyi ideig tartottak az 1993-ra már felbomlott kapcsolatok. Erre vonatkozó adatunk nem az első gyermek születésének (vagy a házasságkötésnek) dátuma és az adatfelvétel eszmei időpontja között eltelt, objektíven is megfigyelhető időtartamból indul ki, hanem a megkérdezett saját bevallására támaszkodik. Ennek az az oka, hogy a fiatal anya és az első gyermek apja közötti együttélés — különböző formákban — sok esetben már a gyermek megszületése, illetve a házasság megkötése előtt elkezdődhetett. Nem az volt a célunk, hogy a fiataalkorban felbomlott házasságok időtartamáról általános megállapításokat tegyünk — ugyanis erről országos statisztikai adatok is rendelkezésre állnak —, hanem azt akartuk megtudni, hogy a vizsgált fiatal anyák első kapcsolata — ha az 1993-ra már felbomlott — mennyi ideig állt fenn. (Eltekintve attól, hogy ezen időtartamon belül a családi életközösség csak törvényes házasságot vagy élettársi kapcsolatot jelentett-e, vagy ugyanazon apával hosszabb-rövidebb ideig mindkét életközösségi formában együtt éltek.) Az időtartam megállapításának alapját tehát a fiatal anyák azon kérdésre adott válaszai képezték, hogy „Mennyi ideig élt együtt az első gyermek apjával?”

Megállapítható, hogy a bármilyen formában megkezdett, de házassággal legalizált, majd a későbbiekben felbomlott kapcsolatok átlagosan 4-5 évig álltak fenn. Ám az élettársi kapcsolatok, amelyek — mint láttuk — nagyobb arányban is bomlottak fel, mint a házasságok, a kapcsolat megromlása esetén rövidebb ideig, átlagosan 3,2 évig tartottak. Ez a törvényes házasság nagyobb „megtartó erejét” bizonyítja.

A hajadonok, házasok, elváltak és özvegyek arányai természetesen 1993-ra más-ként alakultak, mivel az első gyermek apjával való szakítás után — ha nem is nagy számban — az anyák újránházasodtak, továbbá voltak, akik első házasságukat más férfival, vagyis nem az első gyermek apjával kötötték meg. Körükben előfordult, hogy ez a kísérlet sem volt sikeres. Tekintsük át ezért egyenként három almintacsoport családiállapot-változásait.

1. Az első gyermek megszületésekor már házas nők. Az ezen almintacsoportba tartozók 78,4 százalékának házassága 10 év után is fennmaradt. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a szám kissé csalóka: közülük néhányan 1993-ban külön éltek férjüktől, és élettársi kapcsolatot tartottak fenn, ami várhatóan tovább növeli majd az elváltak számát. Családi állapotuk az 1. ábra szerint alakult.

1. ábra. Az első gyermek megszületésekor házas nők családiállapot-változásai 1983 és 1993 között

Összességében tehát az eredetileg házas családi állapotban szülő serdülőkorú anyáknak 10 év múlva már csak

- 88,9 százaléka házas családi állapotú (78,4 százalék az első, 10,3 százalék a második, 0,2 százalék a harmadik házasságában él),
- 10,4 százaléka elvált,
- 0,7 százaléka özvegy.

A házas családi állapot azonban nem mindig jelenti, hogy a házaspár együtt is élnek: a házas családi állapotúaknak összességében 3,0 százaléka jelezte, hogy nem lakik együtt férjével. Ezeknek azonban csak fele él — egyelőre — önállóan (illetve csupán gyermekével/gyermekeivel, szüleivel stb.), másik fele élettársi kapcsolatra lépett egy másik férfival, amiből a későbbiekben — válás után — akár újabb házasság is kialakulhat. (Lásd a 3. táblát.)

Még inkább érvényes ez az első ízben házasságban szült, de 1993-ban már elvált, illetve özvegy családi állapotúakra, akiket még jogi kötöttségek sem gátolnak abban, hogy jövődjüket egy újabb partner — egyelőre élettárs — oldalán tervezzék.

E csoportról mégis az mondható el, hogy 10 év után is erősen házasságpártiak maradtak. Túlnyomó többségük megtartotta első házasságát az első gyermek apjával, a 10 év után sikertelen első házasságok aránya igen csekély, de az anyák ilyen esetekben is igyekeztek újabb házassággal rendezni magánéletüket. Nagyon valószínű, hogy a meglévő, házasság melletti élettársi kapcsolatok is egy újabb házasság előkészítését szolgálják. Tíz év után még 8 százalékot sem ért el azok aránya, akik 1993-ban nem tartanak fenn házassági, illetve partnerkapcsolatot.

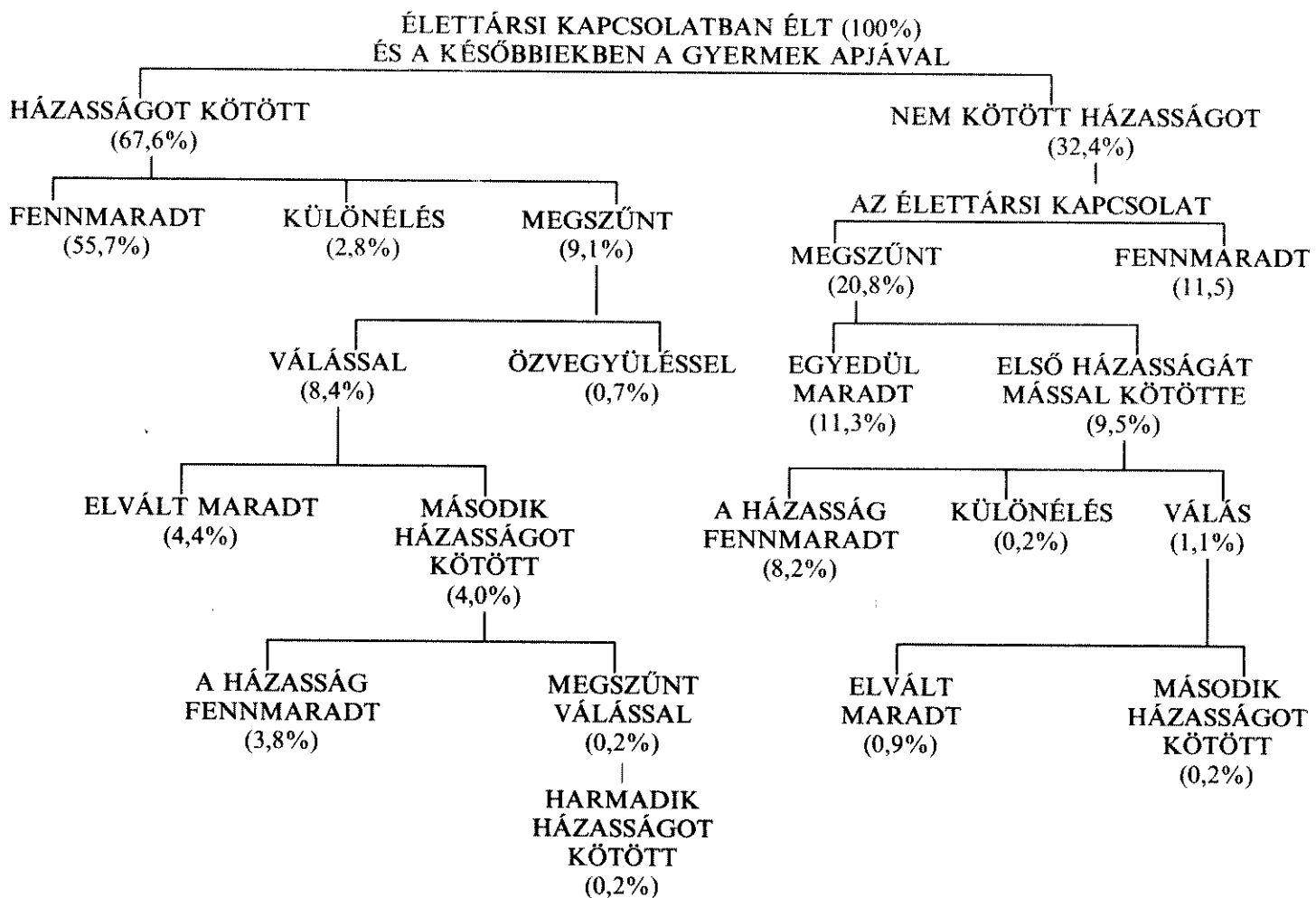
3. tábla

Az élettársi kapcsolatban élők aránya az első gyermeket házassági állapotban szült nők körében 10 évvel a gyermekszülés után (százalék)

Az 1993. évi családi állapot	Összesen	Férjével	Élettársával	Egyedül
		él		
Házasság	88,9	85,9	1,6	1,4
Elvált	10,4	—	4,5	5,9
Özvegy	0,7	—	0,2	0,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>85,9</i>	<i>6,3</i>	<i>7,8</i>

2. Az első gyermek megszületésekor az apával élettársi kapcsolatban élt nők. Az első gyermeküket élettársi kapcsolatban szült serdülőkorú anyáknál is határozott törekvés mutatkozott arra, hogy a gyermek apjával házasságot kössenek. Ez — mint a 2. ábrából is megállapítható — 67,6 százalékuknál létre is jött, 32,4 százalékuk azonban továbbra is élettársi közösségben maradt az apával.

2. ábra. Az első gyermek megszületésekor élettársi kapcsolatban élő anyák családiállapot-változásai 1983 és 1993 között

A házasságok tartósnak bizonyultak: az egész almintacsoporton belül 55,7 százalék (ez a megkötött házasságoknak 82,3 százaléka) házassága 1993-ban még fennállt. Az élettársi kapcsolatoknak csak kevesebb mint a fele maradt fenn tíz éven át.

Közel 10 százalék azok aránya, akik végül is ugyancsak házassággal rendezték életüket, de oly módon, hogy az élettársi kapcsolat felbomlása után más férfival kötötték meg első házasságukat.

Az összes házasságra lépő nők együttes aránya így több mint 70 százalék, ami arra vall, hogy az önálló családi életüket élettársi kapcsolatban kezdő serdülőkorú nők gyakorlatilag semmivel sem kevésbé házasságpártiak, mint a kezdettől házasságban élők.

Természetesen a házasság megszűnése, valamint az újránházasodások következtében az 1993. évi családi állapot szerinti összetétel tovább módosult.

*Az 1983-ban élettársi kapcsolatban gyermeket szült
serdülőkorú nők családi állapota 1993-ban*

Családi állapot	Százalék
Hajadon	22,8
Ezen belül:	
— eredetileg is, 1993-ban is élettársak	11,5
— élettársi kapcsolatát megszakító	11,3
Házások	71,2
Ezen belül:	
— első házasság az első gyermek apjával	58,5
— első házasság mással	8,4
— második házasság	4,0
— harmadik házasság	0,2
Elvált	5,3
Özvegy	0,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

Elméletileg 70 százalék azok aránya, akiknek —házasság vagy élettársi kapcsolat formájában —az eltelt 10 esztendő alatt fennmaradt a kapcsolata az első gyermek apjával. Ez azonban —csakúgy mint az eredetileg is házasoknál —ténylegesen ennél alacsonyabb, mivel körükben is találunk férjüktől külön élőket, illetve újabb élettársi kapcsolatot létesítőket.

4. tábla

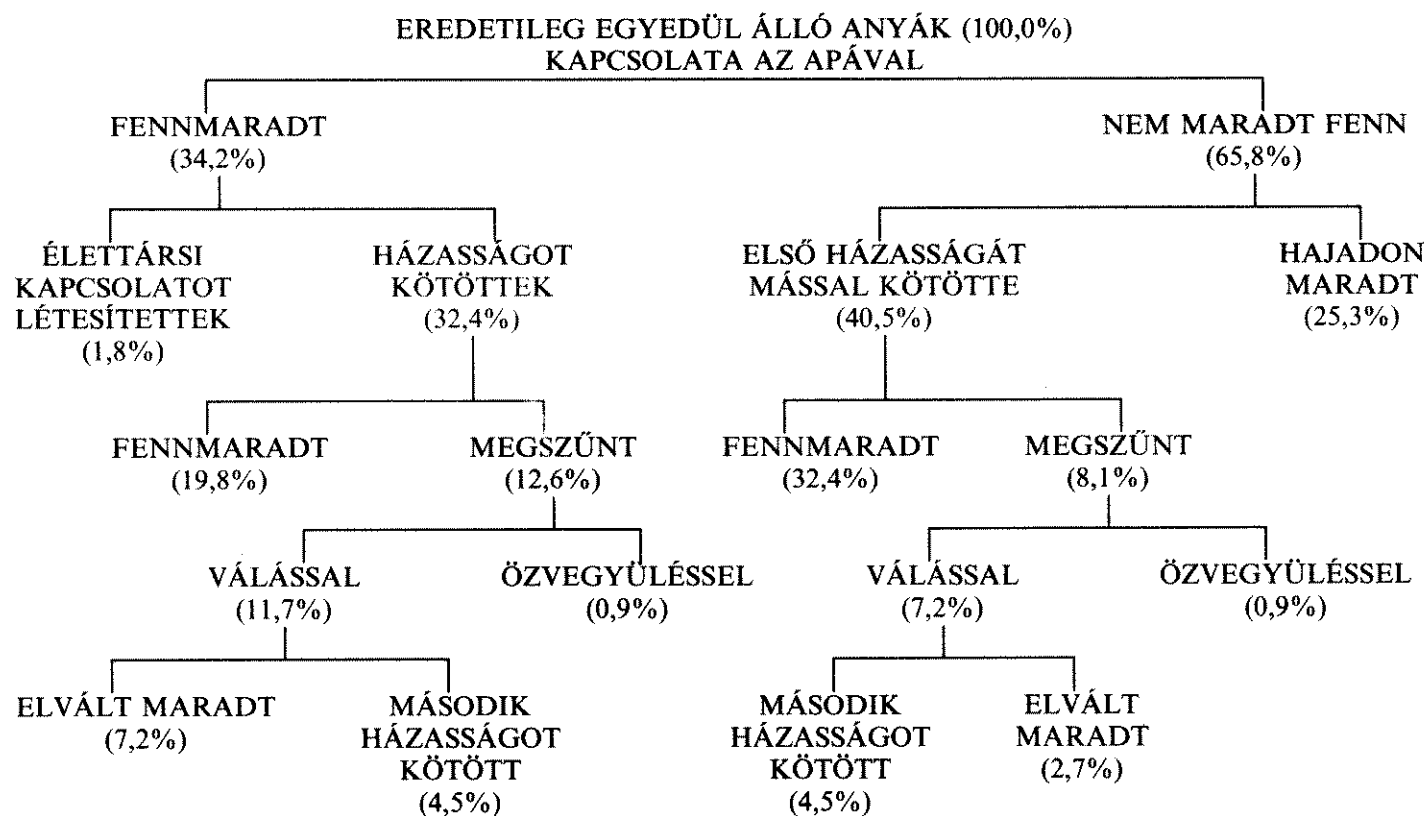
*Az élettársi kapcsolatban szült serdülőkorú hajadonok megoszlása
a gyermek apjával való kapcsolat, illetve az 1993. évi életforma szerint
(százalék)*

Az 1993. évi családi állapot	Összesen	1983. évi élettársával él	Új élettárssal él	Férj, partner nélkül él
Hajadon, eredeti élettárssal	11,5	10,6	—	0,9
Hajadon, eredeti élettárs nélkül	11,3	—	5,8	5,5
Házás	71,2	63,4	4,6	3,1
Elvált	5,3	—	3,3	2,0
Özvegy	0,7	—	0,2	0,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>74,0</i>	<i>13,9</i>	<i>12,0</i>

Amint látható, az önálló családi életüket élettársi kapcsolatban kezdő serdülőkorú nőknél korántsem arról van szó, hogy szívesen mellőznék a házasságkötést. Kizárólag egy 10—11 százalékos arányt képviselő csoport őrizte meg hosszú időn keresztül eredeti életformáját. Ha azonban a házas családi állapotúakon belül a különélők arányát vesszük szemügyre (8,7%), az két és félszerese az eredetileg is és jelenleg is házasok, de különélők arányának. Ez azzal is összefügghet, hogy e rétegben a kapcsolatok kevésbé stabilak.

3. *Az első gyermekük születésekor egyedül álló hajadonok.* E csoporton belül nagyrészt ún. „megesett lányokról” van szó. Arányuk az 1983. évi mintában sem volt túlságosan magas, 1993-ban pedig összességében mintegy 7 százaléket képviselnek. Így az alacsony mintaelemszám miatt róluk csak óvatos, inkább tájékoztató jellegű megállapításokat tehetünk.

3. ábra. *Az első gyermek megszületésekor egyedül álló nem házas anyák családiállapot-változásai 1983 és 1993 között*

A tartós kapcsolat nélkül teherbe esett és 1993-ban gyermeket szült hajadonok családi állapota 1993-ban

Családi állapot	Százalék
Hajadon	27,1
Házás	61,2
Ezen belül:	
— első gyermek apjával első házasság	19,8
— első házasság mással	32,4
— második házasság	9,0
Elvált	9,9
Özvegy	1,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

E körben már mérsékeltebb volt az a törekvés, hogy végül is törvényesítsék kapcsolatukat gyermekük apjával. Ez közel egyharmaduknak (32,4%) sikerült, további 40,5 százaléka pedig — ha nem is a gyermek apjához — férjhez ment. A házasságpártiság tehát ebben a körben is erőteljes (72,9 százalékuk kötött házasságot). Inkább egyedi jelenség, hogy közülük ketten végül is élettársi kapcsolatot létesítettek a gyermek apjával, bár egyiküknek azóta újabb élettársa akadt. Nem meglepő, hogy e csoportban magasabb az egyszülős családtípusban gyermekét egyedül nevelő hajadonok aránya (25,2%), bár ezek több mint felének újabb élettársi kapcsolata alakult ki.

Am a házasság nem volt minden esetben sikeres: mintegy 10 százalékuk elvált, 2 százalékuk pedig özvegy családi állapotban élte meg első gyermekének tizedik születésnapját (jóllehet, ezekben az esetekben a férj nem a gyermek apja volt).

Ezek az arányok az önálló életüket élettársi kapcsolatban kezdőkéhez hasonlítanak, azzal az eltéréssel, hogy ebben a csoportban négyszer annyian kötötték első házasságukat „mással” (vagyis nem az első gyermek apjával); hogy az egyedül álló hajadonok aránya jóval magasabb; továbbá hogy a gyermek apjával mindössze egyötödüknek maradt fenn kapcsolata.

Újabb élettársi kapcsolatot összességében 17,8 százalékuk alakított ki, túlnyomórészt a hajadonok, a házasok közül viszont senki sem jelezte, hogy férjétől külön él.

A három almintacsoportban tapasztalt változásokat összesítve megismerhetjük és az országgal összehasonlíthatjuk az 1983. és 1993. közötti családiállapot-változásokat.

5. tábla

Családiállapot-változás almintánként

Az 1983. évi családi állapot	A hajadonok (N=143)	A házasok (N=1248)	Az elváltak (N=143)	Az özvegyek (N=12)	Összes (N=1546)
	aránya 1993-ban (százalék)				
Házias	—	88,9	10,4	0,7	100,0
Nem házas					
— élettársi kapcsolatban élő	22,8	71,1	5,3	0,7	100,0
— egyedül álló	27,1	61,2	9,9	1,8	100,0
Nem állapítható (N=20)	45,0	45,0	10,0	—	100,0
Átlag	9,2	80,7	9,2	0,8	100,0

Az 5. tábla adatait kapcsoljuk az országos adatokhoz.

6. tábla

A 26 és 27 éves női népesség családi állapota 1993. január 1-jén

Életkor 1983-ban	A hajadonok	A házasok	Az elváltak	Az özvegyek	Összes
	aránya országosan (százalék)				
16 éves	20,7	72,5	6,3	0,5	100,0
17 éves	17,5	74,8	7,1	0,6	100,0
Együtt	19,1	73,7	7,7	0,5	100,0

A 6. tábla adatai jól mutatják, hogy a serdülőkorban gyermeket szült nők családi állapot szerinti megoszlása 1993-ban lényegesen különbözik a közelítően azonos korú női népességétől: a házasok és valaha házasok együttes aránya több mint 10 százalékponttal magasabb (s ne feledjük: túlnyomó többségüknél a házasság időtartama már legalább 10 év!). Ez azonban már az első gyermekszüléskor házas családi állapotúak magas arányából következik. Akik első gyermeküket házasságon kívül hozták világra, azok házassági magatartása gyakorlatilag alig különbözik korosztályuk egészétől, sőt körükben talán valamivel még magasabb is a hajadonon maradottak aránya az országoshoz képest.

Az első gyermeküket hajadon családi állapotban, de egyben élettársi kapcsolatban szülő serdülők egy része tudatosan vállalta továbbra is ezt az életformát. Emellett szól az is, hogy e csoportnak túlnyomó része cigány származású (erre még visszatérünk), s így mintánkban a 10 év után még hajadon családi állapotban élők aránya a cigány származású anyák csoportjában 17,3, míg a nem cigányok között csupán 3,8 százalék.

A „megesett lányok” körében igen magas a hajadonok aránya, de minden más csoporthoz képest az elvált családi állapotúaké is. E mögött inkább azt sejtethetjük, hogy sajátos helyzetük nehezíti a férjhez menést, megkötött házasságaik pedig kevésbé sikeresek. Feltételezésünk szerint lényeges különbség van közöttük és a hasonló életkorú (26—27 éves) hajadon családi állapotú női népesség relációi, motivációi között. Általában ebben a korban a gyermekszülések aránya a hajadon családi állapotúaknál alacsonyabb, míg esetünkben mindenkinek van legalább egy gyermeke. Valószínű, hogy országos viszonylatban a 26—27 éves korig hajadon családi állapotban maradás inkább a hosszabbra nyúló tanulási idővel vagy a házasság más okokból történő késleltetésével magyarázható.

Ha az 1993-ban házas családi állapotú, első ízben serdülőkorban szült nőket az első, illetve újránházasságok szempontjából figyeljük meg, akkor az előbbihez hasonló megállapítást tehetünk. A „megesett lányok” mindössze egyharmadának sikerült az első gyermek apjával — túlnyomórészt azonban inkább mással — megkötnie első házasságát, de minden más csoporthoz képest magasabb azok aránya is, akik tíz évvel első gyermekük megszületése után már második házasságukban élnek.

7. tábla

Az 1993-ban házas családi állapotú anyák megoszlása az első és további házasságkötéseik szerint (százalék)

Az 1983. évi családi állapot	Összesen	Első házasság		Első házasság összesen	Második házasság	Harmadik házasság
		az első gyermek apjával	mással			
Házas	100,0	88,2	—	88,2	11,6	0,2
Nem házas						
— élettársi kapcsolatban élt	100,0	82,3	11,8	94,1	5,6	0,3
— egyedül álló hajadon volt	100,0	32,4	52,9	85,3	14,7	—
Együtt	100,0	86,0	5,5	91,5	8,4	0,1

Röviden szólnunk kell a házasságkötés kori életkoráról is. A 10 évvel korábbi adatfelvétel időpontjában, 1983-ban hivatalosan lehetőség volt arra, hogy a nők 14 éves korukban — szülői vagy gyámügyi hozzájárulással — házasságra lépjenek. Ez a Nyugat-Európától eltérő engedélyezési gyakorlat is hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a 15—19 éves házas nők aránya a megfelelő korú női népességben belül 14 százalék volt, míg a többi vizsgált országban (a volt Csehszlovákia kivételével, ahol 7,9 százalék volt a házasok aránya) ez általában 4—5 százalék körüli vagy alacsonyabb. (Megjegyzendő, hogy ez önmagában is hozzájárult ahhoz, hogy a 15—19 éves női népesség Nyugat-Európában, illetve Magyarországon eltérő termékenységi magatartást mutat.)

Minthogy vizsgálatunkban a házas családi állapotú anyák nagyobb része már az első gyermek megszületésekor házasságban élt a gyermek apjával, az első házasságok túlnyomó többsége, 78 százaléka az anyák 17 éves koráig megkötötték. (Ezen belül 10 százalék azok aránya, akik 15 éves korukig megkötötték első házasságukat.) A házas nők 15 százaléka 18—20 éves korában kötötte első házasságát, további 7 százalék pedig 21 éves vagy idősebb korban. A 18 évesen vagy ennél idősebb korban első házasságot kötők részben azokból adódnak, akik első gyermekük apjával csak később kötöttek házasságot, főként azonban azokból, akik első házasságukat nem az első gyermek apjával kötötték. Az első házasságkötések átlagos életkorát (17,1 év) azonban az igen fiatal korban házasságra lépők döntően nagy aránya határozza meg.

Az első házasságkötés időpontja — érthető módon — az első gyermek megszületésének időpontjához kötődik. A házas családi állapotúak 35,1 százaléka 1 évvel (további 2,9 százaléka 2 évvel) a gyermekszülés előtt már házas volt, közel 40 százalékuk azonban csak a gyermekszülés évében — többnyire a gyermek megszületéséig — igyekezett a kapcsolatot törvényesíteni. A gyermekszülés éve után első házasságukra lépők aránya az összes házas nő körében 23,2 százalék. Ők is igyekeztek azonban mielőbb házasságkötés formájában rendezni családi életüket, így mindössze 4,2 százalékra tehető azok aránya, akiknek a gyermekszülést követően legalább öt esztendőre vagy annál is hosszabb időre volt szükségük ahhoz, hogy az első házasságukat megkössék.

Térjünk vissza az élettársi kapcsolatokhoz.

8. tábla

Az élettársi kapcsolatban élő nők aránya 1983. és 1993. évi családi állapotuk szerint

Az 1983. évi családi állapot	Az 1993-ban élettársi kapcsolatban élő				
	összes	hajadonok	házasok	elváltak	özvegyek
	aránya (százalék)				
Házas	6,3	—	1,6	4,5	0,2
Nem házas					
— élettársi kapcsolatban élt	15,7	5,8	4,6	3,3	2,0
— egyedül álló hajadon	17,8	14,2	—	3,6	—
Átlag	12,2	6,0	1,8	4,0	0,4

Összességükben elég magas arányban fordultak elő élettársi kapcsolatok (lásd a 8. táblát): az egész mintából 12,2 százalék élt 1993-ban ebben az életformában, ami a becsült országos aránynak több mint háromszorosa. (Az 1990. évi népszámlálási adatok szerint a 25—29 éves nők 3,6 százaléka vallotta magáról, hogy élettársi kapcsolatban él.) Különösen számottevő ez a házasságon kívül szültek körében, de az ekkor már házas családi állapotúak közül is elég sokan választották a későbbiekben ezt az életformát. Az elvált családi állapotú, élettársi kapcsolatban élő anyák hányada szinte teljesen megegyezik az országos aránnyal.[4]

Általánosan igaz tehát, hogy a serdülőkorban gyermeket szülő nő körében — erős házasságkötési szándék mellett is — jóval intenzívebb a nem legalizált családi életforma elfogadása.

Az 1983. évi vizsgálatnál bemutattuk, hogy az élettársi kapcsolat és a cigány etnikumhoz tartozás között szoros összefüggés van. Tekintsük át most a főbb adatokat ebből a szempontból. Előre kell bocsátani, hogy a cigány származás megállapításában 1993-ban is a kikérdezést végző helybéli védőnők ismereteire, megfigyeléseire, tapasztalataira támaszkodtunk. Felmerülhet, hogy nem játszott-e szerepet részükről valamiféle előítélet. Ha ez nem is zárható ki teljesen, a hasonló módszert alkalmazó 1983. évi adatfelvétel eredményei arra vallottak, hogy a cigány származás megjelölése közel áll a valósághoz. A cigány származásúnak minősített fiatalok édesanyák társadalmi-demográfiai jellemzői, családi háttere, magatartása eltért a nem cigány származásúakétól. Mégis jeleznünk kell, hogy amikor cigány származású anyákat említünk, akkor olyan személyekről van szó, akikről az adatfelvételt készítő védőnők tették ezt a megállapítást. A tíz évvel ezelőtt megfigyelt serdülőkorú anyák származás szerinti összetételét a 9. táblában mutatjuk be.

9. tábla

A serdülőkorban szült anyák megoszlása családi állapot és származás szerint 1983-ban (százalék)

Származás	Házias	Élettársi kapcsolatban	Egyedül	Összesen (N = 1546)
		élt		
Cigány	32	58	10	100
Nem cigány vagy meg nem állapítható	72	10	18	100
<i>Együtt</i>	59	29	12	10

Az 1993. évi adatfelvétel mintájában a cigány származásúak aránya 32 százalék volt, 1993-ban ez az arány 2—3 százalékponttal magasabb lett: 35,8 százalék minősült cigány származásúnak, 57,2 százalék nem cigány származásúnak, 7,0 százalékról pedig az adatfelvétel készítői azt jegyezték be: „nem állapítható meg” (vagy a megjegyzés rovatot üresen hagyták).

A megkérdezett anyák 1993. évi családi állapotát a származás szerint vizsgálva, az adatok azt mutatják, hogy a hajadon családi állapot és a cigány származás közötti korreláció még erősebb, mint 1983-ban volt. Az összefüggés nem meglepő, hiszen a 10 évvel később hajadonon maradók jórészt azok, akik élettársi kapcsolatban marad-

tak gyermekük apjával, illetve — ha a kapcsolat esetleg meg is szakadt — később új élettársi közösséget alakítottak ki.

Az adatok részletesebb elemzéséből az is kitűnik, hogy míg a hajadon családi állapotúak között 68,9 százalék a cigány származásúak aránya, ez az arány 75—76 százalékra nő azon hajadonok körében, akik gyermekük apjával legalább tíz évig élettársi kapcsolatban éltek.

10. tábla

A serdülőkorban szült anyák megoszlása 1993-ban származás szerint (százalék)

Az 1993. évi családi állapot	Cigány (N=554)	Nem cigány* (N=992)	Összesen (N=1546)
Hajadon	68,9	31,1	100,0
Az első gyermek apjával élettársi kapcsolatban él	74,1	25,9	100,0
Az első gyermek apjával élettársi kapcsolatuk megszűnt	76,0	24,0	100,0
Az első gyermek apjával sohasem volt tartós kapcsolata	46,4	53,6	100,0
Házias	34,9	65,1	100,0
Az első gyermek apjával első házasság	35,1	64,9	100,0
Első házasság nem az első gyermek apjával	41,8	58,3	100,0
Újraházasodott	29,8	70,2	100,0
Elvált	19,8	80,1	100,0
Özvegy	41,7	58,3	100,0
Összesen	35,8	64,2	100,0

* Itt és a továbbiakban a nem megállapítható származásúakkal együtt.

Megjegyzés. A hajadonok aránya 9,2, a háziasok aránya 80,7, az elváltak aránya 9,2 és az özvegyek aránya 0,8 százalék.

Az azonban nem állítható, hogy a cigány származású anyák kapcsolatukat az első gyermek apjával átlagosnál jobban vagy kevésbé őrizték volna meg. A megszűnt kapcsolatok aránya azonos a cigány és a nem cigány származású nők csoportjában. A különbség annyi, hogy a cigányok között azok vannak többen, akik kapcsolatukat élettársi közösségben tartották meg.

11. tábla

A serdülőkorban szült anyák családi állapot szerint, 1993. (százalék)

Az 1993. évi családi állapot	Cigány (N=554)	Nem cigány (N=992)	Összesen (N=1546)
Hajadon	17,3	3,8	9,2
Házias	76,2	84,7	80,7
Elvált	5,6	10,7	9,2
Özvegy	0,9	0,7	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az élettársi kapcsolat kedveltsége azonban feltehetően a cigány etnikumon belül sem mondható általánosnak; csupán egy szűkebb — talán a hagyományait jobban

örző — rétegen gyakoribb. Erre utal az, hogy a házasság igénye közöttük is igen erőteljes. Az 1993. évi családi állapot szerinti megoszlás (lásd a 11. táblát) azt mutatja, hogy jóllehet a hajadonok aránya a nem cigányokénak több mint négyszerese, túlnyomó többségük is arra törekedett, hogy az első gyermek apjával (vagy mással) házasságot kössön.

Az 1993-ban élettársi kapcsolatot fenntartók (akik között már „újabb” élettársi kapcsolatok is vannak) aránya — főképp annak következtében, hogy a cigány származásúak között sokan ebben az életközösségben őrizték meg kapcsolatukat az első gyermek apjával — a cigány származású anyák körében az átlagos 12,1 százaléknál magasabb. Élettársi kapcsolatban élt 1993-ban a cigány származású anyák 18,0, a nem cigány származásúak 8,8, a nem megállapítható származásúak 13,8 százaléka.

Az átlag azonban nem csak miattuk magas. Mint látható, a nem cigány származású anyák közül is többen éltek 1993-ban ilyen életközösségben, mint ez az országos adatok alapján várható lenne. Ennek okáról csak feltételezéseink lehetnek. A vizsgált populációban átlagosan is nagyobb mértékű lehet ennek az életformának az elfogadása. Ezt a lakossági közvélemény-kutatás adatai is erősítik. Az élettársi kapcsolat elfogadása iránt az általánosnál nagyobb fokú toleranciát mutat a fiatal (20 éves vagy fiatalabb), de egyben alacsony iskolai végzettségű korcsoport; e jellemzők a vizsgált fiatal anyákra is érvényesek. (Kutatásunk nem terjedt ki egy másik, lehetséges magyarázat valószínűsítésére. Létrejöhetnek ugyanis ún. vegyes kapcsolatok, ahol csak a másik fél, a férfitárs partner cigány származású, ami a fiatal pár életvezetését ugyancsak az élettársi életforma elfogadása felé terelheti. Az 1983. évi adatfelvétel alkalmából ilyen tapasztalatokról is beszámoltak szóban az adatfelvétel készítői. Az apa, a partner származását azonban érthető módon nem vizsgáltuk.)

Bármennyire kényes is a kérdés, szeretnénk volna megtudni, hogy tapasztalható-e az élettársi kapcsolatnak valamiféle „halmozódása”. Másképpen szólva mekkora az aránya azoknak, akiknek életük e tíz éves, de fiatalkori szakaszában — 14-17 éves kortól 24-27 éves korig — több élettársi kapcsolatuk is volt. Az e kérdésre adott válaszok természetesen kevésbé megbízhatók. Míg az adatfelvétel időpontjában élettársal való együttélés vagy pedig az, hogy az első gyermek legalizált kapcsolatból származik-e, többé-kevésbé ellenőrizhető, a múltbeli kapcsolatok bevallása gyakorlatilag alig.

E kérdésre — hasonló okokból — szinte alig-alig van viszonyítási alapnak tekinthető országos adatunk. Egy ugyancsak 1993-ban készített adatfelvétel alkalmából a 20-35 éves nők és a 20-40 éves férfiak országos mintáján regisztráltuk: a kérdezetteknek összességében 16 százaléka vallotta be, hogy élete folyamán élt már élettársi kapcsolatban. (Az adatfelvétel időpontjában élettársi kapcsolatban élők aránya ennél jóval kisebb, 5-6 százalék volt.)

A fiatal korban szülő anyáknak számottevően nagyobb aránya: 24,5 százaléka adott arról számot, hogy élete folyamán élt már ilyen családi életközösségben. Ennek mintegy fele az adatgyűjtés időpontjában is élettársi kapcsolatot tartott fenn. A 24,5 százalék többsége (18,7%) egy, 4,4 százalék két, 1,4 százalék pedig három élettársi kapcsolatáról számolt be. Azoknak, akik az adatgyűjtés időpontjában is élettársi kapcsolatban éltek, több mint egynegyede — bevallásuk szerint — már második vagy harmadik partnerével élt együtt ebben a formában.

Az eddigi életük folyamán hosszabb-rövidebb ideig élettársi kapcsolatban élők aránya az átlagos 24,5 százalékot mintegy 14 százalékponttal haladja meg a cigány származású anyáknál. Arányuk az összes cigány származású anya körében 38,7 százalék, ezen belül 24,2 százalék egy, 14,5 százalék pedig két-három élettársi kapcsolatot tudhat maga mögött.

Ennek ellenére — mint az adatok is mutatják — az élettársi életforma követése valóban nem kizárólag a cigány származású anyákra jellemző, hiszen a nem cigány származásúaknak is közel egyötöde (17-18%) élt már ebben a családi összetételben legalább egyszer élete folyamán. Természetesen elég lényeges különbség van aközött, hogy ez házasságot előzött-e meg, vagy tartósan vállalt életforma, vagy pedig egy hosszabb-rövidebb ideig fennálló viszony. Ennek felderítésére azonban érthető módon nem vállalkozhattunk.

*

A 17 éves és fiatalabb korban szülő nők házassági magatartása az első gyermek születése évében igen jelentősen eltér korosztályuk női népességétől. Meghatározó részük legkésőbb a gyermekszülés időpontjáig házasságot köt a gyermek apjával, több mint egyötödük pedig a gyermekszülést követő rövid időn belül igyekszik a kapcsolatot törvényesíteni. Ennek következtében tíz évvel a gyermekszülés után a házas családi állapotúak és a valaha házasok együttes aránya számottevően nagyobb, mint általában korosztályuk női népességében. A házasságok túlnyomó többsége az első gyermek apjával kötött házasságot jelenti, és ezek jórészt a gyermekszülés után tíz évvel is fennállnak. A házasságok semmivel sem bomlékonyabbak, mint korosztályuk női népességében általában.

Az első gyermeket hajadon családi állapotban világra hozó anyák házassági magatartása — tíz éves időtartamot tekintve — azonban már inkább korosztályuk általános házassági magatartásához hasonlít; az első gyermek születése után 10 esztendővel a hajadonok aránya közel akkora, mint a 26-27 éves nők körében általában. Valószínű azonban, hogy a hajadonon maradottak összetétele az általánostól jelentős mértékben eltér. Ez részben abból adódik, hogy a serdülőkorban szült hajadonok egy kis — főképp a cigány etnikumhoz tartozó — hányada élettársi kapcsolatban hozta világra gyermekét, és ezt az életformáját tíz év után is megőrizte. A hajadonon maradottak másik csoportját azok az anyák alkotják, akiknek első terhessége „véletlenszerűen” következett be, felületes kapcsolatból származott, és a gyermek apjával sohasem éltek életközösségben. (Megjegyzendő, hogy közülük is sokan házasságot kötöttek — többnyire nem első gyermekük apjával —, e törekvésük azonban kevésbé sikeres, és házasságaik is kevésbé tartósak; közöttük legnagyobb az 1993-ban elvált családi állapotúak aránya is.)

A 17 éves és fiatalabb korban szülő nők olyan réteget alkotnak, amelyben az élettársi kapcsolatok gyakoribbak. Bár ezen életforma követése a cigány származású nők körében jellemzőbb, az élettársi kapcsolatban élők aránya a nem cigány származásúaknál is meghaladja a korosztályuk női népességében mért hányadot.

Összegzésként megállapítható, hogy míg házassági-válási magatartásuk 10 évvel az első gyermek megszületése után már jól illeszkedik a korosztályuk női népességét

jellemző átlagba, az élettársi kapcsolat mint életforma a 17 éves és fiatalabb korban szülő nők egy sajátos rétegére hosszú távon is jellemző. Kutatásunk természetesen részletesen foglalkozik ennek társadalmi összetevőivel is (a származáson kívül az iskolázottság, a szülői-családi háttér és más tényezők szerepével), ennek tárgyalása azonban már meghaladja e tanulmány kereteit.

TÁRGYSZÓ: Családi állapot.

IRODALOM

[1] *Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit*: A 18 éven aluli házasságú anyák társadalmi, demográfiai, egészségügyi jellemzői. Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei. 63. sz. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1986. 126 old.

[2] *Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit*: A 18 éven aluli, házasságon kívül szült anyák társadalmi, demográfiai és egészségügyi jellemzői. Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei. 64. sz. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1987. 176 old.

[3] *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terhességek társadalmi-demográfiai vonatkozásai. Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. 32. sz. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1987. 217 old.

[4] *Csernák Józsefné*: Élettársi kapcsolatok Magyarországon. Megjelent: Élettársi kapcsolatok Magyarországon. Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. 46. sz. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1992. 80 old.

РЕЗЮМЕ

В 1983 году было произведено общегосударственное обследование в кругу женщин, родивших первого ребенка в 17-летнем и более младшем возрасте. Тогда 59 процентов из них состояло в браке, 29 процентов в качестве незамужних сожительствовало с отцом своего ребенка и, наконец, 12 процентов являлись одинокими незамужними женщинами, которые забеременели в результате поверхностной, краткосрочной половой связи.

В 1993 году среди молодых матерей было проведено новое обследование. Автор очерка показывает, какие изменения произошли в их семейном положении. Доля замужних возросла до 81 процента, в том числе 92 процента проживает в рамках первого, а 8 процентов — в рамках второго и дальнейших браков. Под первым браком в подавляющем большинстве понимаются браки, заключенные еще в 1983 году, меньшую долю составляет легализация связи с отцом первого ребенка, но среди них имеются и такие женщины, которые заключили брак не с отцом первого ребенка. По истечении десяти лет 9 процентов матерей являлись разведенными, а 1 процент вдовами. Опять таки 9 процентов составила доля оставшихся незамужними матерей, которые продолжительно сохранили сожительскую связь с отцом первого ребенка. Примерно половина последних в этническом отношении относится к цыганскому населению. Для выборки в целом характерна большая доля сожительских связей, чем для населения в среднем. Среди состоящих в браке тоже является высокой доля тех лиц, которые до достижения 24—27-летнего возраста имели одну или более сожительских связей.

SUMMARY

A national survey was carried out in 1983 covering females who gave birth to their first child in the age of 17 years and under. At that time 59 per cent of them were married, 29 per cent cohabited with the child's father, and 12 per cent were single mothers, the pregnancy of which originated from a short-lived relationship.

A similar survey was carried out among the same young mothers in 1993. The study shows the changes which took place in their marital status. The proportion of married rose to 81 per cent. Within this the share

of the first and second or further marriages came to 92 and 8 per cent, respectively. The vast majority of first marriages are those which were contracted already before 1983, while the legalisation of the relationship with the child's father made up a smaller part, however, some married first not the child's father. Once ten years were over, 9 per cent of the mothers were divorced, and 1 per cent were widowed. The proportion of single mothers came also to 9 per cent, some half of them — mostly females of gipsy ethnic group — maintained cohabitation permanently with the first child's father. It is a characteristic feature of the sample that cohabitation is more admitted than in the population on the whole. The proportion of those who had cohabited one or several times already before they completed 24—27 years of age, comes high also among married.

A TÜDŐRÁK- ÉS A KALB-MORTALITÁS TERÜLETI GYAKORISÁGA

DR. MOLNÁR D. LÁSZLÓ

A tanulmány 61 magyar város tüdőrák- és krónikus obstruktív tüdőbetegség-halálozásának 1980 és 1989 közötti regionális különbségeit vizsgálja.¹

Eldöntetlen régi vita, hogy van-e összefüggés a hosszú ideig tartó, kis dózisú levegőszennyeződés és a tüdőrák, valamint az e betegség előfutárának tekintett krónikus obstruktív tüdőbetegség (asztma, hörghurut, tüdőtágulat; az angolszász irodalomban COLD: Chronic Obstructive Lung Disease, magyarul KALB: Krónikus Aspecifikus Légúti Betegség) között. A nitrogén-dioxid KALB-ot okoz, de a kéndioxid nem mindig. Igaz, hogy a tüdőrák összefügg a dohányzással, de a levegőszennyeződés is szerepet játszhat a tüdőrák kialakulásában. [5]

Nagyarányú megfigyelést végeztek a krónikus tüdőbetegségek számának alakulásáról az erősen iparosodott Ajkán, ahol alumíniumkohó működik. Az adatokat összehasonlítva megállapítható, hogy Ajkán sokkal többen kaptak KALB-ot, mint a kevés iparral rendelkező Pápán. [8]

A levegőszennyezettség és halálozás

Számos településen évek óta mérik a kéndioxid, a nitrogén-dioxid, a korom és az ülepedőpor koncentrációját (immisszió), és az eredmények egy része megjelent az *Egészségtudomány* c. folyóiratban. [3] A mért értékek általában az elfogadható határ alatt vannak, pedig Magyarországon igazán szigorú törvények szabályozzák az ipari levegőszennyezést. Az elhúzódó, alacsony dózisú légszennyezés egészségkárosító hatását 61 magyar városban, tíz év alatt összegyűjtött adatokból, a településenként összegzett specifikus nyers tüdőrák- és KALB-halálozási aránnyal mértük korcsoport és nem szerint. A halálozást nem a statisztikai közleményekben szokásos közvetlen ok, hanem az ún. többszörös halálokok alapján elemeztük. Ez azt jelenti, hogy a tüdőrákot, illetve KALB-diagnózist a halál közvetlen oka, a halált megelőző ok, az alapbetegség (a halált okozó betegség vagy állapot) és a kísérő betegség (amely a halál bekövetkezéséhez hozzájárulhatott, de azzal nincs közvetlen összefüggésben) együttes

¹ A szerző köszönetét fejezi ki Horváth Eszternek, dr. Józán Péternek, dr. Rudnai Péternek és Schäffer Lajosnak a dolgozat első változatával kapcsolatos észrevételeikért.

vizsgálata alapján állapítottuk meg. A városok között nem szerepel a főváros. Ennek az az oka, hogy Budapest lakói igen különböző környezeti hatásokat szenvedtek el a nagyarányú bevándorlás és a város rendkívül sokszínű domborzati és ipari viszonyai következtében.

1. tábla

*Tüdőrák-halálozás 1980 és 1989 között 61 városban
(százszázalék)*

Város (ipar)	59 éves és fiatalabb		60 éves és idősebb	
	férfiak	nők	férfiak	nők
Ajka (alumínium)	34,3	2,8	409,2	53,5
Balassagyarmat	36,7	4,9	444,6	48,1
Békés	38,8	10,1	484,3	84,1
Békéscsaba	36,4	5,2	444,7	90,4
Budaörs	46,7	3,8	420,5	88,3
Csongrád	30,7	12,2	399,4	58,6
Debrecen	37,1	7,4	522,8	122,1
Dombóvár	38,5	10,4	386,1	56,4
Dorog (szénbányászat)	57,7	1,9	603,8	60,2
Dunaújváros	33,1	7	638,6	109,9
Eger	36,7	8	479,1	102,6
Esztergom	25,0	8,8	502,1	86,7
Gyöngyös (hőerőmű)	41,9	7,5	522,1	104,1
Győr (gépgyártás)	31,7	9,1	513	72,9
Gyula	36,2	9,9	465,6	99,7
Hajdúböszörmény	27,3	5,3	483,0	49,6
Hajdúszoboszló	29,8	9,2	374,7	63,5
Hatvan	45,4	8,7	503,5	72,9
Jászberény	42,9	5,6	532,5	120,1
Kaposvár	41,3	5,3	522,3	95,8
Karcag	36,5	5,8	498	71,2
Kazincbarcika (kohászat)	42,5	7	645,9	74,4
Kecskemét	42,2	6,6	448,5	99,7
Keszthely	41,2	7,5	394	98,6
Kisújszállás	41,1	7	421,9	43,3
Kisvárda	39,1	11	461,9	95,2
Komárom	37,5	2,4	588,6	48,2
Komló (szénbányászat)	39,7	7,4	455,9	77,1
Márcali	36,0	1,8	244,2	52,3
Mátészalka	28,7	5,9	604,6	75
Miskolc (nehézipar)	41,5	10	517,3	96,1
Mohács	34,5	6,9	420	53,7
Mór	22,2	1,6	504,8	56,5
Nagykanizsa	25,3	4,5	388,9	72,1
Nyíregyháza	31,8	6,6	539,9	66,4
Orosháza	38,1	11,4	441	69,5
Oroszlány (nehézipar)	27,9	10,9	494,1	61,1
Ózd (kohászat)	50,4	10,1	522,6	76,3
Pápa	24,0	4,9	378,8	42,5
Pécs (uránbánya)	41,7	7,3	460,8	73,3

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Város (ipar)	59 éves és fiatalabb		60 éves és idősebb	
	férfiak	nők	férfiak	nők
Sajószentpéter	55,9	14,9	438,9	49,1
Salgótarján (nehézipar)	51,3	6,7	619,4	80,5
Siklós	47,7	8,8	322,3	48,8
Sopron	29,9	5,1	498,8	94,1
Százhalombatta (olajfinomító)	27,2	4,5	572,5	143,8
Szeged	35,9	7,4	463,6	90,7
Székesfehérvár	27,4	8,2	427,5	67,5
Szekszárd	34,3	6,2	461	87,4
Szentendre	34,5	6,4	470,8	32,5
Szigetvár	52,3	3,8	468,4	32,9
Szolnok (gépgyártás)	46,2	7,1	610,2	77,1
Szombathely	33,7	7,6	483,3	74,6
Tata	29,2	4,8	534,4	60,7
Tatabánya (nehézipar)	30,8	7,4	420,7	77,5
Tiszaszederkény	25,9	3,5	481,5	12,8
Tiszavasvári (vegyipar)	57,9	1,7	520,2	10,8
Túrkeve	31,4	9,1	522,8	84,4
Vác (cement)	37,9	8,7	443,1	67,9
Várpalota (hőerőmű)	38,7	8,3	538,4	85,6
Veszprém (vegyipar)	24,4	3,3	418,2	70,6
Zalaegerszeg	24,2	4,5	348,8	49
<i>Összesen</i>	<i>36,8</i>	<i>6,8</i>	<i>477,8</i>	<i>72,7</i>

A levegőszennyezettség és a tüdőrák-, illetve KALB-mortalitás összefüggését az ismertett módon vizsgálni tulajdonképpen különös. A megfigyelések és feltételezések szerint a levegőszennyezettségnek és általában az ártalmas daganatkeltő anyagoknak évtizedekig, de legalábbis hosszú évekig hatniuk kell ahhoz, hogy a daganat kifejlődjön, más szavakkal, hosszú expozíciós időre van szükség a betegség kialakulásához. Tíz év levegőminőségi adatait ugyenezen időszak halálozási adataival egybevetni egyenértékű azzal a feltételezéssel, hogy ezek a külső hatások hosszabb időn keresztül hasonlóak voltak.

E feltételezés mellett gondoljunk arra is, hogy a városokra vetített környezeti és halálozási viszonyok nem tükrözik világosan sem a környező falvakból és a távolabbi településekről bevándorolt vagy ingázó lakosság „öröklött” életmódját, a városokban a légúti és daganatos *megbetegedések* gyakoriságát, az orvosi ellátás egyenlőtlenségeit, az ipar valódi arculatát, sem pedig a tipikus széláramlási és időjárási viszonyokat. Ezek után nem meglepő, hogy a levegőszennyeződés és a halálozás között a korrelációt tíz év távlatában is igen kicsinek találtuk. Igaz, hogy mind a levegőszennyezettség, mind a halálozás „anomáliákat” mutat, egyes településeken magasabb, másokon alacsonyabb, mint az előzetes ismeretek alapján várható volna. Úgy tűnik, hogy az adatok értelmezése szinte minden egyes városra külön magyarázatot igényel. Az, hogy az erősen iparosodott területeken érthetetlenül alacsony, illetve a mezőgazdasági vidékeken túl magas a levegőszennyezettség, kétséget ébreszt a mérések pontosságával, megbízhatóságával kapcsolatban. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH)

igyekszik helyes halálozási adatokat szolgáltatni, de a forrásadatok pontatlanságát nem mindig lehet azonosítani vagy helyreigazítani. Sajnálatos módon hiányzik a halálozási adatok megbízhatóságának tudományos vizsgálata.

Mit mutatnak a halálozási adatok? A számítógépes alapadatok egyeznek a KSH kiadványaiban szereplő értékekkel. A specifikus nyers tüdőrák-halálozási arányt az egyes városokban korcsoport és nem szerint 1980 és 1989 között tüdőrákban meghalt személyek számának és az 1980. és 1990. évi népszámlálás átlagos lakosságának a hányadosa adja. Az egy évre vetített mortalitási adatokat hagyományos módon, százalékekben adjuk meg. (Lásd az 1. táblát.)

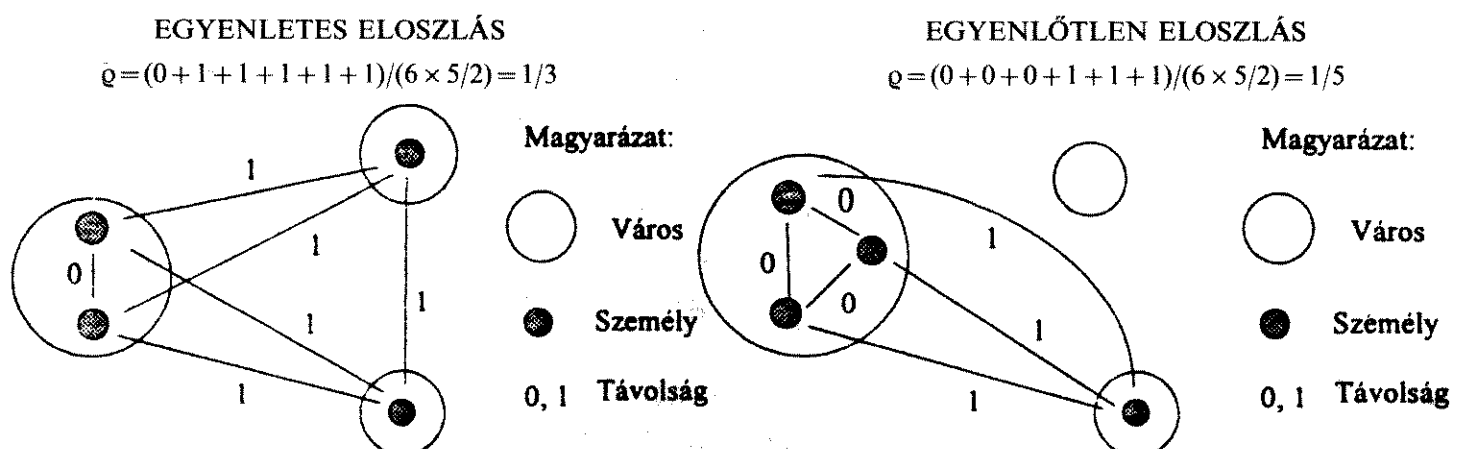
Jól ismert, hogy az ipar az ország bizonyos térségeiben tömörül. Emiatt feltételeztük, hogy a regionális ipari különbségek a halálozási arányok kialakulásában is tükröződnek. A kérdés úgy is megfogalmazható, hogy vajon a halálozás arányos-e a települések lélekszámával és ebben az értelemben a térben egyenletesen van-e szétosztva. Ha a lélekszámmal arányos, az egyenletesen megosztó halálozási viszonyok hipotézise téves, az további ösztönzést adhat a jelenleg mért levegőminőség-adatokból ki nem olvasható egyéb regionális kórokozó hatások kereséséhez.

Térbeli klaszterezés Monte-Carlo-szimulációval

Ha valamelyik városban $N(i, j)$ okspecifikus haláloset fordul elő adott időszakban, ahol i a város sorszáma, j pedig a kor és nem szerint képzett népességcsoport (röviden korcsoport) feltételezhető, hogy $N(i, j)$ arányos az i -edik városban és a j -edik korcsoportban található népesség számával. A teszt-statisztika, amelyet q jelöl, az összes eset között mért átlagos távolság, ahol $d(i_1 - i_2)$ az i_1 és az i_2 eset között mért távolság ($i_1 < i_2$) és n a városok száma: [11]

$$q = \sum_{i=1}^n \frac{d(i_1 - i_2)}{(n(n-1)/2)}$$

Amennyiben elfogadjuk, hogy valamennyi haláloset, amelyik ugyanabban a városban következett be, egymástól zérus távolságban van, nyilvánvaló, hogy a q -statisztika értéke kicsi, ha a szóban forgó esemény kevés városban következik be, illetve a betegség bizonyos régiókban gyakoribb, máshol pedig ritkább, mint a népesség számából következne. Ezzel ellentétben a statisztika értéke nagy, ha a betegség a népesség arányának megfelelően egyenletesen oszlik meg a városok között.

A Monte-Carlo-teszt a népesség eloszlásának megfelelő viszonyokat szimulálja, amelynek során minden egyes kísérletben kiszámítjuk a teszt-statisztika értékét. ([7], [4], [6], [10], [2]) Az eredményeket hisztogramon ábrázolva megállapítható, hogy a tüdőrák- és a KALB-halálozás nagysága követi-e a népesség lélekszámának megoszlását kor és nem szerint, vagy attól eltérő regionális mintázatot követ. A kissé időigényes számítások mennyiségének csökkentése érdekében csak az 1989-es adatok klaszterelemzését végeztük el. 1836 tüdőrák- és 4480 KALB-halálozás ($ASL < 0,05$), illetve ($ASL < 0,01$) vizsgálata a betegség területi csoportosulása mellett szól. (A szimuláció eredményét P helyett rendszerint ASL -lel (Achieved Significance Level — elért szignifikancia-szint) jelöli.

*

Az adatok egyszerű megjelenítése sokat elárul az alapvető összefüggésekből. [1]

2. tábla

Tüdőrák- és KALB-halálozás

Város (ipar)	Tüdőrák-halálozás				KALB-halálozás			
	59 éves és fiatalabb		60 éves és idősebb		59 éves és fiatalabb		60 éves és idősebb	
	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
	között							
Esztergom								
Győr (gépgyártás)								
Hajdúböszörmény								
Hajdúszoboszló								
Kisújszállás								
Marcali								
Mohács								
Nagykanizsa								
Szentendre								
Veszprém (vegyipar)								
Zalaegerszeg								
Szombathely								*
Karcag							*	
Pápa							*	
Békés						*		*
Balassagyarmat						*	*	*
Orosháza					*		*	
Csongrád					*	*		
Oroszlány (nehézipar)					*	*		
Dombóvár					*		*	*
Tatabánya (nehézipar)					*	*		*
Mór					*	*	*	*
Eger				*				
Tiszaszederkény				*				
Sopron				*				

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Város (ipar)	Tüdőrák-halálozás				KALB-halálozás			
	59 éves és fiatalabb		60 éves és idősebb		59 éves és fiatalabb		60 éves és idősebb	
	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
	között							
Szeged				*				
Kisvárd				*	*		*	
Békéscsaba				*	*	*	*	*
Gyula				*	*	*	*	*
Túrkeve			*					
Tata			*				*	*
Mátészalka			*			*		
Százhalombatta (olajfinomító)			*	*				
Dunaújváros (kohászat)			*	*				
Ajka (alumínium)		*						
Szekszárd		*						
Vác (cement)		*						
Székesfehérvár		*				*		
Komló (szénbányászat)		*			*	*		
Várpalota (hőerőmű)		*	*					
Komárom		*	*		*			
Nyíregyháza		*	*		*	*	*	*
Debrecen		*	*	*				
Szigetvár	*							
Hatvan	*							*
Sajószentpéter	*						*	
Siklós	*					*	*	
Kecskemét	*			*	*	*	*	*
Kazincbarcika (kohászat)	*		*					
Salgótarján (nehézipar)	*		*		*	*	*	*
Jászberény	*		*	*				
Kaposvár	*		*	*				
Gyöngyös (hőerőmű)	*		*	*	*	*	*	*
Budaörs	*	*						
Pécs (uránbánya)	*	*						
Keszthely	*	*		*				
Miskolc (nehézipar)	*	*		*				*
Tiszavasvári (vegyipar)	*	*		*	*	*	*	*
Dorog (szénbányászat)	*	*	*					
Szolnok (gépgyártás)	*	*	*					*
Ózd (kohászat)	*	*	*					

A városokat a rájuk jellemző ok- és korszpecifikus nyers halálozási arány alapján, a kirajzolódó csoportokon belül pedig lexikografikusan sorba rendeztük. A megadott szempontok alapján különösen veszélyeztetett városokat csillaggal jelöltük. (Lásd a 2. táblát.) A magas tüdőrák-halálozás főleg az erősen iparosodott területeken figyelhető meg. Ellenpélda Győr és Veszprém, ahol az ipar fejlettsége ellenére a halálozás viszonylag alacsony, ugyanakkor Szekszárdon, Komáromban, Nyíregyházán, Sziget-

váron, Hatvanban, Siklóson, Kecskeméten, Jászberényben, Kaposváron és Keszthelyen a kisebb fokú iparosodás ellenére viszonylag magas a halálozás.

Az adatok elemzésénél figyelembe kell vennünk, hogy a tüdőrák egyrészt általában sokkal súlyosabb betegség, mint a KALB, másrészt jobban, pontosabban diagnosztizálható a halálok, mint a KALB-halálozások esetében.

További, jól megtervezett, célzott vizsgálatok adhatnak választ arra a kérdésre, hogy az iparosodásnak, a levegőszennyeződésnek, az emberek életmódjának (dohányzás, stressz stb.) mely mozzanatai felelősek a magas tüdőrák-halálozásért.

IRODALOM

- [1] Goldstein, M.: Preliminary inspection of multivariate data. *The American Statistician*. 1984. évi 4. sz. 358—362. old.
- [2] Kabos, Sándor: Térbeli statisztika. TÁRKI Preprint. 1992. 37 old.
- [3] Kertész, M.: Országos immissziós adatok. *Egészségtudomány*. 1989. évi 3—4. sz. 304—307. old.
- [4] Lewis, P. A. W.—E. J. Orav: Simulation methodology for statisticians, operations analysts, and engineers. Vol. 1. Wadsworth et Brooks / Cole Advanced Books et Software. Pacific Grove. California. 1989. 416 old.
- [5] Minna, J. D.: Neoplasms of the lung. Megjelent: Harrison's principles of internal medicine. McGraw-Hill Co. New York. 1987. 1115—1123. old.
- [6] Noreen, E.: Computer intensive methods for testing hypotheses. John Wiley et Sons. New York. 1990. 229 old.
- [7] Romesburg, H. C.: Exploring, confirming, and randomization tests. *Computers et Geosciences*. 1985. évi 11. sz. 19—37. old.
- [8] Rudnai, P.—Sárkány, E.—Virágh, Z.—Pápay, D.—Lugosfalvi, E.—Tolnai, K.—Berki, S.—Farkas, I.—Nádasdy, S.—Róna, Gy.—Jelik, Zs.—Józan P.: Epidemiológiai vizsgálatok az ajkai alumíniumkohó és hőerőmű által okozott környezetszennyezés egészségügyi következményeinek feltárására. II. A felnőtt lakosság körében végzett vizsgálatok. *Egészségtudomány*. 1987. évi 2. sz. 196—208. old.
- [9] Speizer, F. E.: Environmental lung diseases. Megjelent: Harrison's principles of internal medicine. McGraw-Hill Co. New York. 1987. 1068—1075. old.
- [10] Upton, G. J. G.—Fingleton, B.: Spatial data analysis by example. John Wiley et Sons. Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore. 1985. 410 old.
- [11] Whittemore, A. S.—N. Friend, B.—W. Brown, Jr.—Holly, E. A.: A test to detect clusters of disease. *Biometrika*. 1987. évi 3. sz. 631—635. old.

TÁRGYSZÓ: Egészségügyi statisztika.

РЕЗЮМЕ

Автор исследует различия в смертности от рака легких и хронических обструктивных легочных болезней в 61 венгерском городе в период с 1980 по 1989 год.

Территориальное распределение смертности от рака легких и хронических обструктивных легочных болезней в 61 венгерском городе согласно результату, полученному с помощью симуляции методом Монте-Карло, не имеет случайного характера.

Хотя исчисленная относительно периода с 1980 по 1989 год доля смертности по возрастным группам и полам едва показывает взаимосвязь с данными о загрязнении воздуха, все же в высокоиндустриальных районах она является значительно выше, чем в иных местностях.

SUMMARY

The study analyses regional differences of lung cancer and chronic obstructive lung disease mortality in 61 Hungarian towns between 1980 and 1989.

The result of regional clustering with Monte-Carlo method shows that regional distribution of lung cancer and chronic obstructive lung disease mortality is not random.

Whereas the mortality rates by age group and sex hardly show correlation with air pollution data between 1980 and 1989, they are much higher in more industrialised areas than elsewhere.

KÜLFÖLDI ÉRDEKELTSÉGŰ SZERVEZETEK BUDAPESTEN

Az 1990-es évtized eddig eltelt szakaszában látványos változások mentek végbe a gazdaság szervezeti struktúrájában. A változásokban — amelyek többek között a hagyományos gazdasági szervezetek számának nagyfokú csökkenésében, az új típusú vállalkozások számának dinamikus emelkedésében, a kisservezetek, a magánszféra jelentőségének növekedésében jutottak kifejezésre — jelentős szerepet játszott a külföldről beáramló működőtőke. Bár külföldi érdekeltségű vállalkozások létesítésére már 1972-ben megvoltak Magyarországon a jogi lehetőségek, a működőtőke beáramlása csak 1990-től — az 1988-1990. években alkotott, a külföldi befektetőknek előnyös adózási feltételeket és egyéb más kedvezményeket is biztosító törvények életbelépésével — vált számottevővé. A mérlegbeszámolókból, illetve az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivataltól (APEH) származó adatok szerint 1990 és 1992 között mintegy 370 milliárd forint értékű külföldi működőtőke lépett be az országba. Így 1992 végén a külföldi tőke már több mint 17 ezer szervezetben volt jelen. A külföldi befektetések nagyobb részét — közel háromötödét — budapesti vállalkozások alapítására, illetve a fővárosban működő szervezetek megvásárlására, azokba való betársulásra és a korábbi befektetések emelésére fordították a vállalkozók. Budapesten tehát a külföldi érdekeltségű szervezetek száma és a befektetett külföldi tőke értéke 1990 eleje és 1992 vége között megsokszorozódott, és 1992 végén a fővárosban 8,9 ezer külföldi érdekeltségű szervezet működött. Ezek összes jegyzett tőkéje 408 milliárd forintot tett ki, amelyből a külföldi részesedés 233 milliárd forint (57%) volt. Évekre lebontva 1990-ben 40 milliárd, a következő évben 69 milliárd, 1992-ben pedig közel 100 milliárd forinttal növekedett a budapesti székhelyű szervezetekben meghonosodott külföldi működőtőke.

Az 1980-as évtized végén alkotott törvények lehetővé tették a külföldi többséggel, illetve kizárólag külföldi tőkével működő szervezetek létesítését is, a növekedés nagyobb hányada ebben a körben következett be. 1992 végén a budapesti székhelyű külföldi érdekeltségű gazdasági társaságoknak 28 százaléka volt teljes egészében, további 24 százaléka pedig többségi külföldi tulajdonban, de összesen a szervezeteknek 48 százalékaiban a hazai befektetések aránya volt magasabb. A jegyzett tőke alapján számított megoszlás ettől eltérő, az összes jegyzett tőke 56 százaléka a kizárólag vagy nagyobb részt külföldi tőkével működő szervezeteknél, 44 százaléka a magyar többségi tulajdonú vállalkozásokban összpontosult.

1. tábla

A budapesti székhelyű külföldi érdekeltségű szervezetek száma és tőkéje 1992 végén

Megnevezés	Budapesti szervezetek	A budapestiek az országos százalékában
Szervezetek száma	8907	51,8
Az összes jegyzett tőke (milliárd forint)	408,4	57,3
Ebből:		
magyar részesedés	175,4	56,3
külföldi részesedés	233,0	58,0

A külföldi tőke beáramlása — a Központi Statisztikai Hivatalnak (KSH) az újonnan alapított külföldi érdekeltségű szervezetekre vonatkozó adatai szerint — 1993-ban is folytatódott. Ezek az adatok nem

tartalmazzák a külföldiek tőkeemeléseit, hazai vállalat felvásárlásait, illetve azokba való betársulásait, mégis a gazdaságba beáramló összes tőke értékének nagyon tekintélyes részét képviselik, annak alakulását erősen befolyásolják. Az elmúlt évben az országban 4,5 százalékkal több új külföldi érdekeltségű szervezet kezdte meg működését, mint egy évvel korábban, az ezekbe külföldi devizában befektetett tőke értéke pedig 7,6 százalékkal múlta felül az 1992. évit. Az élénküléshez feltehetően az is hozzájárult, hogy az 1993 végéig létesített új külföldi érdekeltségű vállalkozásokra még érvényesek a normatív vegyesvállalati adókedvezmények, az ezután alapítottakra pedig már nem.

Az 1993-ban alapított külföldi érdekeltségű vállalkozások országon belüli elhelyezkedését, a külföldről érkező tőke területi megoszlását továbbra is erős Budapest-koncentráltság jellemezte. 1993-ban a külföldi érdekeltségű gazdasági társaságoknak 55 százalékát hozták létre Budapesten, és ezekben a jegyzett teljes törzstőke 63 százaléka, ezen belül a devizában jegyzett tőkerész 65 százaléka összpontosult. 1992-höz mérten a vállalkozások száma és a devizában jegyzett tőke is az országosnál valamivel mérsékeltebben (2,8, illetve 7,2 százalékkal) emelkedett. Tovább erősödtek a külföldi befektetők azon törekvései, hogy önálló pozíciót, gazdálkodási lehetőséget nyújtó, 100 százalékos tulajdonjogú vállalkozásokat létesítsenek. 1993-ban a fővárosban alapított külföldi érdekeltségű gazdasági társaságoknak 52 százalékát teljes egészében külföldi tőkével alapították, ez az arány az 1992. évinél 8, az 1991. évinél pedig 23 százalékponttal nagyobb.

2. tábla

Az 1992-ben és 1993-ban alakult budapesti székhelyű külföldi érdekeltségű szervezetek száma és törzstőkéjének alakulása

Megnevezés	A szervezetek jellemzői az			A budapestiek az országos százalékában az	
	1992.	1993.	1993. évben az 1992. évi százalékában	1992.	1993.
	évben			évben	
Szervezetek száma (darab) . . .	2296	2361	102,8	56,0	55,1
Ebből:					
kizárólag külföldi tőkével létesítettek	1012	1237	122,2	66,1	62,6
Összes jegyzett törzstőke értéke (milliárd forint)	40,5	41,4	102,3	57,5	62,9
Ebből:					
a kizárólag külföldi tőkével létesítettek	6,3	15,7	251,3	76,1	72,2
a devizában jegyzettek	27,8	29,8	107,2	64,7	64,5

Az 1993-ban alapított budapesti székhelyű külföldi érdekeltségű gazdasági társaságok jegyzett törzstőkéje átlagosan 17,5 millió forint volt, közel ugyanannyi, mint az előző évi (17,6 millió forint). Az átlagos tőkenagyság nagyon eltérő méretű szervezeteket takar. Az új vállalkozások többsége kisszervezetnek minősül, a befektetett összes tőkéből való részesedésük meglehetősen kicsi. Ezen új szervezetek 68 százalékát az előírt minimális (1 millió forintos) tőkével hozták létre, és az összes jegyzett törzstőkének csupán 4 százalékaival rendelkeztek. A minimális tőkével alapított vállalkozások aránya különösen a teljes egészében külföldi tőkével létesített gazdasági társaságok körében volt magas: 73 százalék. Az alapítói vagyontulnyomó hányada ezúttal is a viszonylag kevés számú, 100 millió forintnál nagyobb tőkével létesített szervezeteknél koncentráltabb.

Ilyen összegű tőkebefektetéssel Budapesten 1993-ban 42 gazdasági társaságot hoztak létre, ami az összes új vállalkozásnak csupán 1,8 százaléka volt, az összes befektetett törzstőkének viszont közel háromnegyedét képviselte. Bár a 100 millió forintnál nagyobb tőkével alapított vállalkozások száma 4-gyel több volt, mint 1992-ben, a befektetett törzstőke együttes összege (31 milliárd forint) 6 százalékkal elmaradt az előző évitől. Az új vállalkozásoknak ebben a körében 1993-ban egy szervezetre átlagosan 738 millió forint jutott, 130 millió forinttal kevesebb az 1992-ben létesített gazdasági társaságokra jellemzőnél.

3. tábla

Az 1992-ben és 1993-ban alakult budapesti székhelyű külföldi érdekeltségű szervezetek tőkenagyság szerinti megoszlása (százalék)

A jegyzett tőzstőke (millió forint)	A szervezetek számának megoszlása		A jegyzett tőzstőke megoszlása	
	1992-ben	1993-ban	1992-ben	1993-ban
— 1,0	68,8	68,1	3,9	3,9
1,1— 10,0	24,0	22,8	4,5	4,7
10,1— 50,0	4,4	4,7	6,2	7,1
50,1—100,0	1,1	2,6	3,9	9,5
100,1 és több	1,7	1,8	81,5	74,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A budapesti székhelyű szervezetek létesítésére fordított külföldi befektetések értékének 1993. évi kismértékű növekedése mögött ágazatonként igen eltérő mértékű, illetve irányú változások húzódtak meg. Legszembetűnőbb élénkülés a szállítás, raktározás, posta és távközlés ágazatban figyelhető meg, ahova 1993-ban az előző évinél 15-ször többet fektettek be a külföldi vállalkozók. Kiugróan nagy mértékű volt a növekedés az építőiparban és a kereskedelemben is, ezekbe az ágazatokba 1993-ban háromszor, illetve kétszer akkora összeget investáltak a külföldi befektetők, mint 1992-ben. Ezzel szemben az iparban nagyfokú csökkenés következett be, itt a külföldi tőkebefektetések összege 1993-ban az előző évinek a kétötödét sem érte el.

4. tábla

Az 1993-ban alakult budapesti székhelyű külföldi érdekeltségű szervezetek száma és devizában jegyzett tőkéje a főbb ágazatokban

Ágazat	A szervezetek			Az 1992. évi	Az összes jegyzett tőzstőke	Budapesten az országos
	száma (darab)	száma az 1992. évi százalé- kában	tőkéje (millió forint)			
Ipar	304	115,6	6721	36,7	72,3	48,5
Építőipar	126	120,0	1662	307,6	58,3	90,5
Kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása	1374	104,2	6545	205,8	81,1	70,2
Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás	55	74,3	982	297,3	78,8	69,3
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	55	82,1	6459	1500	58,8	60,5
Pénzügyi tevékenység és kie- gészítő szolgáltatásai	40	125,0	4336	200,4	90,6	94,6
Ingatlanügyletek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	306	91,3	2468	97,9	79,9	83,9

A külföldi befektetők előtt — az új vállalkozások számát tekintve — 1993-ban is a kereskedelem volt a legvonzóbb terület, a gazdasági szervezeteknek közel háromötöde ebben az ágazatban kezdte meg működését. Ezeket a gazdasági társaságokat viszonylag kis összegű tőkével hozták létre, az ágazat a devizában jegyzett tőkéből csak 22 százalékban részesedett. A legnagyobb összeget — a nagyfokú vissza-

esés ellenére is — ipari szervezetek alapítására fordították a külföldi vállalkozók, ide 1993-ban az összes külföldi befektetésből — az egy évvel korábbi 66 százalékkal szemben — 23 százalék, azaz 6,7 milliárd forint jutott. Nem sokkal maradt el ettől a szállítás, raktározás, posta és távközlés ágazatba befektetett összeg sem, ezenkívül jelentős értékű külföldi tőke áramlott a pénzügyi tevékenység ágazatba, valamint az építőiparba is. A devizában jegyzett tőkerész aránya szinte valamennyi ágazatban nőtt az 1992. évihez képest, s 1993-ban ágazatonként 58 százalék (építőipar) és 91 százalék (pénzügyi tevékenység) között mozgott. A főváros részesedése a gazdaság egészében befektetett összes külföldi tőkéből ágazatonként nagyon eltérő, de minden ágazatban jelentős volt, legmagasabb a pénzügyi tevékenység ágazatban (95%), legalacsonyabb az iparban (49%).

Budapesten 1993-ban megközelítőleg 8 ezer jogi személyiségű gazdasági szervezetet alapítottak, mintegy kilenctizedüket új alapítással. Ezek közül átlagosan minden harmadik új szervezet létrehozásában vett részt a külföldi működőtőke. A külföldi érdekeltséggel megvalósított új szervezetek aránya a kereskedelemben volt a legmagasabb, az építőiparban a legalacsonyabb, az iparban pedig a kettő között (25—30%) mozgott.

B. K.

HASONLÓSÁGOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK BUDAPEST ÉS BÉCS LAKÁSÁLLOMÁNYÁBAN

Budapest és Bécs lakáshelyzetének összehasonlításánál¹ nem hagyható figyelmen kívül, hogy a két főváros területe és népességszáma jelentősen különbözik. A legutóbbi népszámlálás időpontjában Budapesten 525 négyzetkilométeren összesen 2 016 774 fő lakott, Bécs 415 négyzetkilométernyi területén pedig 1 539 848 lakót számláltak. Budapest népsűrűsége tehát nagyobb, egy négyzetkilométerre 3840 lakos jut, 129-cel több, mint Bécsben.

A legutóbbi népszámlálás időpontjában Budapesten 794 ezer, Bécsben ennél 7,5 százalékkal több, 853 ezer lakás volt. A lakásállomány az 1980-as és az 1970-es évtizedben — szám szerint és arányát tekintve is — Budapesten gyarapodott nagyobb mértékben, de a növekedés üteme mindkét fővárosban mérséklődött.

A lakásállomány és komfortosságának alakulása

Év	A lakások száma (darab)	A két népszámlálás közötti növekedés		A komfortos lakások aránya (százalék)	A félkomfortos lakások aránya (százalék)	A komfort nélküli lakások aránya (százalék)
		darab	százalék			
Budapest						
1970 . .	626 225	—	—	55,7	10,4	33,9
1980 . .	726 691	100 466	16,0	74,4	7,5	18,1
1990 . .	793 764	67 073	9,2	86,8	5,1	8,0
Bécs						
1971 . .	781 518	—	—	47,8	18,7	33,5
1981 . .	821 175	39 657	5,1	70,5	10,8	18,7
1991 . .	853 091	31 916	3,9	83,4	6,5	10,1

A lakásállomány gyarapodása mögött kerületenként mindkét fővárosban jelentős különbségek húzódnak meg. Budapestre és Bécsre egyaránt jellemző, hogy főképp a külső peremkerületek lakásállománya bővült, a belső kerületekben pedig kisebb mértékű változás, illetve helyenként jelentősebb csökkenés figyelhető meg. Budapesten a nyolcvanas években a lakásszám-növekedés közel háromötöde a városhatárban, a III., IV., XI. és XVII. kerületekben következett be. Bécsben pedig az 1981 és 1990 közötti

¹ Az elemzés a népszámlálási eredmények alapján készült; az adatok Budapesten egységesen január 1-jei, Bécsben 1971-ben és 1981-ben május 12-i, 1991-ben pedig május 15-i eszmei időpontra vonatkoznak.

esés ellenére is — ipari szervezetek alapítására fordították a külföldi vállalkozók, ide 1993-ban az összes külföldi befektetésből — az egy évvel korábbi 66 százalékkal szemben — 23 százalék, azaz 6,7 milliárd forint jutott. Nem sokkal maradt el ettől a szállítás, raktározás, posta és távközlés ágazatba befektetett összeg sem, ezenkívül jelentős értékű külföldi tőke áramlott a pénzügyi tevékenység ágazatba, valamint az építőiparba is. A devizában jegyzett tőkerész aránya szinte valamennyi ágazatban nőtt az 1992. évihez képest, s 1993-ban ágazatonként 58 százalék (építőipar) és 91 százalék (pénzügyi tevékenység) között mozgott. A főváros részesedése a gazdaság egészében befektetett összes külföldi tőkéből ágazatonként nagyon eltérő, de minden ágazatban jelentős volt, legmagasabb a pénzügyi tevékenység ágazatban (95%), legalacsonyabb az iparban (49%).

Budapesten 1993-ban megközelítőleg 8 ezer jogi személyiségű gazdasági szervezetet alapítottak, mintegy kilenctizedüket új alapítással. Ezek közül átlagosan minden harmadik új szervezet létrehozásában vett részt a külföldi működőtőke. A külföldi érdekeltséggel megvalósított új szervezetek aránya a kereskedelemben volt a legmagasabb, az építőiparban a legalacsonyabb, az iparban pedig a kettő között (25—30%) mozgott.

B. K.

HASONLÓSÁGOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK BUDAPEST ÉS BÉCS LAKÁSÁLLOMÁNYÁBAN

Budapest és Bécs lakáshelyzetének összehasonlításánál¹ nem hagyható figyelmen kívül, hogy a két főváros területe és népességszáma jelentősen különbözik. A legutóbbi népszámlálás időpontjában Budapesten 525 négyzetkilométeren összesen 2 016 774 fő lakott, Bécs 415 négyzetkilométernyi területén pedig 1 539 848 lakót számláltak. Budapest népsűrűsége tehát nagyobb, egy négyzetkilométerre 3840 lakos jut, 129-cel több, mint Bécsben.

A legutóbbi népszámlálás időpontjában Budapesten 794 ezer, Bécsben ennél 7,5 százalékkal több, 853 ezer lakás volt. A lakásállomány az 1980-as és az 1970-es évtizedben — szám szerint és arányát tekintve is — Budapesten gyarapodott nagyobb mértékben, de a növekedés üteme mindkét fővárosban mérséklődött.

A lakásállomány és komfortosságának alakulása

Év	A lakások száma (darab)	A két népszámlálás közötti növekedés		A komfortos lakások aránya (százalék)	A félkomfortos lakások aránya (százalék)	A komfort nélküli lakások aránya (százalék)
		darab	százalék			
Budapest						
1970 . .	626 225	—	—	55,7	10,4	33,9
1980 . .	726 691	100 466	16,0	74,4	7,5	18,1
1990 . .	793 764	67 073	9,2	86,8	5,1	8,0
Bécs						
1971 . .	781 518	—	—	47,8	18,7	33,5
1981 . .	821 175	39 657	5,1	70,5	10,8	18,7
1991 . .	853 091	31 916	3,9	83,4	6,5	10,1

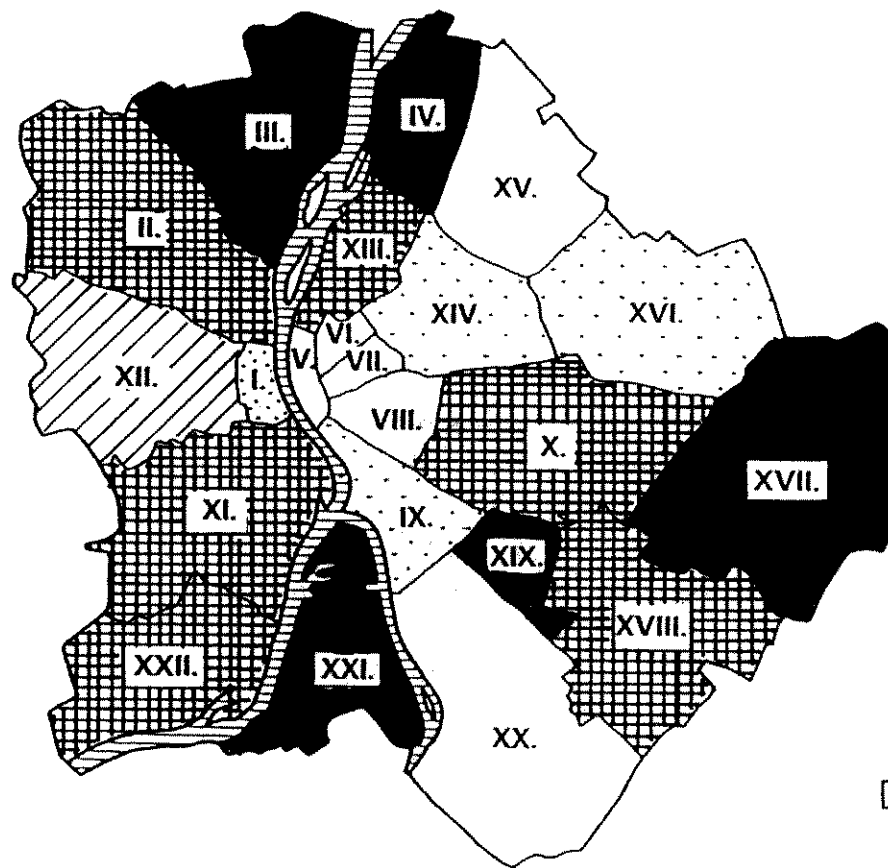
A lakásállomány gyarapodása mögött kerületenként mindkét fővárosban jelentős különbségek húzódnak meg. Budapestre és Bécsre egyaránt jellemző, hogy főképp a külső peremkerületek lakásállománya bővült, a belső kerületekben pedig kisebb mértékű változás, illetve helyenként jelentősebb csökkenés figyelhető meg. Budapesten a nyolcvanas években a lakásszám-növekedés közel háromötöde a városhatárban, a III., IV., XI. és XVII. kerületekben következett be. Bécsben pedig az 1981 és 1990 közötti

¹ Az elemzés a népszámlálási eredmények alapján készült; az adatok Budapesten egységesen január 1-jei, Bécsben 1971-ben és 1981-ben május 12-i, 1991-ben pedig május 15-i eszmei időpontra vonatkoznak.

lakásállomány-gyarapodás 70 százaléka koncentrálódott a 21-23., szintén a város peremén levő kerületekre.

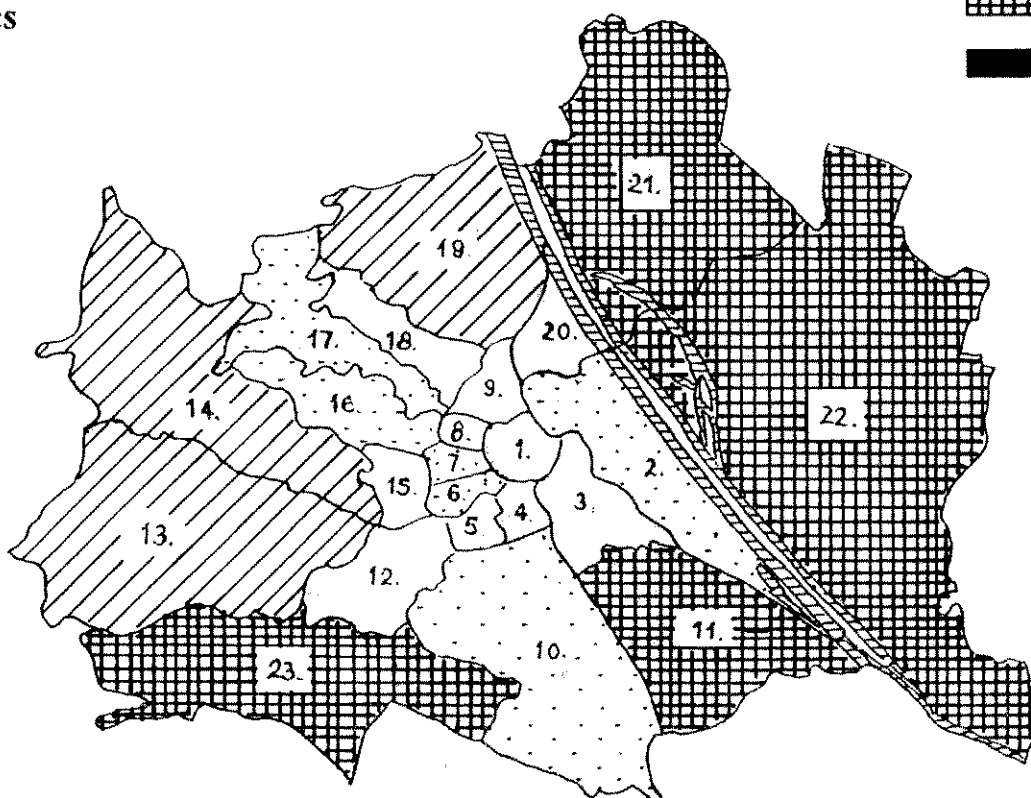
A lakásállomány változása a két utóbbi népszámlálás között
(százalék)

Budapest

	Csökkenés
	Növekedés
	1,0 - 5,1
	5,1 - 10,0
	10,1 - 20,0
	20,1 -

Bécs

A lakásállomány kerületi megoszlásában — az előzőkből adódóan — mindkét fővárosban a külső, laza beépítésű kerületek javára következett be eltolódás. A legutóbbi népszámlálás időpontjában Budapesten a lakásállománynak 41,3 százaléka összpontosult az ún. peremkerületekben (III., IV., XV-XXII.), 2,5 százalékponttal nagyobb hányada, mint 10 évvel korábban. A lényegében a városmagot alkotó (I., V—VIII.) kerületek részesedése ugyanakkor 19,6 százalékról 17,4 százalékra csökkent. Bécsben szintén a külső (10., 11., 13., 14., 16-19., 21-23.) kerületek aránya nőtt 2,3 százalékponttal, 58,3 százalékra, a belső városrész hátrányára.

A lakásállomány bővülése Budapesten a lakónépesség fogyása, Bécsben viszont annak kismértékű növekedése mellett következett be. A laksűrűség Budapesten jobban mérséklődött, mint Bécsben, de a száz lakásra jutó lakosok száma a magyar fővárosban még mindig messze meghaladja a Bécsre jellemzőt. A legutóbbi népszámlálás időpontjában száz lakásra Budapesten 254, Bécsben 181 lakó jutott, 29-cel, illetve 5-tel kevesebb a 10 évvel korábbinál.

A laksűrűség tekintetében Budapesten számottevően nagyobb eltérések mutatkoznak kerületenként, mint Bécsben. Budapesten a száz lakásra jutó lakosok száma 212 (I.) és 286 (XVII., XXII.), Bécsben ezzel szemben 159 (9.) és 209 (23.) között mozog. A szélső értékeket mindkét fővárosban belső, illetve külső kerületek képviselik, de Budapest belső és külső része ebből a szempontból jellegzetesebben elkülönül, mint Bécsé.

A két főváros közül Budapest lakásállománya a fiatalabb. Ez — többek között — azzal függ össze, hogy a nagyobb arányú építkezés az osztrák fővárosban korábbi időszakra esett, mint Budapesten. Bécs lakásállományában az első világháború előtt épültek jóval nagyobb, az 1970 után létesítettek pedig lényegesen kisebb hányadot képviselnek, mint Budapest lakásai között.

Mindkét fővárosban a centrumot alkotó kerületekben van a legelőregedettebb lakásállomány. A budapesti belvárosi kerületekben (V-VIII.) például a lakásoknak több mint háromnegyede az első világháború előtt épült, Bécsben pedig e körüli az ilyen korú lakások aránya az 1. és a 7-9. kerületekben.

A lakásállomány kor szerinti összetétele a város peremén elhelyezkedő, dinamikusabban fejlődő kerületekben a legkedvezőbb. Az 1970 után épült lakások aránya Budapesten a III. és a IV. kerületben a legnagyobb (70, illetve 62 százalék), Bécsben pedig a 22. és a 23. kerületben (43, illetve 42 százalék).

A lakásállomány minőségi összetételében Budapesten és Bécsben is jelentős javulás következett be. Az új építkezések és lakáskorszerűsítések nyomán a komfortos lakások aránya a 10 évvel korábbihoz képest a magyar fővárosban 74-ről 87 százalékra, Bécsben 71-ről 83 százalékra nőtt, a félkomfortos és a komfort nélküli lakásoké ugyanakkor csökkent. A komfortot nélkülöző lakások aránya főként Budapesten mérséklődött jelentősen, így Bécs e tekintetben fennálló hátránya növekedett. A komfort nélküli lakások részesedése az átlagosnál jóval magasabb Budapesten az előregedett városrészekben (VI-IX. kerületekben), Bécsben a belső városmagot övező kerületekben.

A lakásállomány szobaszám szerinti összetételét illetően — a komfortossággal ellentétben — Bécs helyzete a kedvezőbb. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint Bécsben ugyanis a legalább 3 és többszobás lakások aránya lényegesen nagyobb (46,3%), az egy szobából állóké pedig kisebb (19,4%), mint Budapesten, ahol ezek az arányok: 35,0, illetve 24,5 százalék.

A két főváros lakásállományának szobaszám szerinti összetételében meglevő különbségeket jól érzékelteti, hogy míg Budapesten a három- és több szobás lakások aránya csupán egyetlen kerületben (XVII.) éri el az 50 százalékot, addig Bécs 23 kerülete közül ezek aránya négyben a 60 százalékot is meghaladja, további ötben pedig 51-59 százalék között mozog.

F. L.-né M. I.

AZ MTA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK 1994. MÁRCIUS 21-I ÜLÉSE

Az MTA Statisztikai Bizottságának ezen ülésén *dr. Árvay János*, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) statisztikai főtanácsosa és *dr. Vértes András*, a GKI Gazdaságkutató Rt. elnök-vezérigazgatója együttesen terjesztették elő „A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon” című kutatási munkáról készített rövid összefoglalót,¹ amelyet a közelmúltban megküldtek az állami, a politikai, a gazdasági és a tudományos intézmények vezetőinek is. Ez az összefoglaló háttéranyagként szolgált azoknak az elvi jelentőségű módszertani kérdéseknek a megítéléséhez, amelyekben az előterjesztők a Statisztikai Bizottság állásfoglalását kérték. Az állásfoglalást igénylő konkrét kérdésekről az előterjesztők írásbeli javaslatot készítettek, melyet a vitaulésen a következőkkel egészítettek ki.

A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya és változása iránt olyan nagy érdeklődés nyilvánul meg itthon és külföldön, hogy a GKI Gazdaságkutató Rt. a kutatásról készített teljes beszámolót és a legfontosabb háttéranyagokat magyarul is, angolul is kiadja.

Az elkészült kutatási beszámoló nem jelenti az egymással szorosan összefüggő két témakör tudományos vizsgálatának lezárulását. Sőt sok tekintetben ez a felmérés kiinduló pontja további fontos idevágó gazdasági és társadalmi összefüggés kutatásának. Ezek közé tartozik mindenekelőtt az, hogy milyen a magánszektor, illetve a rejtett gazdaság súlya a nemzetgazdaság különböző ágaiban; milyen fő célokra (fogyasztásra, felhalmozásra, exportra) fordítják a rejtett gazdaságban keletkezett javakat; mennyire módosítják a rejtett jövedelmek a „nyílt” jövedelmek elsődleges és másodlagos elosztását. Fontos további feladat, hogy az 1992. évben zárult kutatási eredmények hogyan módosulnak a következő években. Ezenkívül felmerült a magánszektor fejlődésével kapcsolatos társadalmi hatások kutató-

sának az igénye is. Ezt a nagyon széles témakörben folytatódó munkát a GKI Gazdaságkutató Rt. és a Társadalomkutatási Informatikai Társulás (TÁRKI) közösen vállalta el.

A tulajdonosi szektorok szerinti osztályozás iránt minden átalakulóban levő országban rendkívül nagy az érdeklődés, és nagy figyelmet fordítanak erre a kérdésre a nemzetközi szervezetek is. Az átalakulás mérésének objektivitása és az eredmények nemzetközi összehasonlíthatósága megköveteli, hogy a hazai célokra kialakított osztályozás lehetőleg teljes összhangban legyen az idevágó, nemzetközi (ENSZ, Európai Unió) ajánlásaival és a fejlett nyugati országok gyakorlatával. A kutatási beszámolóban ismertetett osztályozás ezeknek a követelményeknek alapjában véve eleget tesz. Az alapos és átfogó ajánlások ellenére meglepő, hogy a fejlett piacgazdaságokban, például a 24 országot tömörítő Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Cooperation and Development — OECD) tagországaiban nagyon hiányosak a intézményi szektorokra (kormányzat, vállalatok, háztartások) és a vállalati szférán belül a köztulajdon, illetve magántulajdon arányára vonatkozó adatok.

Végül felhívták a figyelmet azokra a súlyos problémákra, amelyek a rejtett gazdasággal összefüggő fogalmak terminológiájának tisztázatlanságából, ellentmondásaiból és téves értelmezéseiből fakadnak. E tekintetben indokolt lenne az államigazgatás leginkább érdekelt intézményeinek és az e témakörrel foglalkozó tudományos kutatóknak az együttműködésében egy általánosan elfogadható rendszerezést kialakítani.

A gazdasági szervezeteknek tulajdonosi szektor szerinti osztályozása és a rejtett gazdaság fogalmának meghatározása során felmerült főbb elvi jellegű kérdésekben a Statisztikai Bizottság alapjában véve elfogadta az írásbeli előterjesztésben tett javaslatokat.

¹ Lásd e szám 517—529. oldalain.

Valódi tulajdonos az, aki valamely gazdasági egység felett a tulajdonosi jogokat gyakorolja. A tulajdonosi jog gyakorlásának a legfontosabb aktusai az alapítás, a megszüntetés, a vagyonra vonatkozó döntések, a vezetők kinevezése, a stratégiai célok kijelölése és ellenőrzése az adott gazdasági egység termelési és értékesítési politikájában.

A *végső tulajdonosok* 3 főbb kategóriába sorolhatók:

- belföldi természetes (magán-) személy;
- köztulajdonos (állam, állami intézmény, államigazgatási szervezet, Állami Vagyonügynökség, Állami Vagyonkezelő Rt., társadalombiztosítási intézmények, megyei, városi, községi önkormányzatok, egyesület, alapítvány, társadalmi szervezetek);
- külföldi természetes személy vagy jogi személy.

Ennek megfelelően a tulajdonosi szektorok szerinti osztályozásban ezt a három fő szektort indokolt elsődlegesen megkülönböztetni, ami összhangban van az ENSZ ajánlásával is.

A gyakran vitát kiváltó kérdésekben a Bizottság egyetértett azzal, hogy:

- a helyi önkormányzatok és a társadalombiztosítási intézmények, valamint a tulajdonukban levő vállalkozások a köztulajdon részét képezik;
- a szövetkezetek ne kerüljenek külön „főszektorba”, hanem az átalakulás előtti szövetkezetek minősüljenek köztulajdonban, az átalakulás utáni szövetkezetek (ahol a vagyon „nevesítése” megtörtént) minősüljenek magántulajdonban levő vállalkozásoknak.

A *dominálo tulajdonos* értelmezése több tulajdonos esetén merül fel. Előfordulhat, hogy

- a végső tulajdonosok azonos kategóriába tartoznak (például csak magánszemélyek vagy csak önkormányzatok), ekkor a tulajdonosi osztályozás szempontjából nem merül fel kétség a besorolást illetően;
- eltérő végső tulajdonosi kategóriák esetében az osztályozáshoz meg kell állapítani a domináló tulajdonost, mert az dönti el, hogy az egész gazdasági egységet melyik tulajdonosi csoportba kell sorolni.

Eltérő típusú tulajdonosok esetén elvben minden tulajdonost önállóan és egyenként kell elbírálni a vagyonban elfoglalt részesedése alapján. Olyan esetekben, ahol a vagyonban elfoglalt domináló aránytól eltérő a vállalkozás irányításában és ellenőrzésében betöltött szerep dominanciája (például kisebbségi tulajdon ellenére szavazati többséggel rendelkezik valamely tulajdonos) — ahol erre a megszerzhető információk lehetőséget adnak — a szavazati túlsúlyt kell a besorolás fő kritériumának tekinteni.

Elvben az az eljárás tekinthető szükségesnek és statisztikailag leginkább megragadhatónak, amely során a statisztika csak a köztulajdon és a külföldi

tulajdon esetében törekszik a dominancia lehetőleg teljes és következetes kiderítésére.

A vitában ezzel kapcsolatban felmerült az a kérdés, hogy a vállalkozások irányításában elfoglalt túlsúly alapján végzett osztályozás eltorzíthatja az egyes szektoroknak a nemzeti vagyonban elfoglalt arányát, például egy külföldi tulajdonos 51 százalékos részesedése miatt a 49 százalékot kitevő állami vagyon is a külföldi szektorban kerül kimutatásra. A Bizottság elfogadta azt az ellenérvelést, hogy a tulajdonosi szektorok szerinti osztályozásnak az az elsődleges célja, hogy a vállalkozói magatartásban, az irányítási és érdekeltségi viszonyokban megnyilvánuló különbségeket fejezze ki. Az külön vizsgálat tárgyát képezi, hogy az egyes tulajdonosok milyen mértékben részesednek a vállalkozás vagyonában.

Közbenső tulajdonos az a természetes vagy jogi személy, aki, illetve amely ugyan kizárólagosan gyakorolhatja a tulajdonosi jogokat, de az más végső tulajdonos tulajdonában van. (Például egy állami bank kezében van egy részvénytársaság részvényeinek túlnyomó része, vagy egy kft. tulajdonában van két másik kft. és három betéti társaság.) A közvetlen tulajdonos ismerete nem ad támpontot a végső tulajdonos megállapítására. A közbenső tulajdonlás esetenként a tulajdonosi összefonódások hosszú láncolatából állhat. A valódi tulajdonosok szerinti osztályozáshoz elvben végig kellene követni a tulajdonosi láncokat.

A Bizottság egyetértett azzal az egyszerűsítéssel, hogy a közbenső tulajdonosok esetén csak a köztulajdonosi és a külföldi tulajdonosi háttér felderítésére célszerű törekedni, míg a többi tulajdonosi kategória a belföldi magánszektorba kerülhet, ugyanis bizonyos esetekben nem lehet teljesen következetesen nyomon követni a tulajdonosi háttérrel. Lényegében ugyanez a megállapítás vonatkozik az ún. „ismeretlen” tulajdonosokra is.

A *vegyes tulajdonnak* mint tulajdonosi főcsoportnak a három „tisztá” tulajdonosi főszektor melletti rendszeresítését írásbeli előterjesztés ellenzte, mert ha a privatizáció már jelentősen előrehaladt (mint például Magyarországon), akkor ez a vegyes kategória túlsúlyra kerülne, és ezáltal az osztályozás elveszítene eredendő célját. A vitában ezzel szemben felmerült olyan javaslat, hogy sok szempontból hasznos lenne egy ilyen szektor bemutatása a statisztikában, főleg olyankor, amikor a domináló jelleg elbírálása nagyon esetleges, vagy nem szignifikáns tényezők alapján történik. Ezt a felvetést az a javaslat is alátámasztotta, hogy ahol a domináló jelleg egyértelműen és markánsan elbírálni, ott a vegyes tulajdonban levő vállalkozások a döntő ráhatással rendelkező tulajdonos kategóriá-

jába kerüljenek. A vegyes tulajdon csak a kétes, ismeretlen, nem meggyőző eseteket tartalmazza, ami azt is jelentené, hogy egy ilyen szektornak a súlya viszonylag csekély lenne, s így nem zavarná érdemben a valós tulajdonviszonyok elemzését. Az előterjesztők azzal érveltek, hogy a domináló jelleg alapján történő osztályozás nem zárja ki, sőt az átmenet időszakában egyenesen indokoltá teszi azt, hogy a domináló tulajdonosi szektorokon belül a különböző tulajdonosi kombinációkat, azaz a különböző vegyességi fokozatokat a statisztika megfigyelje és elemezze.

Elvben sokféle kritérium szerint lehet további tulajdonosi alcsoportot képezni, például jogi személyiségű — nem jogi személyiségű; pénzügyi — nem pénzügyi; profit motiváltságú — nonprofit motiváltságú; árutermelő — önellátó célú vállalkozások.

A Bizottság alapjában véve egyetértett azzal, hogy — legalábbis az átmenet időszakában — a következő alcsoportokat célszerű rendszeresen megkülönböztetni a három főszektoron belül (de nem zárta ki más kritériumok szerinti bontás jogosságát sem):

A. Köztulajdon

- a) Állami tulajdonban levő gazdasági egységek
- b) Önkormányzati tulajdonban levő gazdasági egységek
- c) Társadalombiztosítás tulajdonában levő gazdasági egységek
- d) Hagyományos szövetkezetek (1992-ig)

B. Magántulajdon (hazai)

- a) Társas magánvállalkozások — jogi személyiséggel — társaságok — szövetkezetek
- b) Társas magánvállalkozások — jogi személyiség nélkül
- c) Egyéni vállalkozók — regisztrált egyéni vállalkozók — nem regisztrált magánszemélyek
- d) A lakosság kiegészítő gazdasági tevékenysége
- e) Nonprofit intézmények (háztartásokat szolgálók)

C. Külföldi tulajdon

- a) Külföldi ellenőrzés alatt álló vállalkozások.

Milyen legyen a makrostatisztikában a tulajdonosi osztályozás céljára alapul veendő intézményi szféra?

A Bizottság egyetértett azzal a javaslattal, hogy amennyiben valamelyik fő-, illetve alszektor súlyát országos értelemben határozzák meg (például mekkora 1992-ben a magánszektor súlya Magyarországon), akkor valamennyi intézményi szféra (vállalatok, költségvetési intézmények, háztartások) teljesítményét, foglalkoztatotti létszámát, termelőképességét stb. alapul véve kell az arányokat meghatározni.

A *rejtett gazdaság* fogalmának a termelő jellegű tevékenységhez való kapcsolásáról megállapított nyert, hogy

— elvben csak olyan tevékenységek tartoznak ide, amelyek valós társadalmi igényeket elégítenek ki, azaz új termékeket és szolgáltatásokat hoznak létre vagy kereskedelmi-szállítási tevékenységgel növelik a forgalmazott termékek értékét;

— rejtett jellegük abból ered, hogy a tevékenységet végző természetes vagy jogi személy nem jelenti azt a Központi Statisztikai Hivatalnak, illetve az adóhatóságoknak;

— rejtett tevékenységnek minősül valamely gazdasági tevékenység akkor is, ha a Központi Statisztikai Hivatal a hivatalos bruttó hazai termékben (Gross Domestic Product — GDP) annak egészét vagy egy részét becsléssel számba veszi;

— a tiltott és illegális tevékenység is termelő, ha valós igényt elégít ki (kábitószerek, prostitúció, alkoholfőzés).

A Bizottság ezt a tartalmi meghatározást elfogadhatónak tartotta. E definíció kapcsán felmerült az a kérdés, hogy a szűkebben értelmezett háztartási munka (főzés, mosás, takarítás stb.) beleértendő-e a rejtett gazdaság és ezen keresztül a „teljes” GDP fogalmába. Az előterjesztők — az ENSZ és más nemzetközi szervezetek ajánlásaira hivatkozva — a háztartási tevékenységet nem tekintik termelésnek. Arra a másik idevágó kérdésre, hogy a háztartásokban folyó tevékenységet nem lehet kategorikusan mellőzni a statisztikai megfigyelésből, az a válasz hangzott el, hogy a világ érdekelt nemzetközi szervezetei — az ENSZ számlarendszerétől elkülönítve — a közelmúltban egy nagy statisztikai programot dolgoztak ki a háztartások tevékenységének sokoldalú felmérésére, amelyben a természetbeni mutatók dominálnak, de nem zárják ki az értékbeni becslés lehetőségét sem.

A *nem termelő jellegű rejtett jövedelmek* értelmezéséről és kezeléséről megállapították, hogy

— számos rejtett jövedelem másodlagos elosztás útján jut el bizonyos jövedelmtulajdonosokhoz; ezek nem növelik a termelés és a fogyasztás nemzetgazdasági összességét;

— globális összegük számbavétele és személyenkénti (háztartásonkénti) eloszlásuk nyomon követése rendkívül fontos lenne, hogy a jövedelemegyenlőtlenség valós szélsőségeit a statisztika akárcsak megközelítően is kimutathassa (az ilyen információk a megtakarítások nagyságának és a fogyasztás néhány sajátos vonásának a jobb megértéséhez és elemzéséhez is fontos alapot nyújtanának);

— a rejtett másodlagos jövedelmek egyik legfontosabb formája a korrupció, a korrupciónak több válfaja van;

— a korrupciós és hasonló jövedelmek számszerű becslése nem képezte a rejtett gazdaság nagyságára vonatkozó kutatás tárgyát, az elvi tisztázásra az elsődlegesnek (termelésnek) minősülő rejtett jövedelmek elhatárolása miatt volt szükség.

A Bizottság ezt az értelmezést elfogadhatónak tartotta. Többen kifejtették azon véleményüket,

hogy szinte teljesen reménytelennek látszik a statisztika számára olyan jövedelemeloszlás megfigyelését célul tűzni, amely az igazán jelentős korrupciós jövedelmeket is magában foglalja.

A *borravaló*, a *hálapénz* és a viszonylag kis összegű rendszeres *kenőpénz* megítélésével kapcsolatban a Bizottság elfogadta azt az álláspontot, amely szerint a *borravaló*, az orvosi és ügyvédi *hálapénz*, a vásárlások alkalmával az eladónak adott viszonylag szerény *kenőpénz*, a vendéglők által a szállítónak havonta adott rendszeres „figyelmességi” díjak egyfelől szerves részét képezik a fogyasztói árak (borravalóval növelt összegbe kerül a vendéglői vacsora, taxi, borbély, egészségügyi szolgáltatás), másfelől ezek a jövedelmek szervesen beépülnek a szóban forgó szakmákban dolgozók munkajövedelmébe. Ezért ezek az összegek a GDP értékébe beszámítandónak minősülnek. Egyébként ez a felfogás összhangban van az ENSZ ajánlásával.

A *kereskedelmi árrés* kezelését a szabálytalan és törvénytelen ügyleteknél szintén meghatározták. Főbb típusok:

- a hiányhelyzet kihasználása vagy a hiányhelyzet teremtése révén gyakorolt „fekete” kereskedelem;
- a csempészek, orgazdák útján elért különösen nagy kereskedelmi haszon, amely nagyrészt a vám, a forgalmi adó és a jövedelemadó eltitkolásából származik;
- az utcai, aluljárói stb. kereskedésből származó haszon.

Az ilyen ügyletek egy részében a valódi kereskedelmi tevékenység összefonódik egy újraelosztási jellegű jövedelemszerzéssel.

A Bizottság egyetértett azzal, hogy nincs kellő elvi alap az elhatárolásra, ezért az ilyen típusú árréseket be kell számítani a termékek árába és a kereskedők profitjába, azaz végső soron a GDP-be.

A *lopás megítélése* is szükségessé vált. A lopásnak két fő formája van:

- a munkahelyi lopás (anyagok, készárúk, eszközök vagy szolgáltatások térítés nélküli használata egyéni célokra; a Nemzeti Számlák Rendszere (System of National Accounts — SNA) ezeket azon a címen javasolja figyelmen kívül hagyni, hogy nem két üzletfél önkéntes közreműködésével következik be a javak átruházása, ezek az eltulajdonított, de megtermelt és elfogyasztott termékek ezért hiányoznak a GDP-ből;
- a háztartásoktól történő lopás nyilvánvalóan nem lehet része a GDP-nek, itt csak újraelosztásról van szó.

A Bizottság elfogadta azt a javaslatot, hogy nagy súlyára tekintettel a munkahelyi lopást, továbbá a fogyasztók megkárosítását a GDP-t növelő rejtett jövedelemnek indokolt tekinteni, mert annak súlya Magyarországon korábban is nagy volt és jelenleg is számottevő.

A rejtett gazdasági tevékenység értékelési módja. Elvben a rejtett gazdasági tevékenység keretében értékesített termékek, a vásárolt anyagok, az alkalmazott munkaerő kétféle áron értékelhető:

- a „nyílt” gazdaságban kialakult, azaz társadalombiztosítási járulékkal, vámmal, forgalmi adóval növelt árakon;
- a rejtett gazdaságban ténylegesen fizetett árakon és béreken, azaz a be nem fizetett adók és járulékok nélkül.

A Bizottság egyetértett azzal a javaslattal, hogy a rejtett gazdaságot a saját szférájában kialakult árakon és béreken indokolt értékelni.

A rejtett gazdaság egésze a GDP kiszámítása szempontjából felosztandó

- a hivatalos GDP-ben számba vett,
- a hivatalos GDP-ben számba nem vett

részre. Következésképpen a GDP-nek három fogalmát kell megkülönböztetni (legalább az elemzés szintjén):

- dokumentált GDP (a rejtett gazdaság egészét figyelmen kívül hagyja),
- hivatalos GDP,
- teljes GDP (azaz a rejtett gazdaság egészével kiegészített összeg).

A Bizottság a fogalmak megkülönböztetését indokoltnak tartotta.

Az előterjesztés azt a problémát is felvetette, hogy a rejtett gazdaság különböző formáinak a létezése, továbbá súlyának és szerkezetének becslési módja és mértéke mindenképpen érinti a Központi Statisztikai Hivatal által összeállított nemzetgazdasági számlák alapvető aggregátumait, sőt az állami-gazgatás más intézményei által összeállított makrostatisztikai adatokat is. Ezért általános alapelvként kell elfogadni, hogy a rejtett gazdaságnak lehetőleg minél nagyobb részét a hivatalos makrostatisztikai adatok felöleljék. Ugyanakkor az előterjesztés hangsúlyozta, hogy a KSH hivatalos GDP-számításaiba a rejtett gazdaság csak a „rutinszerű” (azaz megismételhető, nagyjából megbízható és eredet, illetve felhasználási célok szerint elkülöníthető) becslések mértékéig építhető be.

A Bizottság ülésén vita alakult ki abban a kérdésben, hogy valójában hol van a határ egyfelől a rejtett gazdaságnak a „rutinszerűen” becsülhető és a nemzetgazdasági számítások folyamatosságát nem veszélyeztető szférája, másfelől a bizonytalanul és csak nagyobb szabadsággal rendelkező tudományos kutatás eszközeivel becsülhető szférája között. Egyes elhangzott vélemények szerint a KSH által jelenleg megvont határ fokozatosan kitágítható lenne, más vélemények szerint kockázatos lenne a mai

hivatalos számításokat felhívítani. Abban egyetértés alakult ki, hogy mindenképpen fontos lenne már most megindítani azokat a módszertani és becsléstechnikai kutatásokat, amelyek később a gazdasági tevékenységnek teljesebb számbavételét eredményeznék a hivatalos GDP-ben.

A Statisztikai Bizottság elnöke zárszavában elismerését fejezte ki a tulajdonosi szektorok szerinti osztályozás és a rejtett gazdaság súlyának kutatása terén végzett munkáért és az elért eredményekért. Hangsúlyozta, hogy a hivatalos GDP-ben alkalmazandó becslések körét, ideértve a rejtett gazdaságra vonatkozó becsléseket is újonnan bevezetendő megalapozott módszerekkel ki kell terjeszteni.

*

A Statisztikai Bizottság elnöke, az 1993. november 17-ei alakuló ülésen elfogadott álláspontnak megfelelően, ismertette a Statisztikai Bizottság elnökségének a javaslatát arra vonatkozóan, hogy a létrehozandó Tudományos Albizottság vezetője *dr. Szilágyi György* legyen. A Bizottság a javaslatot elfogadta. Ezt követően *dr. Szilágyi György* a következő javaslatot tette a Tudományos Albizottság tagjaira: *dr. Csahók István, dr. Harcsa István, dr. Marton Ádám, dr. Michaletzky György, dr. Vita László*.

A Bizottság felkérte a Tudományos Albizottság vezetőjét, hogy a legközelebbi ülésre terjessze be az Albizottság munkaprogramját.

Dr. Á. J.—Dr. V. A.

Közljük kedves Olvasóinkkal,
hogy a *Statisztikai Szemle* augusztusi és szeptemberi száma összevontan,
szeptember hó elején jelenik meg.

SZEMÉLYI HÍREK

Megbízás. *Dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Pál Sándornénak*, a Nemzetközi Kapcsolatok osztálya vezetőjének 1994. áp-

rilis 1-jei hatállyal főosztályvezető-helyettesi megbízást adott.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Az Európai Népeségtudományi Társaságnak (European Association for Population Studies — EAPS) az európai egészségügyi morbiditási és mortalitási differenciákkal foglalkozó munkacsoportja 1994. április 21. és 23. között Louvain-la-Neuveben (Belgium) munkaértekezletet tartott.

A munkaértekezletet a Louvaini Katolikus Egyetem Demográfiai Intézete és Statisztikai Intézete szervezte. A több mint negyven szakértő részvételével rendezett tanácskozás témája „Az európai halandósági táblák, adatok, módszerek és modellek” volt. A munkaértekezleten Magyarországot *dr. Józán Péter*, a KSH főosztályvezetője és *dr. Valkovics Emil*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos tanácsadója képviselte. A munkaértekezlet során *dr. Józán Péter* az egyik ülészak elnöki funkcióját is ellátta. *Dr. Valkovics Emil* „Néhány gondolat a halálokok szerinti és egyes halálokok feltételezett kiküszöbölésén alapuló halandósági táblákról” című dolgozatának bemutatására és megvitatására a munkaértekezlet második napján került sor.

Környezetvédelmi statisztikai munkaértekezletet tartott az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága (Economic Commission for Europe — ECE) az Európai Közösségek Bizottságával (Commission of the European Communities — CES) közösen, Genfben 1994. március 23. és 25. között. A munkaülésen megvitatották a kialakítandó európai környezetvédelmi osztályozásra vonatkozó javaslatokat.

Az ülésen a magyar Központi Statisztikai Hivaltal *Horváth Eszter* főosztályvezető képviselte.

Közlekedéssziszttikai munkaértekezletet tartott az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága Belföldi Szállítási Bizottsága (Economic Commission for Europe — ECE) Genfben, 1993. november 24. és 26. között. A sorrendben 44. munkaülésen a Bizottság az alábbi kérdésekkel foglalkozott:

1. A Bizottság által gondozott évkönyvek (Közlekedéssziszttikai évkönyv és a Közúti baleseti statisztikai évkönyv) tartalmi megújítása;
2. Javaslat a gyorsan romló élelmiszerek szállításának megfigyelésére és egy összeállítás készítésére a nők negyedik világkonferenciájára a nők szerepéről a közlekedésben;
3. A nemzetközileg összehangolt forgalomszámolás tervei Európa fő útvonalain (E-utak);
4. A közlekedéssziszttika módszertani fejlesztése, egyesítési törekvések;
5. Ár- és volumenindex-számítások a közlekedésben;
6. Veszélyes áruk szállítása;
7. Közúti közlekedési balesetek;
8. Commodity-flow a közlekedési statisztika területén;
9. Előkészületek egy kelet-európai országok számára létrehozandó közlekedéssziszttikai munkaülés megrendezésére.

Az ülésen a magyar Központi Statisztika Hivaltal *Probáld Ákos*, a KSH osztályvezetője képviselte.

Az önkormányzati bérlakásban élők lakásviszonyai című kiadvány első része az, 1990. évi népszámlálás 20 százalékos mintájának feldolgozása alapján a bérlakásban élő háztartások összetételét mutatja be, kiemelve a fővárosi helyzetet, mint a bérlakáskérdés kritikus pontját.

A második részben — teljes körű adatok alapján — arra hívja fel az elemzés a figyelmet, hogy 1992-re

milyen állapotot eredményezett a lakásállomány értékbeli és szerkezeti változása, milyen eltolódás ment végbe az állomány állami és magántulajdonban levő része között.

Az összeállítás harmadik fejezete a jövedelmi viszonyok és a lakhatás költségeinek kapcsolatán belül külön foglalkozik a létminimum körül élő háztartások, valamint az önkormányzati lakásigénylők és a lakáselosztás adataival.

(Az önkormányzati bérlakásban élők lakásviszonyai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 68 old.)

A falu és a mezőgazdaság főbb társadalmi és gazdasági jelzőszámai című adatgyűjtemény 28 fejezetben, 175 táblában foglalja össze a következő témákat: népesedés, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás, háztartások, családok, lakás, jövedelem, fogyasztás, társadalmi mobilitás, vándorlás, időmérleg, a mezőgazdaság összefoglaló adatai, földterület, a mezőgazdasági termelés főbb mutatói, szántóföldi növények termelése, gyümölcsstermelés, szőlőtermelés, állatállomány, idősorok a mezőgazdasági szövetkezetekről. A hosszú idősorokat is tartalmazó táblaanyagok forrásai a Központi Statisztikai Hivatalban, az elmúlt évtizedekben végzett népszámlálások, rendszeres adatgyűjtések, valamint speciális felvételek voltak.

A Függelékben a mezőgazdasági szövetkezetek korai időszakának működéséről szóló adatokat gyűjtötték össze. Az adatok többsége nem hivatalos statisztikai adatgyűjtésekből származik, és az akkor alkalmazott fogalmak és nomenklatúrák többsége tartalmában később megváltozott, de a történeti kutatás számára fontos forrásanyag.

(A falu és a mezőgazdaság főbb társadalmi és gazdasági jelzőszámai. Adatgyűjtemény. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 292 old.)

Alapítványok és egyesületek címmel jelent meg a közelmúltban a Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatisztikai főosztályának kiadványa, mely

az ún. nonprofit szektor statisztikáját adja közre. Az elemzés és adatgyűjtemény leírja a gazdasági terület tartalmát, intézményeit, történeti áttekintést ad az egyesületi élet és az alapítványi világ fejlődéséről. Közli a nonprofit szervezetek 1992. évi jellemzőit. Az adatok az 1992 decemberében a Központi Statisztikai Hivatal által lebonyolított társadalmi-mobilitás-felvétel eredményei alapján készültek.

(Alapítványok és egyesületek. A nonprofit szektor statisztikája. Társadalomstatisztikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 83 old.)

Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2020 címmel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete megjelentette az újabb adatokon alapuló technikai család—háztartás előreszámítást.

A kiadvány a népesség családi állapot szerinti megoszlásáról, a különböző családi állású személyek, családfők és háztartásfők létszámáról, a családok és háztartások számának, összetételének feltételezhető alakulásáról ad információkat az 1990 és 2010 közötti időszakra szólóan.

Az előreszámítás a legújabb, az 1993 és 2020 közötti időszakra szóló népességelőreszámításra épül, a családi állapot szerinti népességösszetétel az 1992. évi jellemzők, a családok és háztartások számának előrebecslése az 1990. évi népszámlálás adatainak felhasználásával készült.

(*Hablicsek László*: Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2010. Az 1990. évi népszámlálás és az 1992. évi népmozgalom adatain alapuló technikai előreszámítás eredményei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. Demográfiai Tájékoztató Füzetek. 15. sz. 1994. Budapest. 93 old.)

Kéziratos munkaanyag formájában jelent meg az 1993. évi lakásépítés, lakásmegszűnés és üdülőépítés című elemzés és táblagyűjtemény, mely a megjelölt tárgyban áttekinti az 1990. és az 1992. évi helyzethez viszonyított változásokat.

(Az 1993. évi lakásépítés, lakásmegszűnés és üdülőépítés. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 13 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

KALTON, G.—CITRO, C. F.:

PANELFELVÉTELEK

(Panel surveys: Adding the fourth dimension.) — *Survey Methodology*. 1993. december. 205—215. p.

A reprezentatív felvételek által vizsgált sokaságok mind struktúrájukat, mind az egyes egyedek jellemzőit illetően időben változnak. A tanulmány ezeknek az időben végbemenő változásoknak vizsgálati módszereit tárgyalja, hangsúlyozva e kétirányú folyamatok megkülönböztetésének jelentőségét.

Az időben ismétlődő felvételek számos jelenség vizsgálatát teszik lehetővé. Ezek lehetnek például:

- a sokaság egyes paramétereinek értéke különböző időpontokban;
- átlagok alakulása időben;
- bizonyos sajátságok aggregált és egyedi szintű változása;
- bizonyos adatok időbeni aggregálása;
- különböző jelenségek időbeni korlátozottsága, illetve előfordulása;
- nagyon ritka események hosszabb távon történő összesítése.

A felsorolt vizsgálatokhoz különböző mintavételi tervek alakíthatók ki. Ezek vázlatosan a következők:

- ismétlődő felvételek (a mintában előforduló egyedek nem szükségképpen azonosak);
- panelvizsgálatok (a minta elemei időben a lehetőségek keretei között azonosak);
- ismételt panelfelvételek (ezekben a néhány perióduson keresztül használt panelt egy másik panel váltja fel, amely elemeinek egy része egy ideig közös is lehet);

— rotált panelfelvétel (az előzőnek egy olyan változata, amelyben a közös részek előírt módon változnak, „rotálódnak”);

— egymást átfedő felvételek (olyan ismétlődő felvételek, amelyekben az átfedés bizonyos mértékig esetleges, az egyes mintákat külön-külön választják ki azzal a megkövetéssel, hogy lehetőleg minél több közös eleme legyen az egymás után következő felvételeknek);

— osztott panelfelvételek (az ismételt és panelfelvételek kombinációi).

Az ismételt felvételek legfőbb erénye az, hogy egy-egy időpontban a vizsgált sokaság keresztmetszetről megbízható képet ad. A panelvizsgálatok esetében a hangsúly az egyes egyedek jellemzőinek időbeli változásán van. A panelvizsgálatoknak azonban nagy hátránya, hogy a nyomon követés nehéz és a nemválaszolási torzítás gyorsan növekszik. Így vitathatatlan, hogy a keresztmetszeti elemzések céljára az ismételt felvételek alkalmasabbak. Ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy ha a figyelmet szigorúan csak az egyes egyedeket illető változásokra irányítjuk, akkor az csak panelfelvételek segítségével valósítható meg.

Az ismételt felvételek úgy is megtervezhetők, hogy bizonyos események lefolyását visszamenőlegesen vizsgáljuk. Ebben az esetben azonban az időtartam függvényében jelentős torzítás, úgynevezett teleszkóphatás léphet fel. Amennyiben a kérdések csak rövid időszakokra tekintenek vissza, akkor az egyes felvételek jó képet adhatnak bizonyos jelenségek, például betegségek lefolyásáról.

Az ismétlődő felvételek általában úgy működnek (például a munkaerő-felvételek sok országban), hogy a minta kiválasztott elemei néhány egymás után következő megkérdezéskor azonosak, majd

* A *Statistikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statistikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

előírt rend szerint rotálódnak. Így bizonyos események bekövetkezése egyedi szinten, egy-két éves időtartamot áttekintve is vizsgálható.

A különböző mintavételi tervek végrehajtása meglehetősen költséges és a különböző szempontok, valamint az anyagi lehetőségek együttese határozza meg a mintavételi terveket, illetve a meglehetősen költséges, a panel által igényelt nyomon követést.

A panelfelvételek célja és előnye az ismételt felvételekkel szemben, hogy az elemi szintű változásokat követi nyomon, amelyek számos társadalmi jelenségre vonatkozóan pontosabb információkat adnak, mint a strukturális változásokból levonható következtetések. Ezeket az előnyöket már az 1930-as évek végén és az 1940-es években felismerték, és törekedtek panelfelvételek végrehajtására. Az utóbbi időben, főként a háztartások viselkedését illetően, a panelfelvételek alkalmazásának élénkülése tapasztalható.

A panelfelvételek tervezése során néhány fontos kérdést el kell dönteni.

— A panel időtartama. Nyilvánvaló, hogy minél hosszabb ideig figyelik meg az egyes elemeket, annál értékesebb információk nyerhetők. Ugyanakkor az egyes egyedek nyomon követése rendkívüli és költséges erőfeszítéseket igényel. Így célszerű, hogy csak bizonyos jellemzőkkel rendelkező elemek maradjanak hosszú ideig a panelben.

— Fontos tisztázni, hogy milyen hosszú időszakokra vonatkoznak az egyes kérdések. Ez összefüggésben van azzal, hogy milyen gyakran kerül sor az ismételt kikérdezésre (például havi, negyedéves, éves jövedelmek).

— Minden panelvizsgálat végül is időben korlátozott, s általában célszerű az újabb paneleket úgy tervezni, hogy azok a korábbi paneleket időben átfedjék. Ez lehetséges például oly módon, hogy egy-egy panel négy évig működik, azonban kétévenként újabb paneleket választanak ki.

Az elmondottak a panelfelvétel számos sajátosságát meghatározzák. De marad még néhány olyan kérdés, amelyre fel kell hívni a figyelmet.

— Az adatgyűjtés módja. Személyes vagy telefoninterjú, hordozható személyi számítógépek (lap-topok) használata. Lehetséges, hogy a kapcsolatfelvétel személyesen történik, majd a későbbi megkérdezések telefonon stb.

— Panelvizsgálatok esetén lehetőség van arra, hogy bizonyos kérdéseket illetően a megkérdezett korábbi válaszaira emlékeztessük. Ennek a módszernek számos előnye van, de számolni kell azzal is, hogy esetleg túlzottan „kisimítja”, túlzottan konzisztenssé teszi a válaszokat;

— Panelvizsgálatok esetén szóba kerülhet bizonyos szerény anyagi jellegű ösztönzés is, de az is jelentős eredményt hozhat, ha a mintában levőket tájékoztatják a kapott eredményekről, és figyelmet fordítanak személyes ügyeikre, például megemlékeznek születésnapjukról.

— Pontosan szabályozni kell, hogy milyen mértékig, illetve milyen kérdések esetében megengedett az, hogy a megkérdezett személy helyet más, például egy családtag válaszoljon.

A mintavételi tervet is sajátos megfontolások alapján kell elkészíteni. A legtöbb esetben a minták klasztereket tartalmaznak, amelyek viselkedése időben ismétlődő megkérdezések esetében bizonyos kérdéseknél, amelyeknél a klaszteren belüli korreláció időben változik, torzító hatású lehet.

A minta időleges korrekciója, kiegészítése függ attól, hogy az egyes időpontokra vonatkozó felvételek milyen mértékben szolgálnak keresztmetszeti elemzésekre is.

A panelfelvételek esetében tekintettel kell lenni arra is, hogy egyes személyek végleg eltávoznak (például az elhalálozottak), mások (például akik hosszabb időre elutaznak) később visszatérhetnek.

A nyomon követéshez be kell gyűjteni olyan információkat, mint például ismerősök, rokonok neve és címe, akiknek a segítségével az időközben elköltözőket meg lehet találni.

A panelfelvételek esetében nagyobb jelentősége van a nemmintavételi hibának, ami különösen a nemválaszolás arányának időbeni növekedését befolyásolja.

A hiányzó adatok problémájának megoldása a panelfelvételek esetében is a szokásos módon történhet vagy a súlyok változása vagy inputálás útján. Nyilvánvaló azonban, hogy ezeknek a módszereknek az alkalmazása különös figyelmet és megfontolást igényel. Lehetséges, hogy a különböző hullámok esetében eltérő megközelítéseket kell alkalmazni.

A panelfelvételek esetében fokozottan számolni kell az egyes személyek viselkedésével, amennyiben részvételük a felvételben nyilvánvalóan egyéniségüktől függően, a korábbi megkérdezések által befolyásolt. De befolyásolja a válaszokat az is, ahogyan a körülményekben végbemenő változások viselkedésüket, a kérdésekhez való viszonyukat változtatják.

Meg kell még említeni a panel egyes hullámainak és a megkérdezés időtartamának összeillesztésével kapcsolatos problémákat. Bizonyos változásokat többszöri megkérdezés során pontosabban lehet mérni, mint ugyanarra az időszakra vonatkozóan egyszeri megkérdezés útján.

A panelvizsgálatok sajátosságai, előnyei a következőkben foglalhatók össze:

- az egyedi szintű (gross) változások mérése;
- bizonyos változók közötti kapcsolat elemzése;
- időbeni regressziós modellek készítése;
- bizonyos események időtartamának becslése;
- mérési hiba elemzési lehetősége az ismételt megkérdezések összehasonlító vizsgálata segítségével.

(Ism.: *Marton Ádám*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BIRD, D.:

AZ 1992. ÉVI MUNKAÜGYI VITÁK
NEMZETKÖZI ÖSSZEHOSONLÍTÁSA

(International comparisons of labour disputes in 1992.)
— *Employment Gazette*. 1993. december 545—551. p.

Az Egyesült Királyságban 1992-ben — az 1891 óta eltelt időszakot tekintve — a legkevesebb munkanap esett ki a sztrájkok következtében. Az ezer munkavállalóra jutó sztrájkesemények miatti munkanap kiesések számát (ez az ún. sztrájk-ráta) tekintve az Egyesült Királyság a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) 18 főbb országa közül a legalacsonyabb rátájú öt közé került. 1983 és 1991 között azonban nemcsak az Egyesült Királyság viszonylagos helyzete javult, de az OECD-országok döntő többségét is a sztrájk-ráta csökkenése jellemezte. Az utóbbi évtizedben a legmagasabb sztrájkaktivitás tartósan Görögországban, Spanyolországban és Olaszországban fordult elő, míg a többi országban egy-két évben nőtt csak meg a sztrájkok száma tartós sztrájkesemény vagy nagy horderejű általános sztrájk miatt. (Ilyen volt például 1984-ben a Német Szövetségi Köztársaságban és Angliában bekövetkezett bányászati, illetve gépipari sztrájk.) Tartósan alacsony volt viszont a sztrájkok száma a vizsgált időszak egészét tekintve Svájcban, Ausztriában, Japánban és Hollandiában.

1992-ben a legnagyobb sztrájkok Németországban — ahol 3 millió szolgáltatási dolgozó állt le bérkövetelés miatt — Görögországban és Olaszországban voltak. Hosszabb időszakot vizsgálva az országok többségében a magas és az alacsony sztrájkaktivitással jellemezhető évek váltják egymást. Ötéves átlagokat véve alapul azonban az Egyesült Királyság javuló helyzete már jól kirajzolódik.

Az OECD-országok adatait grafikusán ábrázolva látható, hogy az Egyesült Királyság 1983 és 1992 között a sztrájkok tekintetében a középmezőnyben helyezkedett el, s az ilyen okból bekövetkező munkaidő-kiesés valamivel alatta maradt a közöspiaci országok átlagának. 1988 és 1992 között így évente ezer munkavállalónként közel száz munkanap, azaz munkavállalónként egy tized munkanap esett ki sztrájk következtében, ami közel 75 százalékkal alacsonyabb az öt megelőző év átlagánál. Ez a csökkenés — Dánia kivételével — nagyobb a többi OECD-országra jellemzőnél. 1988 és 1992 között az

Egyesült Királyság 100-as sztrájk-rátájával szemben Görögorszáé 5860, Spanyolorsáé 660, Törökorszáé 430, Kanadáé 330 volt, ugyanakkor Ausztriában, Hollandiában, Svájcban és Japánban ezer dolgozónként kevesebb mint 10 munkanap esett ki sztrájk miatt.

Az eltérő sztrájkaktivitás az eltérő gazdasági szerkezetből is következik, ahol tehát a tradicionálisan gyakori sztrájkjellemző ágazatok (például bányászat) aránya magas, ott általában összességében magasabb a sztrájkesemények száma. Az Egyesült Királyság esetében azonban a „kritikus” ágazatokban is számottevően mérséklődött a sztrájk miatti munkaidő-kiesés 1983 és 1992 között. Az OECD-országokban az utóbbi években egyre gyakoribbá váltak viszont a sztrájkok a szolgáltatási területeken is.

Az egyes országok adatainak értékelésénél feltétlenül tekintetbe kell venni, hogy a sztrájkok megfigyelési gyakorlata meglehetősen eltérő, így a nem túl jelentős számbeli eltérésnek gyakran csak módszertani oka van. A részletesen vizsgált 22 OECD-ország között például egyetlen olyan ország sem volt, amely a munkabeszüntetések teljes körét megfigyelte volna, de hogy ki mit zár ki a megfigyelésből, az országonként változó.

Többnyire eltérő a számbavétel alsó határa is, de általában jellemző, hogy a munkabeszüntetés bizonyos „mérete” alatt nincs megfigyelés. Az Egyesült Királyság esetében például ez a határ a 10 fő és az egy napnál rövidebb munkaidő-kiesés volt. Németország ehhez hasonló kritériumrendszert alkalmaz, de a többi vizsgált ország módszertana esetenként ettől jelentősen különböző, ami az összehasonlítást nagymértékben akadályozza. Dánia és az Egyesült Államok például ennél jóval magasabb küszöböt állapított meg, más országok pedig — például Franciaország, Portugália — a gazdaság egyes területein nem figyelik meg a sztrájkokat.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

DAUDERSTADT, M.:

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA
KÜLGAZDASÁGI KAPCSOLATAI

(Options in foreign economic relations for Central and Eastern Europe.) — *Intereconomics*. 1994. 1—2. sz. 18—25. p.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) összeomlását követően a közép- és kelet-

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BIRD, D.:

AZ 1992. ÉVI MUNKAÜGYI VITÁK
NEMZETKÖZI ÖSSZEHOSONLÍTÁSA

(International comparisons of labour disputes in 1992.)
— *Employment Gazette*. 1993. december 545—551. p.

Az Egyesült Királyságban 1992-ben — az 1891 óta eltelt időszakot tekintve — a legkevesebb munkanap esett ki a sztrájkok következtében. Az ezer munkavállalóra jutó sztrájkesemények miatti munkanap kiesések számát (ez az ún. sztrájk-ráta) tekintve az Egyesült Királyság a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) 18 főbb országa közül a legalacsonyabb rátájú öt közé került. 1983 és 1991 között azonban nemcsak az Egyesült Királyság viszonylagos helyzete javult, de az OECD-országok döntő többségét is a sztrájk-ráta csökkenése jellemezte. Az utóbbi évtizedben a legmagasabb sztrájkaktivitás tartósan Görögországban, Spanyolországban és Olaszországban fordult elő, míg a többi országban egy-két évben nőtt csak meg a sztrájkok száma tartós sztrájkesemény vagy nagy horderejű általános sztrájk miatt. (Ilyen volt például 1984-ben a Német Szövetségi Köztársaságban és Angliában bekövetkezett bányászati, illetve gépipari sztrájk.) Tartósan alacsony volt viszont a sztrájkok száma a vizsgált időszak egészét tekintve Svájcban, Ausztriában, Japánban és Hollandiában.

1992-ben a legnagyobb sztrájkok Németországban — ahol 3 millió szolgáltatási dolgozó állt le bérkövetelés miatt — Görögországban és Olaszországban voltak. Hosszabb időszakot vizsgálva az országok többségében a magas és az alacsony sztrájkaktivitással jellemezhető évek váltják egymást. Ötéves átlagokat véve alapul azonban az Egyesült Királyság javuló helyzete már jól kirajzolódik.

Az OECD-országok adatait grafikusán ábrázolva látható, hogy az Egyesült Királyság 1983 és 1992 között a sztrájkok tekintetében a középmezőnyben helyezkedett el, s az ilyen okból bekövetkező munkaidő-kiesés valamivel alatta maradt a közöspiaci országok átlagának. 1988 és 1992 között így évente ezer munkavállalónként közel száz munkanap, azaz munkavállalónként egy tized munkanap esett ki sztrájk következtében, ami közel 75 százalékkal alacsonyabb az öt megelőző év átlagánál. Ez a csökkenés — Dánia kivételével — nagyobb a többi OECD-országra jellemzőnél. 1988 és 1992 között az

Egyesült Királyság 100-as sztrájk-rátájával szemben Görögorszáé 5860, Spanyolorszáé 660, Törökorszáé 430, Kanadáé 330 volt, ugyanakkor Ausztriában, Hollandiában, Svájcban és Japánban ezer dolgozónként kevesebb mint 10 munkanap esett ki sztrájk miatt.

Az eltérő sztrájkaktivitás az eltérő gazdasági szerkezetből is következik, ahol tehát a tradicionálisan gyakori sztrájkjellemezte ágazatok (például bányászat) aránya magas, ott általában összességében magasabb a sztrájkesemények száma. Az Egyesült Királyság esetében azonban a „kritikus” ágazatokban is számottevően mérséklődött a sztrájk miatti munkaidő-kiesés 1983 és 1992 között. Az OECD-országokban az utóbbi években egyre gyakoribbá váltak viszont a sztrájkok a szolgáltatási területeken is.

Az egyes országok adatainak értékelésénél feltétlenül tekintetbe kell venni, hogy a sztrájkok megfigyelési gyakorlata meglehetősen eltérő, így a nem túl jelentős számbeli eltérésnek gyakran csak módszertani oka van. A részletesen vizsgált 22 OECD-ország között például egyetlen olyan ország sem volt, amely a munkabeszüntetések teljes körét megfigyelte volna, de hogy ki mit zár ki a megfigyelésből, az országonként változó.

Többnyire eltérő a számbavétel alsó határa is, de általában jellemző, hogy a munkabeszüntetés bizonyos „mérete” alatt nincs megfigyelés. Az Egyesült Királyság esetében például ez a határ a 10 fő és az egy napnál rövidebb munkaidő-kiesés volt. Németország ehhez hasonló kritériumrendszert alkalmaz, de a többi vizsgált ország módszertana esetenként ettől jelentősen különböző, ami az összehasonlítást nagymértékben akadályozza. Dánia és az Egyesült Államok például ennél jóval magasabb küszöböt állapított meg, más országok pedig — például Franciaország, Portugália — a gazdaság egyes területein nem figyelik meg a sztrájkokat.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

DAUDERSTADT, M.:

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA
KÜLGAZDASÁGI KAPCSOLATAI

(Options in foreign economic relations for Central and Eastern Europe.) — *Intereconomics*. 1994. 1—2. sz. 18—25. p.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) összeomlását követően a közép- és kelet-

európai (a továbbiakban: KKE) országok külkereskedelmi forgalma drasztikusan csökkent, s ez súlyosan érintette a termelés, a foglalkoztatottság és a jövedelmek alakulását is. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a korábbi KGST-tagoknak melyek a választási lehetőségei külkereskedelmük új életre keltésekor, és milyen akadályokat kell legyőzniük.

A múltban a KGST-országok világpiaci részese-dése viszonylag szerény volt, s egymás közötti külkereskedelmi forgalmuk mintegy kétharmada a Szovjetunióba irányult.

Az egyes KKE-országok exportja 1989 és 1991 között 40—75 százalékkal esett vissza. A Nemzetközi Valuta Alap (International Monetary Fund — IMF) becslései szerint a visszaesés Lengyelországban 2,2, Magyarországon 2, míg a korábbi Csehszlovákiában 3,4 milliárd dollárra tehető, ami a bruttó nemzeti termék százalékában kifejezve csehszlovák, illetve magyar viszonylatban 7—8 százalékot, Lengyelország esetében pedig 3 százalékot jelent.

Az áttérés a világpiaci árakra és a konvertibilis valután alapuló elszámolásokra végső soron oda vezetett, hogy a KKE-országok már barterügyletekkel sem tudtak elegendő nyersanyagot szerezni késztermékeikért.

Az 1990 és 1992 közötti évek közgazdasági vitái szerint a problémák fő okainak az alábbiak tekinthetők:

- a magas inflációs ráták és a konvertibilitás hiánya miatt jelentkező monetáris feszültségek;
- a volt KGST-országokkal szembeni protekcionizmus;
- a nemzeti jövedelem csökkenése folytán fellépő belső kereslethiány;
- a strukturális problémák, mint például az infrastruktúra és az információáramlás fejletlenségével összefüggő szűk keresztmetszetek.

A javasolt gazdaságpolitikai stratégiák között lényeges (hangsúly-, illetve felfogásbeli) eltérések tapasztalhatók. A KKE-országok fizetési uniójának hívei a monetáris feszültségeket tekintik a fő problémának, s elsődleges célként jelölik meg a régióon belüli kereskedelem fejlesztését. Ezzel szemben a liberális reformerek éppen a világpiaci hatásokban látják a fejlődés biztosítékát. A KKE-országok világpiacra jutása azonban nagymértékben függ a világkereskedelem általános liberalizálásától, főleg olyan érzékeny területeken, mint az agrár-gazdaság, a szén- és acélipar, illetve a textil- és ruházati ipar.

A KKE-országok körében 1990 óta a regionális kooperáció különböző formái alakultak ki. Az ún. Visegrádi Csoport tagjai (Lengyelország, Magyar-

ország, a Cseh Köztársaság és Szlovákia) 1991. februárban együttműködési megállapodást írtak alá, 1992 decemberében pedig létrehozták a Közép-Európai Szabad Kereskedelmi Társulást (Central European Free Trade Agreement — CEFTA). Csehszlovákia szétválása óta azonban a csoporton belül dezintegrációs törekvések mutatkoznak. (Szlovákia például 20 százalékos vámot vet ki importjára és Lengyelország is importvámokat vezetett be 1993 tavaszán.)

A korábbi szovjet államok közötti kereskedelmi forgalom 1988-ban a bruttó nemzeti termék 21 százalékára volt tehető. Kereskedelmi többletet hagyományosan Oroszország, Ukrajna, Belorusszia és Azerbajdzsán ért el, ami jelenleg már csak Oroszország esetében maradt fenn. A megfigyelők becslései szerint a Szovjetunió utódállamai közötti forgalom 1990 és 1992 között csaknem 50 százalékkal esett vissza, jelentős részben a termelés általános (1991-ben körülbelül 10, 1992-ben mintegy 20 százalékos) csökkenésének következményeként.

A belső kereskedelem élénkítéséhez elsősorban a monetáris problémákat kellene megoldani. A fizetési unió szempontjából azonban nehézségeket jelentenek egyrészt az inflációs ráták nagymértékű eltérései, másrészt az, hogy Oroszország lenne az egyetlen hitelező állam, s a rendelkezésre álló hitelek gyorsan kimerülhetnek.

A belső együttműködést bel- és külpolitikai problémák is gátolják (például a közép-ázsiai országok inkább a szomszédos iszlám országok felé, míg a balti államok Skandinávia felé orientálódnak). A kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokat emellett gyakran rendelik alá politikai megfontolásoknak. (Oroszország például olaj- és földgáztartalékait használja politikai nyomás gyakorlására.)

A Független Államok Közössége (FÁK) és a KKE-országok közötti kereskedelem megélénkülésének elsősorban monetáris akadályai vannak. A FÁK valutatartalékai igen korlátozottak. Közép-Európának pedig nem érdeke olyan követelések felhalmozása, amelyeket nem tud behajtani.

További regionális csoport a Hexagonale, amelyet 1989-ben Magyarország, Jugoszlávia, Ausztria és Olaszország hozott létre. (Csehszlovákia 1990-ben, Lengyelország 1991-ben csatlakozott.) A csoport kohéziós ereje azonban Jugoszlávia és Csehszlovákia szétválása következtében csökkent, neve pedig Közép-Európai Kezdeményezésre változott. Tagjai jobbra nem kereskedelmi vagy pénzügyi, hanem inkább infrastrukturális együttműködésre törekednek (belső kereskedelmének 60 százalékát például az Olaszország és Ausztria közötti áruforgalom képviseli).

A KKE-országok érdeklődése elsősorban Nyugat-Európa és a világpiac felé irányul, bár az átalakuló országok részére lehetővé tették például a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását és könnyítéseket vezettek be a Többoldalú Exportellenőrzési és Koordináló Bizottság (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls — COCOM) tilalmi listáját illetően. (Európa gyakran protekcionista magatartást is tanúsított, főleg a mezőgazdasági áruk, acél- és cementtermékek esetében.)

A vásárlóerőt tekintve a KKE- valuták erősen alulértékelték: Magyarország és Lengyelország esetében ez 40 százalékra tehető, míg a Cseh Köztársaság és Bulgária vonatkozásában 60 százalék körüli. Az alulértékelttség lényegesen javítja az áruk versenyképességét és vonzó a külföldi beruházók számára is.

Az exportorientált termelés modernizálása érdekében a közép-európai országok liberálisak a külföldi beruházókkal szemben. (Lengyelország magatartása félig liberálisnak mondható.) A beáramlott tőke 1993 elejéig megközelítette a 9 milliárd dollárt, amelynek közel fele Magyarországra jutott.

Az export növelését a Nyugat például a valuta-stabilitást támogató alapok létrehozásával, kölcsönök és garanciák nyújtásával, technikai segítségnyújtással mozdította elő. A segélyek is növelhetnék a kereskedelmi forgalmat, ha például az Oroszország részére nyújtandó segélyszállítmányokat Magyarországon vagy más átalakuló országban vásárolnák meg.

Több kelet-európai ország tart azonban attól, hogy a regionális együttműködés hangsúlyozásával a Nyugat csak saját protekcionizmusáról kívánja elterelni a figyelmet. Számukra a legmegnyugtatóbb az lenne, ha határozott választ kapnának csatlakozási szándékaikra.

Belátható viszont, hogy ilyen súlyos, recessziós időszakban a nyugati cégeket és alkalmazottaikat aggasztja a KKE-országokbeli új versenytársak megjelenése. Kétséges továbbá, hogy az átalakuló országok képesek-e megfelelni a kihívásoknak. Görögország példája mutatja, milyen hátrányokkal járhat a teljes jogú tagság olyan ország számára, amely nem tud lépést tartani a követelményekkel. Még a jóval sikeresebb Spanyolországnak és Portugáliának is keresztül kellett mennie egy nagy kereskedelmi deficittel járó időszakon, s ezt a tagországoknak jórészt a közös alapokból származó tőke beáramoltatásával kellett finanszírozniuk.

A KKE-országok — még a legfejlettebb Cseh Köztársaság is — csak a kezdetén tartanak a versenyképes gazdaság létrehozását biztosító folya-

matnak. A privatizáció ennek csak egy részét jelenti.

Az átalakulásnak a szociális biztonságot és a foglalkoztatottságot súlyosan érintő, válságos időszakában erősödhetnek a nacionalista és átalakulásellenes erők, és hatalomra kerülésük esetén a Nyugat óvatosabb magatartást tanúsíthat.

A közép- és kelet-európai országoknak helyesen kell vegyíteniük a regionális együttműködés, az Európai Unióhoz kapcsolódás és a világpiaci orientáció elemeit annak érdekében, hogy megfelelő kül-gazdasági biztosítékokat teremtsenek reformfolyamataik számára. Kétségtelen, hogy Közép-Európa részére az Európai Unió a legjobb támasz. Oroszországnak tágabbak a választási lehetőségei. A kaukázusi és a közép-ázsiai államok számára viszont Ázsia valószínűleg jobb diverzifikációs lehetőségekkel szolgálhat, mint Európa.

(Ism.: Túú Lászlóné)

EASTERLY, W.—PRITCHETT, L.:

A GAZDASÁGI SIKER MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐI

(The determinants of economic success: luck and policy.) — *Finance and Development*. 1993. december. 38—41. p.

Japán, Németország és a kelet-ázsiai Négy Tigris (Tajvan, Koreai Köztársaság, Szingapúr, Hong Kong) háború utáni kimagasló gazdasági sikereit számos tanulmány elemzi. Ezek nagy része nem csupán magyarázni próbálja a gyors gazdasági növekedés tényezőit, hanem megkísérli azokat más országokra is vonatkoztatni. Az elemzők többsége azzal a feltételezéssel él, hogy a növekedési ráták országok közötti különbségei viszonylag állandónak tekinthetők. Ez a feltételezés vezetett azokhoz a túlzottan általánosító magyarázatokhoz, melyek a háború utáni gazdasági csodákat az egyes országok tartós sajátosságainak tulajdonítják; nevezetesen olyan intézményi megoldásoknak, mint például a Japánban megszokott élethosszig tartó foglalkoztatás, olyan tradícióknak, mint a Koreai Köztársaságban elterjedt kormány és az üzleti körök közötti konzultációknak, vagy olyan kulturális tényezőknek, mint például a németek minőségi munkára törekvő hajlama.

A gazdasági növekedés adatai azonban ellentmondanak annak a feltételezésnek, hogy a növekedési ütemek különbségei időben stabilnak mutatkoznak: a gazdasági siker (vagy kudarc) tipikusan rövid életű. Néhány kivételtől eltekintve — és

A KKE-országok érdeklődése elsősorban Nyugat-Európa és a világpiac felé irányul, bár az átalakuló országok részére lehetővé tették például a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását és könnyítéseket vezettek be a Többoldalú Exportellenőrzési és Koordináló Bizottság (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls — COCOM) tilalmi listáját illetően. (Európa gyakran protekcionista magatartást is tanúsított, főleg a mezőgazdasági áruk, acél- és cementtermékek esetében.)

A vásárlóerőt tekintve a KKE- valuták erősen alulértékelték: Magyarország és Lengyelország esetében ez 40 százalékra tehető, míg a Cseh Köztársaság és Bulgária vonatkozásában 60 százalék körüli. Az alulértékelttség lényegesen javítja az áruk versenyképességét és vonzó a külföldi beruházók számára is.

Az exportorientált termelés modernizálása érdekében a közép-európai országok liberálisak a külföldi beruházókkal szemben. (Lengyelország magatartása félig liberálisnak mondható.) A beáramlott tőke 1993 elejéig megközelítette a 9 milliárd dollárt, amelynek közel fele Magyarországra jutott.

Az export növelését a Nyugat például a valutastabilitást támogató alapok létrehozásával, kölcsönök és garanciák nyújtásával, technikai segítségnyújtással mozdította elő. A segélyek is növelhetnék a kereskedelmi forgalmat, ha például az Oroszország részére nyújtandó segélyszállítmányokat Magyarországon vagy más átalakuló országban vásárolnák meg.

Több kelet-európai ország tart azonban attól, hogy a regionális együttműködés hangsúlyozásával a Nyugat csak saját protekcionizmusáról kívánja elterelni a figyelmet. Számukra a legmegnyugtatóbb az lenne, ha határozott választ kapnának csatlakozási szándékaikra.

Belátható viszont, hogy ilyen súlyos, recessziós időszakban a nyugati cégeket és alkalmazottaikat aggasztja a KKE-országokbeli új versenytársak megjelenése. Kétséges továbbá, hogy az átalakuló országok képesek-e megfelelni a kihívásoknak. Görögország példája mutatja, milyen hátrányokkal járhat a teljes jogú tagság olyan ország számára, amely nem tud lépést tartani a követelményekkel. Még a jóval sikeresebb Spanyolországnak és Portugáliának is keresztül kellett mennie egy nagy kereskedelmi deficittel járó időszakon, s ezt a tagországoknak jórészt a közös alapokból származó tőke beáramoltatásával kellett finanszírozniuk.

A KKE-országok — még a legfejlettebb Cseh Köztársaság is — csak a kezdetén tartanak a versenyképes gazdaság létrehozását biztosító folya-

matnak. A privatizáció ennek csak egy részét jelenti.

Az átalakulásnak a szociális biztonságot és a foglalkoztatottságot súlyosan érintő, válságos időszakában erősödhetnek a nacionalista és átalakulásellenes erők, és hatalomra kerülésük esetén a Nyugat óvatosabb magatartást tanúsíthat.

A közép- és kelet-európai országoknak helyesen kell vegyíteniük a regionális együttműködés, az Európai Unióhoz kapcsolódás és a világpiaci orientáció elemeit annak érdekében, hogy megfelelő külgazdasági biztosítékokat teremtsenek reformfolyamataik számára. Kétségtelen, hogy Közép-Európa részére az Európai Unió a legjobb támasz. Oroszországnak tágabbak a választási lehetőségei. A kaukázusi és a közép-ázsiai államok számára viszont Ázsia valószínűleg jobb diverzifikációs lehetőségekkel szolgálhat, mint Európa.

(Ism.: Túú Lászlóné)

EASTERLY, W.—PRITCHETT, L.:

A GAZDASÁGI SIKER MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐI

(The determinants of economic success: luck and policy.) — *Finance and Development*. 1993. december. 38—41. p.

Japán, Németország és a kelet-ázsiai Négy Tigris (Tajvan, Koreai Köztársaság, Szingapúr, Hong Kong) háború utáni kimagasló gazdasági sikereit számos tanulmány elemzi. Ezek nagy része nem csupán magyarázni próbálja a gyors gazdasági növekedés tényezőit, hanem megkísérli azokat más országokra is vonatkoztatni. Az elemzők többsége azzal a feltételezéssel él, hogy a növekedési ráták országok közötti különbségei viszonylag állandónak tekinthetők. Ez a feltételezés vezetett azokhoz a túlzottan általánosító magyarázatokhoz, melyek a háború utáni gazdasági csodákat az egyes országok tartós sajátosságainak tulajdonítják; nevezetesen olyan intézményi megoldásoknak, mint például a Japánban megszokott élethosszig tartó foglalkoztatás, olyan tradícióknak, mint a Koreai Köztársaságban elterjedt kormány és az üzleti körök közötti konzultációknak, vagy olyan kulturális tényezőknek, mint például a németek minőségi munkára törekvő hajlama.

A gazdasági növekedés adatai azonban ellentmondanak annak a feltételezésnek, hogy a növekedési ütemek különbségei időben stabilnak mutatkoznak: a gazdasági siker (vagy kudarc) tipikusan rövid életű. Néhány kivételtől eltekintve — és

ezek éppen az előbb említett országok — nem jellemző egy-egy gazdaságra, hogy hosszú távon tudnák fenntartani sikereiket. Egy ország teljesítménye lehet kimagasló egy bizonyos évtizedben, de hanyatlásnak indul a következőben és fordítva. Létezik egy meglepően illékony tényező, amely szignifikáns hatást gyakorol a növekedési rátákra, akár egy évtizeden vagy hosszabb időszakon keresztül is. Ez a tényező, melyet egyszerűen szerencsének (vagy hiányának) lehetne nevezni, jelenthet belső megrázkódtatásokat, mint például az aszályok vagy külső megrázkódtatásokat, mint például a cserearányok hirtelen eltolódásai.

Ezen illékony tényezőnek a jelenléte azonban nem jelenti azt, hogy a szerencse a gazdasági siker legfontosabb eleme. Egy országnak lehet szerencséje abban a tekintetben, hogy elkerül egy negatív megrázkódtatást, de megfelelő gazdaságpolitika hiányában teljesítménye csupán közepes lesz. Hasonlóképpen: a balszerencse és a rossz gazdaságpolitika kombinációja következtében végzetessé válhat egy kisebb megrázkódtatás is. A szerencse mellett meglevő megalapozott gazdaságpolitika viszont érzékelhető hatást gyakorol a növekedési ütemekre, és magyarázatot adhat arra, hogy egyes országok miért képesek hosszan tartó növekedésre, míg mások nem.

A szerzők ismertetik a 115 országra kiterjedő vizsgálat adatait, mely az egy főre jutó növekedési ráták alakulását tekintette át az 1960 és 1973, illetve az 1974 és 1988 közötti időszakban. A növekedési ráták közötti meglehetősen alacsony (0,2) korreláció arról tanúskodik, hogy az 1960 és 1973 között megfigyelt országok közötti különbségeknek mindössze 20 százaléka volt megfigyelhető az 1974 és 1988 közötti periódusban is. A kelet-ázsiai országok nélkül a korreláció mértéke tovább csökken, mintegy felére. Tízévesnél rövidebb időszakokat figyelembe véve a növekedési ráták különbségei még nagyobbak. Chilében például az egy főre jutó jövedelem növekedése 1960 és 1972 között évi 2,5 százalékos volt, majd évente 6,3 százalékkal csökkent 1972 és 1976 között, évi 5,5 százalékkal nőtt 1976 és 1981 között, 1983-ig csaknem 10 százalékkal csökkent évente, majd újabb (évi 3,2 százalékos) növekedési periódus következett 1983 és 1990 között.

Gyakran előfordul, hogy a gazdasági előrejelzők nem vesznek tudomást a teljesítmények gyors változásának lehetőségeiről, s helytelenül extrapolálják egy ország sikereit vagy kudarcait. A Világbank első koreai missziója például az 1960-as évek elején a kormány fejlesztési programját „nevetségesen optimistának” jellemezte, az 1950-es évek gyenge teljesítménye alapján. „Nem férhet hozzá kétség — álla-

pította meg a Világbank —, hogy ez a fejlesztési program — a GDP 7,1 százalékos növekedése 1962 és 1966 között — messze meghaladja a koreai gazdaság lehetőségeit. Elképzelhetetlen, hogy az export a tervezett mértékben növekedjék.” Korea növekedési üteme a kérdéses időszakban 7,3 százalékos volt. Ugyancsak az 1960-as évek elején egy kiváló közgazdászokból álló szakértői csoport úgy vélekedett, hogy Srí Lanka bruttó nemzeti termékének egy főre jutó növekedési arányszáma az 1962 és 1976 közötti időszakban túlszárnyalja majd Tajvanét. Valójában viszont a Srí Lanka-i növekedési ütem mindössze 0,3 százalékos volt a jelzett években, míg a tajvani 7,3 százalékos. Ugyanezen előrejelzés szerint Argentína és Kolumbia (mely országok az 1950-es évek során gyorsan növekedtek) 1962 és 1976 között messze túlszárnyalták volna Hong Kong és Szingapúr növekedését (az utóbbi országok gyors népességnövekedéséből következő nagyarányú munkanélküliség miatt). A valóságban azonban Hong Kong kétszer olyan gyors növekedést ért el, mint Argentína, Szingapúr növekedése pedig több mint kétszerese volt Kolumbiáénak.

A Világbank 1957-es gazdasági jelentése meglehetősen optimista volt a Fülöp-szigeteket illetően, mely ország pozícióját a Távol-Keleten Japán után a második legjobbnak ítélte, kiegyensúlyozott, hosszú távú növekedést jósolva. Hasonlóan ítélték meg Burma (a mai Myanmar) fejlődési lehetőségeit is, ezt az országot Délkelet-Ázsia legígéretesebb részének tartva. A valóságban viszont a Fülöp-szigetek és Burma azon csekély számú országok közé tartoznak, amelyeket elkerült a kelet-ázsiai csoda. E két országon kívül Ázsia gazdasági jövőjét meglehetősen sötétnek látták akkor a szakértők, az 1960 előtti alacsony növekedési arányszámok miatt. Ezt a régiót — a fejlődési lehetőségeket tekintve — Latin-Amerika, a Szaharától délre eső Afrika és a Közel-Kelet mögé rangsorolták 1963-ban. Ázsia jövője főleg Afrikával összevetve tűnt reménytelennek az 1960-as években. A korábbi gyors növekedés alapján egy közgazdász 1967-ben Afrika jövőjét ragyogónak jósolta, hét olyan országot nevezve meg, melyek 7 százalékos meghaladó növekedést érhetnek el a század végéig. Valamennyi általa felsorolt gazdaság negatív egy főre jutó növekedést élt meg a következő két évtizedben.

Az előrejelzők tévedései nem csupán szórakoztató történelmi anekdoták. A napjainkban tapasztalható optimizmus miatt, melyet az 1970-es és az 1980-as években tapasztalt gyors latin-amerikai növekedés inspirált, sok szakértő hajlamos alábecsülni az eladósodási válság kockázatát. Ugyancsak megismétlődhetnek a korábbi hibák a kelet-ázsiai

térsséggel kapcsolatos eufórikus várakozások vagy az Afrikára és a szovjet utódállamokra vonatkozó sötét jóslatok tekintetében.

Felvetődik a kérdés, hogy amennyiben nem az egyes országok állandó jellemzői eredményezik a gazdasági növekedési ütemek lényeges különbségeit, akkor mi? A szerzők megvizsgálták annak lehetőségét, hogy az instabilitás okai esetleg olyan tényezők, mint például a gazdaságpolitikai környezet, a politikai klíma vagy a beiskolázási arányszám gyors változása. A vizsgálati mintában szereplő politikai és gazdaságpolitikai jelzőszámok többsége azonban nagyobb korrelációt mutatott a jelzett évtizedek során, mint az egy főre jutó jövedelem arányszámai. Az olyan egyéb országjellemzők, melyeket gyakran hívnak segítségül a gazdasági teljesítmény megmagyarázásához, mint például a kultúra, a munkaerőkölcs, a kormányzás minősége vagy a megtakarítási hajlandóság, még nagyobb stabilitást mutatnak, így ezek bevonásával csak a növekedési ráták tartósságának valószínűsége nőne. Mind-ebből a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a gazdasági növekedés hirtelen változásai tekintetében jelentős szerepe van a szerencsének és időnként az elkövetett gazdaságpolitikai hibáknak.

Az egyes országok gazdasági teljesítményét befolyásoló „szerencse” legfontosabb típusa a cserearányok változása, az ország legfontosabb exportcikének világpiaci árában bekövetkezett hirtelen növekedés vagy csökkenés. Ezek a változások meglepően nagy mértékben képesek csökkenteni vagy növelni a növekedési ütemet: a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) átlagosan 1 százalékos jelentő, egy évtizeden át megfigyelhető negatív cserearány-változás évi 0,8 százalékos növekedéscsökkenést okoz. Az ilyen típusú megrázkódtatások a gazdaságpolitikai tényezőkkel azonos mértékben magyarázzák a relatív növekedési teljesítményeket az 1980-as években. Ráadásul a gazdaságpolitikai intézkedéseket is befolyásolják a külső megrázkódtatások: a valuták feketepiaci felárát például befolyásolják a cserearány-változások.

Az ilyen jellegű megrázkódtatások azonban egy, öt vagy legfeljebb tíz éven keresztül befolyásolják a növekedési ütemeket, a gazdaságpolitikai intézkedések hatása viszont hosszabb perióduson át érezhető. Az alacsony, illetve magas növekedési arányszámot mutató országok 30 éves periódusainak összevetése alapján a Világbank szakértői arra a következtetésre jutottak, hogy a külpiac-orientált, piacbarát gazdaságpolitikai intézkedések hosszú távú pozitív hatást gyakorolnak a gazdasági növekedésre. Ökonometriai számítások alapján például egy olyan hosszú távú gazdaságpolitikai csomagterv

bevezetése, amely a GDP 3 százalékanak megfelelő mértékben növelné a berendezésekkel kapcsolatos beruházásokat, megszüntetné a negatív reálkamatlábát, 20 százalékkal csökkentené a valuták feketepiaci felárát, és 10 százalékkal növelné az alap- és középfokú beiskolázási arányszámokat, mintegy 3,8 százalékkal emelné az egy főre jutó növekedés ütemét. Ez egy évtized alatt a jövedelem mintegy 45 százalékos pótlólagos növekedését, két évtized után pedig a jövedelem megkétszereződését eredményezné. A magas növekedési ütemet eredményező, nagyarányú gazdaságpolitikai reformok azonban meglehetősen ritkák. Az el-eldöcögő országok számára a szerencse fontos tényező, a határozott reformok végrehajtására vállalkozó kevés ország esetében viszont a gazdaságpolitika jelentősége felülmúlja a szerencsét.

(Ism.: *Szvitecz Zsuzsa*)

SCHMITZBERGER, F.:

AZ OSZTRÁK MUNKANÉLKÜLISÉG SZERKEZETE

(Personenbezogene Auswertungen zur Struktur der Arbeitslosigkeit in Österreich 1992). — *Statistische Nachrichten*. 1993. 11. sz. 985—991. p.

Az osztrák Munkaügyi és Szociális Minisztérium évente készít elemzést a munkanélküli-ellátásban részesülő munkanélküliekről. E tanulmány második alkalommal végez olyan vizsgálatot, amely — ezzel szemben — nemcsak az ellátásban részesülőkkel foglalkozik, hanem bevonja az elemzésbe az összes nyilvántartott munkanélkülit. Emellett nem csupán egy adott időpontra vonatkozó képet rögzít, hanem az egyes személyek munkanélküliségének folyamatát, időtartamát és a munkanélküliség általi érintettségét is vizsgálja. Érintettnek azok tekintendők, akik a vizsgált időszakban legalább egyszer munkanélküliek voltak. Az elemzés nem egyetlen naptári évre vonatkozik, hanem többéves időszakot ölel fel.

1992 folyamán Ausztriában összesen 627 ezer ember volt legalább egyszer munka nélkül az év során. Ez az előző évhez viszonyítva 3,4 százalékos növekedés, amely a korábbi növekedésnek csak mintegy fele. Mindamellet az érintettek száma 380 ezerrel nagyobb volt, mint 1980-ban, amely év az 1980-as évek kezdetén jelentkező recesszió előtti utolsó „teljes foglalkoztatottság” évének tekinthető.

A vizsgálat azt mutatta, hogy a munkanélküliség által érintettek száma elsődlegesen a munkanélküli-

térsséggel kapcsolatos eufórikus várakozások vagy az Afrikára és a szovjet utódállamokra vonatkozó sötét jóslatok tekintetében.

Felvetődik a kérdés, hogy amennyiben nem az egyes országok állandó jellemzői eredményezik a gazdasági növekedési ütemek lényeges különbségeit, akkor mi? A szerzők megvizsgálták annak lehetőségét, hogy az instabilitás okai esetleg olyan tényezők, mint például a gazdaságpolitikai környezet, a politikai klíma vagy a beiskolázási arányszám gyors változása. A vizsgálati mintában szereplő politikai és gazdaságpolitikai jelzőszámok többsége azonban nagyobb korrelációt mutatott a jelzett évtizedek során, mint az egy főre jutó jövedelem arányszámai. Az olyan egyéb országjellemzők, melyeket gyakran hívnak segítségül a gazdasági teljesítmény megmagyarázásához, mint például a kultúra, a munkaerőkölcs, a kormányzás minősége vagy a megtakarítási hajlandóság, még nagyobb stabilitást mutatnak, így ezek bevonásával csak a növekedési ráták tartósságának valószínűsége nőne. Mind-ebből a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a gazdasági növekedés hirtelen változásai tekintetében jelentős szerepe van a szerencsének és időnként az elkövetett gazdaságpolitikai hibáknak.

Az egyes országok gazdasági teljesítményét befolyásoló „szerencse” legfontosabb típusa a cserearányok változása, az ország legfontosabb exportcikének világpiaci árában bekövetkezett hirtelen növekedés vagy csökkenés. Ezek a változások meglepően nagy mértékben képesek csökkenteni vagy növelni a növekedési ütemet: a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) átlagosan 1 százalékos jelentő, egy évtizeden át megfigyelhető negatív cserearány-változás évi 0,8 százalékos növekedéscsökkenést okoz. Az ilyen típusú megrázkódtatások a gazdaságpolitikai tényezőkkel azonos mértékben magyarázzák a relatív növekedési teljesítményeket az 1980-as években. Ráadásul a gazdaságpolitikai intézkedéseket is befolyásolják a külső megrázkódtatások: a valuták feketepiaci felárát például befolyásolják a cserearány-változások.

Az ilyen jellegű megrázkódtatások azonban egy, öt vagy legfeljebb tíz éven keresztül befolyásolják a növekedési ütemeket, a gazdaságpolitikai intézkedések hatása viszont hosszabb perióduson át érezhető. Az alacsony, illetve magas növekedési arányszámot mutató országok 30 éves periódusainak összevetése alapján a Világbank szakértői arra a következtetésre jutottak, hogy a külpiac-orientált, piacbarát gazdaságpolitikai intézkedések hosszú távú pozitív hatást gyakorolnak a gazdasági növekedésre. Ökonometriai számítások alapján például egy olyan hosszú távú gazdaságpolitikai csomagterv

bevezetése, amely a GDP 3 százalékanak megfelelő mértékben növelné a berendezésekkel kapcsolatos beruházásokat, megszüntetné a negatív reálkamatlábát, 20 százalékkal csökkentené a valuták feketepiaci felárát, és 10 százalékkal növelné az alap- és középfokú beiskolázási arányszámokat, mintegy 3,8 százalékkal emelné az egy főre jutó növekedés ütemét. Ez egy évtized alatt a jövedelem mintegy 45 százalékos pótlólagos növekedését, két évtized után pedig a jövedelem megkétszereződését eredményezné. A magas növekedési ütemet eredményező, nagyarányú gazdaságpolitikai reformok azonban meglehetősen ritkák. Az el-eldöcögő országok számára a szerencse fontos tényező, a határozott reformok végrehajtására vállalkozó kevés ország esetében viszont a gazdaságpolitika jelentősége felülmúlja a szerencsét.

(Ism.: *Szvitecz Zsuzsa*)

SCHMITZBERGER, F.:

AZ OSZTRÁK MUNKANÉLKÜLISÉG SZERKEZETE

(Personenbezogene Auswertungen zur Struktur der Arbeitslosigkeit in Österreich 1992). — *Statistische Nachrichten*. 1993. 11. sz. 985—991. p.

Az osztrák Munkaügyi és Szociális Minisztérium évente készít elemzést a munkanélküli-ellátásban részesülő munkanélküliekről. E tanulmány második alkalommal végez olyan vizsgálatot, amely — ezzel szemben — nemcsak az ellátásban részesülőkkel foglalkozik, hanem bevonja az elemzésbe az összes nyilvántartott munkanélkülit. Emellett nem csupán egy adott időpontra vonatkozó képet rögzít, hanem az egyes személyek munkanélküliségének folyamatát, időtartamát és a munkanélküliség általi érintettségét is vizsgálja. Érintettnek azok tekintendők, akik a vizsgált időszakban legalább egyszer munkanélküliek voltak. Az elemzés nem egyetlen naptári évre vonatkozik, hanem többéves időszakot ölel fel.

1992 folyamán Ausztriában összesen 627 ezer ember volt legalább egyszer munka nélkül az év során. Ez az előző évhez viszonyítva 3,4 százalékos növekedés, amely a korábbi növekedésnek csak mintegy fele. Mindamelllett az érintettek száma 380 ezerrel nagyobb volt, mint 1980-ban, amely év az 1980-as évek kezdetén jelentkező recesszió előtti utolsó „teljes foglalkoztatottság” évének tekinthető.

A vizsgálat azt mutatta, hogy a munkanélküliség által érintettek száma elsődlegesen a munkanélküli-

ek állományának (adott időpontokra vonatkozó létszámának) alakulásától függ. Az érintettek számának 1992. évi viszonylag szerény növekedése is ezt támasztja alá. Az 1992. év átlagában a munkanélküliek állománya néhány tényező együttes hatására — több év óta először — csökkent. Kisebb volt ugyanis a külföldi munkavállalók beáramlása, két évre növelték a gyermekgondozási szabadság igénybevételének lehetőségét, jobban prosperált az építőipar és a turizmus, valamint fejlődtek a turizmussal kapcsolatos szolgáltatási ágazatok és néhány egyéb szolgáltatási tevékenység.

A munkanélküliek számának a korábbi éveknél kisebb mértékű növekedése szinte teljes egészében a férfiakat érintette. A munkanélküli férfiak száma 5,7 százalékkal nőtt, elsősorban a férfiakat foglalkoztató iparágak 1991 óta tartó recessziója következtében. A nők körében mindössze 0,2 százalékkal volt több munkanélküli, mint 1991-ben.

A munkanélküliség növekedésének több mint egyharmada a külföldi munkavállalókat érintette, közülük is elsősorban a férfiakat.

Az említettek a munkanélküliségi ráta alakulásában a következőképpen jelentkeztek. Az éves átlagos ráta (5,9%) csak 0,1 százalékponttal magasabb az előző évinél. Ez a férfiak rátájának 0,4 százalékpontos növekedéséből és a női ráta 0,3 százalékpontos csökkenéséből adódott. Ennek következtében a két nem közti ráta 1991. évi 1,2 százalékpontos különbsége 1992-ben 0,5 százalékponttal redukálódott. A belföldiek 5,8 százalékos munkanélküliségi rátájával szemben a külföldiek 7,4 százalékos rátája állt.

A továbbiakban a tanulmány a munkanélkülivé válás esélyének mérésével foglalkozik. E kockázat mutatószámaként az ún. érintettségi rátát, a munkanélküliség által érintettek és a rendelkezésre álló munkaerő számának a hányadosát használják.

E mutatószám felhasználásával a munkanélküliségi ráta két tényezőre bontható fel: az előbb említett érintettségi rátára és egy ún. időtartam-tényezőre, ami a két ráta hányadosa. Az időtartam-tényező és az év napjainak szorzata adja az átlagos munkanélküliségi időtartamot. 1992-ben a munkanélküliségi ráta 5,9 százalékos, az érintettségi ráta 19,3 százalékos volt, ebből 0,31-es időtartam-tényező adódik. Ha ezt megszorozzuk 366-tal, akkor 113 napos átlagos munkanélküliségi időtartamot kapunk.

Érdekes eredményhez vezet ezen arányok korcsoportos vizsgálata. 1992-ben az érintettségi ráta a 19—24 éveseknél volt a legmagasabb (27,7%), tehát nekik kellett leginkább számolniuk azzal, hogy munkanélkülivé válnak (ez érthető is, ha a katonai

szolgálat utáni elbocsátásra, a nagyobb arányú szezonális munkavállalásra gondolunk). Ugyanakkor náluk majdnem a legalacsonyabb a munkanélküliség várható időtartama (83 nap). Ezzel szemben az 59 évesnél idősebbek korcsoportjában az érintettségi ráta csak 11,8 százalékos, de e korcsoportban igen hosszú — 149 napos — a munkanélküliség átlagos hossza.

Az osztrák adatok alapján úgy tűnik, hogy általában a fiatalabbak körében nagyobb a munkanélkülivé válás esélye, de náluk a munkanélküliség rövidebb ideig tart. A kor előrehaladtával 50 éves korig csökken a munkanélküliségi rizikó, de munkájuk elvesztése esetén egyre hosszabb időtartamú munkakereséssel kell számolniuk. 50 és 60 év között ismét emelkedik az érintettségi ráta, a munkanélküliség időtartama is ugrásszerűen nő, e korosztály számára a legkisebb az esély az újraelhelyezkedésre.

A munkanélküliség 1992. évi átlagos 113 napos időtartama mögött egyéb tekintetben is jelentős a szóródás. A polarizációt jól jellemzi, hogy 1992-ben a munkanélküliek 10 százaléka legfeljebb 15 napig volt állás nélkül, míg a felső decilishez tartozók legalább 275 napig kerestek munkát. A polarizáció az előző évhez képest erősödött. Az alsóbb decilisek hasonló értéket mutatnak, mint 1991-ben, a 8. decilisben a munka nélkül töltött napok száma már 4-gyel, a 9. decilisben pedig már 7-tel nagyobb az előző évinél, jóllehet ez utóbbi csoportban már az előző két évben is erős emelkedés mutatkozott.

A munkanélküliség erős koncentrációja igen szembeeső az egyes deciliscsoportok átlagos munkanélküliségi időtartamának (a napok átlagos számának) megoszlásánál. Ennek alapján a két felső decilishez, a 9. és 10. decilishez tartozók, vagyis a munkanélküliek 20 százaléka viselte a munkanélküliség „összterhének” a felét. A két alsó decilisére — tehát ugyanannyi személyre — a munkanélküliség napokban kifejezett volumenéből mindössze 2,7 százalék jutott. Mindez azt eredményezte, hogy az 1992. évi átlagosan 6 százalékos munkanélküliségi rátához a legalsó decilis 0,4 százalékponttal, a 10. decilis 1,8 százalékponttal járult hozzá.

Ezek az adatok felhívják a figyelmet arra, hogy a foglalkoztatáspolitikának milyen fontos feladata a tartós munkanélküliség enyhítése. A szerző azért tartja szükségesnek a tanulmányban ismertett módszerek alkalmazását, illetve az érintettség alapján készült elemzést, mert a regisztráltak számának a munkakeresés időtartama szerinti megoszlása korántsem tükrözi a tartós munkanélküliség problémájának valóságos súlyát.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

- AMSTERDAM* in cijfers: Jaarboek. Bestuursinformatie. Amsterdam Bestuursinformatie. 1993. 424 p.
Amszterdam statisztikai évkönyve, 1993.
I—037—C—0059/1993
- ANNUAIRE* statistique du canton de Genève, 1993. Service cantonal de statistique. Genève. SCS. 1993. 382 p.
Genf kanton statisztikai évkönyve, 1993.
I—031—C—0022/1993
- ANNUAL* abstract of statistics, 1994. Central Statistical Office. London. HMSO. 1994. IX, 348 p.
Nagy-Britannia éves statisztikai összefoglalója, 1994.
I—036—C—0001/1994
- ANNUAL* statistical abstract, 1992. Central Statistical Office. Kuwait. CSO. 1993. XXXIX, 439 p.
Kuvait statisztikai évkönyve, 1992.
I—128—B—0001/1992
- ANNUARIO* statistico italiano, 1993. Istituto Centrale di Statistica. Roma. ISTAT. 1993. 565 p., [38] t
Olaszország statisztikai évkönyve, 1993.
I—032—C—0113/1993
- ANUÁRIO* estatístico do Brasil, 1992. Fundação Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. Rio de Janeiro. IBGE. 1993. 1116 p.
Brazília statisztikai évkönyve, 1992.
I—078—B—0013/1992
- IRELAND.* Statistical abstract, 1993. Central Statistics Office. Dublin. CSO. 1993. XVI, 426 p.
Írország statisztikai összefoglalója, 1993.
I—036—C—0066/1993
- KOREA* statistical yearbook, 1993. National Statistical Office. Seoul. NSO. 1993. [2], 648 p.
Dél-Korea statisztikai évkönyve, 1993.
I—145—B—0002/1993
- LANDSHAGIR* 1993. Statistical abstract of Iceland. Reykjavik. Hangstofa islands. 1993. 284 p.
Izland statisztikai összefoglalója, 1993.
I—039—B—0054/1993
- NEW YORK* state statistical yearbook, 1993. Nelson A. Rockefeller Institute of Government State University of New York; in coop. with the New York State Division of the Budget Albany, N. Y. State Univ. of New York. 1993. IX, 570 p.
New York állam statisztikai évkönyve, 1993.
I—072—B—0286/1993
- STATISTICAL* abstract of the United States, 1993. National data book and guide to sources. U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census. Washington. U.S. Dept. of Comm. 1993. XXV, 1009 p.
Az Egyesült Államok statisztikai összefoglalója, 1993.
I—072—C—0044/1993
- STATISTICAL* yearbook of China, 1993. State Statistical Bureau. Hong Kong. Economic Information and Agency. Beijing. CSICSC. 1993. [4], 763 p.
Kína statisztikai évkönyve, 1993.
I—052—C—0020/1993/A
- STATISTICKÁ* ročenka České republiky, 1993. Statistical yearbook of the Czech Republic. Cesky statisticky úrad. Praha. CSÚ. 1993. 441 p.
Csehország statisztikai évkönyve, 1993.
I—002—C—0163/1993
- STATISTICS* of world large cities, 1993. Tokyo Metropolitan Government. Tokyo. TMG. 1993. 161, 14 p.
A világ nagyvárosainak statisztikája, 1993.
I—051—C—0075/1993
- STATISTISCHES* Jahrbuch für die Republik Österreich, 1993. Österreichisches Statistisches Zentralamt. Wien. ÖStZ. 1993. XXXII, 599 p, [1] térk.
Ausztria statisztikai évkönyve, 1993.
I—002—B—0271/1993
- STATISTISK* årsbok för Sverige, 1994. Statistical abstract of Sweden. Stockholm. SCB. 1993. 563 p.
Svédország statisztikai évkönyve, 1994.
I—041—C—0043/1994

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

1992 *ANNUAL* research conference: March 22—25, 1992. Proceedings. U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census. Washington. U.S. Dept. of Comm., 1992. IX, 687 p.

Az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala 1992. évi kutatási konferenciájának előadásai.

813780

ACTES des journées de méthodologie statistique: 13 et 14 mars 1991. Paris. INSÉE. 1992. 401 p.

Az ENSAE által 1991. márc. 13—14-én rendezett első statisztikai módszertani napok előadásai.

I—033—B—0420/29—31

BUNDESDATENSCHUTZGESETZ (BDSG): Ergänzbare Kommentar nebst einschlägigen Rechtsvorschriften 48. Lieferung. Berlin. Schmidt. 1993. Ism. p.

A Német Szövetségi Köztársaság adatvédelmi törvénye.

940078/48

HÜSLER, J.—ZIMMERMANN, H.: Statistische Prinzipien für medizinische Projekte. Bern [etc.]. Huber. 1993. 228 p.

Statisztikai alapelvek az orvosi tervekben.

716115

SÄRNDAL, C.—E.—SWENSSON, B.—WRETMAN, J.: Model assisted survey sampling. New York [etc.]. Springer-Verl., 1993. XV, 694 p.

Kísérleti mintavétel modellek segítségével.

717011

GAZDASÁGSTATISZTIKA

Les *AGENTS* de l'État au 31 décembre 1990. Résultats détaillés. Paris. INSÉE. 1993. 280 p.

Franciaország közalkalmazottai, 1990.

I—033—B—0421/1990

AGRICULTURAL policies, markets and trade: Monitoring and outlook: In the Central and Eastern European countries, the new independent states and China, 1993. Centre for Co-operation with European Economies in Transition. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1993. 131 p.

Mezőgazdasági politika, piac és kereskedelem a közép- és kelet-európai országokban, a függetlenné vált államokban és Kínában, 1993.

I—033—C—0223/1993

ANNUAL bulletin of housing and building statistics for Europe, 1992. Bulletin annuel de statistiques du logement et de la construction pour l'Europe. Ezhegodnyij bjulleten' evropejskoj zhilishhnoj i stroitel' nojij statistiki. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1993. VIII, 173 p.

Éves jelentés Európa lakás- és építőipari statisztikájáról, 1992.

I—031—B—0112/1992

ANNUAL energy outlook. With projections to 2010. Energy Information Administration . . . U.S. Department of Energy. Washington. U.S. Dept. of Energy EIA. 1994. VIII, 185 p.

Az Egyesült Államok 1994. évi és 2010-ig szóló előrejelzései az energiatermelésről.

I—072—B—0534/1994

ANNUALES statistiques de transport 1965/1989. Statistical trends in transport / Conférence européenne des ministres des transports. Paris. CEMT. 1993. Legfrissebb kötet: 1965/1989. — 1993. 181 p.

Európa szállítási statisztikai évkönyve, 1965/1989.

I—033—B—0464/1965—1989

BALANCE of payments statistics. Yearbook 1993. International Monetary Fund. Washington. IMF. 1993. XXIV, XVI, 791 p. + XI, 109 p.

Az IMF fizetésimérleg-statisztikája, 1993.

I—072—B—0091/1993/1—2

BUCH, C.: An institutional approach to banking reform in Eastern Europe. Kiel. Inst. für Weltwirtschaft. 1993. 50 p.

A bankrendszer reformja Kelet-Európában.

813777

BUDZETY gospodarstw domowych w 1992 r. Warszawa. GUS. 1993. XLII, 296 p.

A lengyel háztartások költségvetése, 1992.

I—022—C—0030/1992

CANADA 1992/1993. Paris. OECD. 1993. 151 p., [2] t. fol.

Kanada gazdasági áttekintése, 1992/1993.

I—033—C—0137/1992—1993

The *CHEMICAL* industry in 1992, 1989/1991: Production and trade statistics. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1993. X, 293 p.

Európa vegyiparának éves jelentése, 1992, 1989/1991.

I—072—B—0359/1992

Les *CHIFFRES* clés de l'industrie. 1993/94. Ministère de l'industrie et de l'aménagement du territoire. Paris. SESSI. 1993. 229 p.

Franciaország iparának jelzőszámai, 1993/94.

I—033—C—0205/1993—1994

COAL production 1992. Energy Information Administration . . . U.S. Department of Energy. Washington. U.S. Dept. of Energy EIA. 1993. VII, 113 p.

Az Egyesült Államok szénbányászati statisztikája, 1992.

I—072—B—0569/1992

Les *COMPTEs* des services en 1992. Banque du France. Paris. INSÉE. Banque du France. 1993. 337 p.

Franciaország szolgáltatásainak elszámolásai, 1992.

I—033—B—0431/1992

Les *COMPTEs* du commerce en 1992. Rapport de la commission des comptes commerciaux de la nation. Paris. INSÉE. 1993. 222 p.

A francia belkereskedelem elszámolásai, 1992.

I—033—B—0398/1992

Les *COMPTEs* nationaux trimestriels: Séries longues 1970/1992. en base 1980. Paris. INSÉE. 1993. 277 p.

Franciaország negyedéves nemzetgazdasági elszámolásai, 1970/1992 1980-as bázison.

I—033—B—0419/1970—1992

DANMARKS tareindførsel og -udførsel 1992. External trade of Denmark. Danmarks Statistik. København: Danmarks Stat. 1993. 319 p.

Dánia külkereskedelme, 1992.

I—039—B—0037/1992

DOMESTIC uranium mining and milling industry, 1992. Viability assessment. Energy Information Administration . . . U.S. Department of Energy. Washington. U.S. Dept. of Energy. EIA. 1993. VIII, 93 p. + mell. 20 p.

Az Egyesült Államok uránbányászata és -feldolgozóipara, 1992.

I—072—B—0533/1992

ELECTRIC power annual, 1992. Energy Information Administration . . . U.S. Department of Energy. Washington. U.S. Dept. of Energy. EIA. 1994. IX, 183 p.

Az Egyesült Államok villamosenergia-felhasználási évkönyve, 1992.

I—072—B—0539/1992

ENERGISTATISTIKK 1992. Energy statistics. Statistisk Sentralbyrå. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1993. 88 p.

Norvégia energiastatisztikája, 1992.

I—040—B—0056/1992

ENERGY statistics yearbook 1991. Annuaire des statistiques de l'énergie. Department of International Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York. UN. 1993. XLIX, 448 p.

Nemzetközi energiastatisztikai évkönyv, 1991.

I—072—B—0123/1991

Les *ENTREPRISES* du commerce en 1991. Résultats de l'enquête annuelle d'entreprise. Paris. INSÉE. 1993. 223 p.

Franciaország belkereskedelmi vállalatai, 1991.

I—033—B—0374/1991

ESTATISTICAS do comércio externo, 1992. Statistiques du commerce extérieur. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. INE. 1993. 440 p.

Portugália külkereskedelmi statisztikája, 1992.

I—035—B—0059/1992

FAO trade yearbook 1992. Annuaire FAO du commerce. Anuaire FAO de comercio. Rome. FAO. 1993. XXXII, 361 p.

A FAO kereskedelemstatisztikai évkönyve, 1992.

I—032—B—0172/1992

FINANCIAL statistics of selected investor-owned electric utilities. 1992. Energy Information Administration . . . U.S. Department of Energy. Washington: U.S. Dept. of Energy. EIA. 1993. VIII, 619 p.

Az Egyesült Államok magántulajdonban levő elektromos műveinek pénzügyi statisztikája, 1992.

I—072—B—0527/1992

FINANSIELLA företag, 1992. Financial enterprises. Stockholm. SCB. 1993. 56 p.

Svédország pénzügyi intézményei, 1992.

I—041—C—0170/1992

FOREIGN trade statistics of Asia and the Pacific. 1986/1990. Statistiques du commerce extérieur de l'Asie et du Pacifique. Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. New York: UN. 1992. XI, 520 p.

Ázsia és a Csendes-óceáni térség külkereskedelmi statisztikája, 1986/1990.

I—058—B—0027/1986—1990

FOREIGN trade, Australia, 1992/93. Merchandise exports and imports. Australian Bureau of Statistics. Canberra. ABS. 1993. IV, 81 p.

Ausztrália külkereskedelme. Áruexport és -import, 1992/93.

I—091—B—0066/1992—1993

GEWERBESTEUERSTATISTIK, 1989. Wien. ÖStZ, 1993. 161 p.

Ausztria ipariadó-statisztikája, 1989.

I—002—B—0235/1989

HANDBOOK of industrial statistics, 1992. Manuel de statistiques industrielles. United Nations Industrial Development Organization. Vienna. UNIDO. 1993. VI, 591 p.

A világ iparstatisztikai kézikönyve, 1992.

I—072—C—0457/1992

HERRMANN-PILLATH, C.: China: Paradoxe Transformation oder Modell? Köln. BIOS T. 1993. [4], 60 p.

Kína: ellentmondásos átalakulás, vagy új modell?

813756

HORN, G. A.: Beschäftigungswirkungen von Forschungs- und Entwicklungsaufwendungen: Eine sektorale und gesamtwirtschaftliche Untersuchung. Berlin. Duncker & Humblot. 1993. 204 p.

A K + F beruházások foglalkoztatási hatásai. Ágazati és összgazdasági vizsgálat.

813746

TÁRSADALOMSTATISZTIKA — EGÉSZSÉGÜGY KULTÚRSTATISZTIKA

ABGEURTEILTE und Verurteilte in Bayern: Ergebnisse der Strafverfolgungsstatistik, 1992. München. BLSD. 1993. IX, 136 p.

Elítéltek Bajorországban. A büntetőeljárás statisztika eredményei, 1992.

I—006—B—0091/1992

AFRICAN socio-economic indicators, 1990/91. Indicateurs socio-économiques africains. Economic Commission for Africa. Addis Ababa. UNECA. 1992. XVIII, 79 p.

Afrika társadalmi-gazdasági jelzőszámai, 1990/91.

I—069—B—0009/1990—1991

BERICHT über das Gesundheitswesen in Österreich im Jahre 1992. Bundesministerium für Gesundheit und Umweltschutz in Zusammenarbeit mit dem Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien: ÖStZ. 1993. 257 p.

Jelentés Ausztria egészségügyi helyzetéről, 1992.

I—002—B—0179/1992/B

BILDUNG im Zahlenspiegel, 1993. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [ect.]. Kohlhammer. 1993. 183 p.

A Német Szövetségi Köztársaság oktatása a számok tükrében, 1993.

I—004—B—0279/1993

BOWITZ, E.: Unemployment and the growth in the number of recipients of disability benefits in Norway. CBS. 1993. 29 p.

Munkanélküliség és a rokkantsági járadékban részesülők. 813663

The *COST* of social security 1984/1986. International inquiry — Le cout de la sécurité sociale — El costo de la seguridad social (International Labour Organisation. 1980). Geneva. ILO. 1992. X, 212 p.

A társadalombiztosítási költségek.

I—031—B—0105/1984—1986

CRIMINAL statistics. England and Wales, 1992. Home Office. 1984. London. HMSO. 1993. 230 p.

Anglia és Wales bűnügyi statisztikája, 1992.

I—036—B—0334/1992

EDUCATION at a glance: OECD indicators. Regards sur l'éducation. Centre for Educational Research and Innovation. Paris. OECD. 1993. 148 p.

AZ OECD oktatásstatisztikája.

I—033—B—0472

ESTATISTICAS de protecção social, associações sindicais e patronais. Portugal. 1991/1992. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. INE. 1993. 148 p.

Portugália társadalombiztosítási statisztikája, 1991/1992.

I—035—B—0071/1991—1992

FAERDSELSUHELD, 1992. Road traffic accidents. Denmark's Statistisk. 1983. København. Danmarks Stat., 1993. 139 p.

Dánia közúti közlekedési baleseti statisztikája, 1992.

I—039—C—0053/1992

HEALTH and welfare statistics in Japan, 1993. Health and Welfare Statistics Association. Statistics and Information Department ... Ministry of Health and Welfare. Tokyo. MHW. 1993. 179 p.

Japán egészségügyi és jóléti statisztikája, 1993.

I—051—C—0103/1993

HEALTH data on older Americans. United States 1992. Hyattsville. Md. DHHS. 1993. XII, 309 p.

Az Egyesült Államok időskorú állampolgárainak egészségügyi helyzete 1992-ben.

I—072—C—0356/27

The *OECD* international education indicators. A framework for analysis. Centre for Educational Research and Innovation. Paris. OECD. 1992. 118 p.

Az OECD nemzetközi oktatási mutatói.

716801

ÖSTERREICHISCHE Hochschulstatistik. Studienjahr 1992/93. Wien. ÖStZ, 1993. 330 p.

Ausztria felsőoktatási statisztikája, 1992/93

I—002—B—0225/1992—1993

BEFOLKNINGSSTATISTIK, 1992. Födä och döda, civilständsändringar m m. Population statistics. Stockholm. SCB. 1993. 195 p.

Svédország népességstatisztikája, 1992.

I—041—B—0112/1992/4

CURRENT estimates from National Health Interview Survey. United States. 1992. Hyattsville. Md. DHHS. 1994. IV, 269 p.

Az NHIS folyamatos demográfiai becslése, 1992.

I—072—B—0458/1992

MATRIMONI separazioni e divorzi, 1990. Istituto Nazionale di Statistica. Roma. ISTAT. 1993. 132 p., [2] t.

Házasságkötések, különélések és válások, Olaszország.

I—032—B—0266/[1990]

MEISAARI-POLSA, T.: Föräldrars förvärvsliv och barns livsvillkor. Parents working life and children's everyday life. Stockholm. SCB. 1993. 68 p.

A dolgozó szülők és a gyermekgondozás Svédországban.
716178

MORTALITY statistics. Cause, 1992. Review of the Registrar General on deaths by cause, sex and age in England and Wales, 1992. London. HMSO. 1993. VII, 97 p.

Anglia és Wales halandósági statisztikája halálokok szerint, 1992.

I—036—B—0263/1992

POPOLAZIONE e movimento anagrafico dei comuni anno 1991. Istituto Centrale di Statistica. Roma. ISTAT. 1993. 192 p.

Olaszország népessége és népmozgalma községenként, 1991.

I—032—C—0232/1991

RECENT demographic developments in Europe, 1992. Council of Europe. Strasbourg. Council of Europe. 1993. 382 p.

Demográfiai fejlemények Európában, 1992.

I—033—B—0456/1992

The *SEX* and age distribution of the world populations. The 1992 revision. Department of Economic and Social Development. New York. UN. 1993. IX, 397 p.

A világnépesség nem és kor szerint, 1992.

I—072—B—0467/1992

VÄESTÖNTUTKIMUKSEN vuosikirja, 1993. Yearbook of population research in Finland. Väestöntutkimuslaitos. Helsinki. Väestöntutkimuslaitos. 1993. 142 p.

A finn népességtudományi kutatás évkönyve, 1993.

I—043—C—0035/1993

TÁJÉKOZTATÓ ÉS BIBLIOGRÁFIAI KIADVÁNYOK

GLOSSAIRA de l'économie: Anglais — français. Organisation de coopération et de développement économiques. Paris. OCDE. 1992. 616 p.

Angol—francia közgazdasági szótár.

814292

PAJEVIC, M.—SIEFKES, F.: GUS und die Nachfolgestaaten der UdSSR. CIS and the republics of the former USSR. Kiel. Inst. für Weltwirtschaft. 1992. 161 p.

A lengyel Statisztikai Hivatal és a volt Szovjetunió országai.

814183

SEIFERT, F.—WEISBROD, M.: Das deutsche Stadtlexikon: 1850 Städte und Gemeinden in der Bundesrepublik Deutschland. Aug. 1993/94. Hamburg. Xenos. 1993. 788 p., [16] t.

A német városok lexikona.

716778